

KLEINE STAPJES

EEN EARLY INTERVENTION-PROGRAMMA
(‘VROEGHULP’)
VOOR KINDEREN MET
ONTWIKKELINGSACHTERSTAND

Boek 3 Communicatie

Moira Pieterse en Robin Treloar
met Sue Cairns

Stichting Downsyndroom, Meppel

Tweede editie, exemplaren 1000-1500, 2009

© Copyright 1989 Moira Pieterse and Robin Treloar
© Copyright 1995 Stichting Downsyndroom, Meppel

Oorspronkelijke titel: Small Steps, Communication Skills

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Om het gebruik van het materiaal in deze uitgave te vergemakkelijken wordt het fotokopiëren van invullijsten en werkbladen van het bovenstaande uitgezonderd.

Vertaling: Erik de Graaf en Hedianne Bosch
Project management: Stichting Downsyndroom, Meppel
Omslagontwerp: Ad van Helmond
Lay-out: Erik de Graaf
Eindredactie: Erik de Graaf
Illustraties Boek 4 (Grove Motoriek): Julia Tuke

Druk: Veldhuis Media, Raalte
Assemblage: Stichting Downsyndroom, Meppel

Kleine Stapjes
ISBN 90 75704 07 0 (Complete map).

1. Mentally handicapped children - Education. I
Pieterse, Moira. II. Macquarie University. Special
Education Centre.

371.92'803

INHOUDSOPGAVE

Woord van dank bij de Nederlandse uitgave	v
HOOFDSTUK 1	
Taal leren	1
HOOFDSTUK 2	
Taal leren aan een kind in het preverbale stadium . . .	11
Invulijst 2.1 Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben 1	12
Invulijst 2.2 Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben 2	13
Invulijst 2.3 Beurt nemen	17
Invulijst 2.4 Imitatie	21
Invulijst 2.5 De manieren waarop uw kind zijn preverbale communicatie-vaardigheden gebruikt .	24
HOOFDSTUK 3	
Taal leren aan een kind in het verbale stadium	29
Invulijst 3.1 Het taalgebruik van uw kind: een- woordstadium	48
Invulijst 3.2 Het taalgebruik van uw kind: zinnen	50
Invulijst 3.3 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: eenwoordstadium	52
Invulijst 3.4 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen	54
Invulijst 3.5 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen	58
Invulijst 3.6 Grammaticale aspecten	62

Kleine Stapjes
is opgedragen aan
de kinderen van het
Down's Syndrome Program
op de Macquarie-Universiteit
en aan hun gezinnen

en in het bijzonder aan

Suzy Gordon
Elisabeth McGlinchey
Myfanwy Thomas
Jilian Adams
Kelly Muras
Kate McCarrigle
Esther Surjadi

en in Nederland

David Lourens

Woord van dank bij de Nederlandse uitgave

Ook in Nederland hebben allerlei mensen meegeholpen, in dit geval met de vertaling, redactie en de uitgave van deze serie boeken. Daarbij moet worden benadrukt dat dat vaak belangeloos is gebeurd. Ik begin met het noemen van twee ouders van kinderen met Downsyndroom, Henny Lourens-Van Gurp, die de eerste vertaling van Boek 4 en Boek 7 voor haar rekening nam, en Hedianne Bosch, die op de van haar bekende uitermate grondige wijze mee vorm gaf aan de uiteindelijke vertaling van de Boeken 1, 3, 5, 6 en 7, overtuigd als zij was van het belang van het neerzetten van de juiste terminologie voor de komende jaren. Dan was er Maartje Gebhard, een Nederlandse fysiotherapeute die in de Verenigde Staten jaren gewerkt heeft met kinderen in een revalidatiecentrum en die als zodanig vakinhoudelijk een grote bijdrage kon leveren aan de uiteindelijke tekst van Boek 4. Verder waren er de reguliere vertalers, Antoinette van der Haagen voor Boek 2, Wybrand Scheffer voor Boek 5 en Liesbeth Cruys voor Boek 6. Tenslotte waren er de vele ‘meelezers’. Daarbij moet in de eerste plaats worden genoemd Marja Hodes van de Sociaal-Pedagogische Dienst (SPD) in Rotterdam, die Boek 2, 3, 5, 6 en 7 becommentarieerde vanuit een jarenlange ervaring in het werken met het Macquarie Program zowel als het Engelstalige origineel van Kleine Stapjes. Dan was er Wim Maan van de SPD Noord in Alkmaar, die een buitengewoon grondige analyse maakte van de eerste vertaling van Boek 2 met de bedoeling zo min mogelijk jargon te gebruiken om een maximale oudervriendelijkheid te bewerkstelligen. Ook Rini van Engelen van de SPD in Uden gaf zeer gewaardeerd commentaar tijdens verschillende fasen van uitvoering van Boek 2. Tenslotte is bij datzelfde boek dankbaar gebruik gemaakt van de opmerkingen van Anke Procee, orthopedagoog en coördinator van het Project Vroeghulp bij de Federatie van Ouderverenigingen (FvO). De genoemde drie orthopedagogen waren werkzaam bij de drie bij het project betrokken SPD’s. Het Project Vroeghulp behelsde een evaluatie van early intervention in de Nederlandse situatie waarin de FvO, de Vereniging SOMMA en de Stichting Down’s Syndroom (SDS) met elkaar samenwerkten.

Een woord van dank gaat ook uit naar de financiers die meegeholpen hebben het project mogelijk te maken. Helaas is het daarbij niet gelukt de financiering echt sluitend te krijgen. Dat het project uiteindelijk toch kon worden voltooid is te danken aan de belangeloze inzet van velen en aan de welwillendheid van de Stichting Down’s Syndroom om de benodigde uren aan vertaling, bewerking en lay-out te laten besteden. Dat neemt niet weg dat er ook aanzienlijke materiële bijdragen geleverd zijn door anderen. De belangrijkste financier van buiten was de Stichting Kinderpostzegels Nederland die de SDS een subsidie verschaftte voor de complete vertaling van Boek 6. Daarnaast bekostigde de Provincie Zuid-Holland, afd. Welzijn, niet alleen de complete vertaling van Boek 3, maar leverde ook de eerste versie van de vertaling van Boek 5. Verder leverde de FvO via een subsidie, vanuit het met financiële steun van het Ministerie van VWS uitgevoerde Project Vroeghulp, een belangrijke bijdrage aan de financiering van de Nederlandse versie van Boek 2.

Dan moet erop worden gewezen dat de boeken op deze fraaie manier konden worden uitgevoerd, zonder een professionele zetters in te schakelen, omdat Rank Xerox Manufacturing (Nederland) B. V. in Venray de SDS een laser-printer ter beschikking stelde. Tevens gaat onze dank uit naar ‘de Zuidwester’, een project voor de arbeidsintegratie van mensen met een belemmering in Zuidwest Drenthe. De deelnemers daarvan hebben de boeken geassembleerd en postklaar gemaakt.

Tenslotte wil ik graag nog wijzen op de overheersende rol die ouders hebben gespeeld bij het totstandkomen van deze uitgave. Het waren ouders, en niet de bestaande instanties, die eerst het concept early intervention in het buitenland ontdekten om het vervolgens naar Nederland te halen, die daarna met nimmer aflatende ijver en vaak met veel moeite de aanzet gaven tot de wijziging van de attitude van de hulpverlening, waardoor er uiteindelijk ruimte ontstond voor de toepassing van early intervention. Het waren diezelfde ouders die andere ouders en beroepskrachten deskundig maakten en die nu dan weer een uiterst prominente rol speelden in de totstandkoming van dit jongste product op het gebied van early intervention in Nederland. Laten we hopen dat de ouders in toenemende mate mogelijkheden en middelen zullen verwerven om hun baanbrekende werk te blijven doen.

Erik de Graaf

HOOFDSTUK 1

Taal leren

De behoefte om met anderen te communiceren is één van de meest elementaire menselijke behoeften en geen ouder hoeft te worden uitgelegd hoe belangrijk communicatie-vaardigheden zijn voor zijn kind. Voor het kind met een belemmering opent het vermogen om behoeften en wensen uit te kunnen drukken, om hulp te kunnen vragen en te kunnen antwoorden op de conversatie met anderen vele deuren. Het geeft het kind een zekere mate van controle over zijn omgeving en een mogelijkheid om daar meer van te leren.

In weerwil van de al lang bestaande erkenning van het belang ervan, hebben mensen uit het onderwijs, in vergelijking met andere disciplines meer tijd nodig gehad om manieren te vinden waarop communicatie-vaardigheden ontwikkeld kunnen worden. Het is niet moeilijk in te zien waarom dat zo is. Je kunt de hand van een kind beetpakken en het leiden zodat het zijn lepel in zijn mond stopt of een cirkel tekent of op een plaatje wijst, maar je kunt het niet zodanig fysiek geleiden dat het gaat praten. Met behulp van sommige programma's, die gebaseerd zijn op verregaand gestructureerde gedragsmodificatie-technieken, slaagde men erin om kinderen te leren tijdens de lessen bepaalde woordjes te zeggen. Daardoor leerden ze echter niet om effectief te communiceren in het leven van alledag.

In de afgelopen drie decennia hebben onderzoekers een veel ruimere opvatting gekregen over wat communicatie allemaal inhoudt. Zo zijn er methoden ontwikkeld die rekening houden met de *behoefte* van het kind om te communiceren en met zijn interacties met mensen en voorwerpen om hem heen. We weten nu dat taal leren zoveel mogelijk een geïntegreerd onderdeel van het leven van alledag behoort te zijn en wel vanaf de eerste levensweken. We weten dat het een enorm verschil maakt voor de taalverwerving van een kind wanneer volwassenen zich bewust zijn van wat communicatie allemaal inhoudt, alert reageren op ieder klein stapje vooruit en voorbereid zijn op de volgende stap. Het is misschien ironisch dat onder-

wijsdeskundigen vooral tot dit begrip gekomen zijn door ouders te observeren tijdens hun interacties met hun baby's en hun kinderen.

In Boek 3 doen we u ideeën aan de hand met betrekking tot een aantal van de meest elementaire vragen over het leren van taal. We bieden u een inleiding die u kan helpen bij de verdere ontwikkeling van de vaardigheden die u al had met betrekking tot het aanmoedigen van uw kind om te communiceren. Verder geven we u een overzicht van de mijlpalen van de normale taalontwikkeling. We zullen u laten zien hoe u de huidige taalvaardigheden van uw kind kunt beoordelen en het verder hebben over wat kinderen moeten leren en op welk tijdstip.

WAT BRENGT HET (AAN)LEREN VAN TAAL ALLEMAAL MET ZICH MEE?

Taal (of communicatie) omvat veel meer dan praten alleen. Er zijn heel veel mensen die niet kunnen praten maar die toch effectief kunnen communiceren met behulp van gebarentaal. En er zijn mensen die kunnen praten maar die slecht kunnen communiceren! Behalve praten omvat taal:

- *luisteren en begrijpen*;
- *reageren* op de taal van anderen;
- *beurt nemen* met anderen in een gesprek.

Deze vaardigheden zijn toegankelijk voor baby's en kleine kinderen die nog een heel stuk van praten verwijderd zijn. Naarmate de taal zich ontwikkelt verwerft het kind:

- de vaardigheid om aan hele reeks behoeften te voldoen door middel van taal - sociaal, emotioneel en materieel;
- de vaardigheid om *een reeks betekenissen uit te drukken*, eerst met behulp van gebaren, daarna met woorden en dan met combinaties van woorden;

- de vaardigheid om fijnere nuances van betekenissen uit te drukken door het gebruik van de *grammatica* - de juiste woordvolgorde, meervouden, tijden, enz.;
- de vaardigheid om een groot aantal verschillende geluiden te produceren, gewoonlijk aangeduid met de term *articulatie*;
- de vaardigheid om tijdens een gesprek zowel te beginnen als aan te sluiten op wat anderen zeggen - om zowel een reactie van anderen te verwachten als te reageren op wat anderen zeggen. Deze vaardigheid sluit de bovengenoemde vaardigheden op het gebied van luisteren, begrijpen, reageren en beurt nemen in.

Misschien klinkt dat allemaal nogal ingewikkeld - en het is ook ingewikkeld! De meeste kinderen zijn in staat om zelf de complexiteit van de taal uit te zoeken, maar dat gaat niet vanzelf. Het gebeurt omdat hun ouders, of ze dat nu bewust of intuïtief doen, hun eigen taal aanpassen aan het ontwikkelingsniveau van het kind. Ze laten het door middel van hun antwoorden merken hoezeer lonend zijn pogingen om te communiceren zijn en hoe nuttig.

Wanneer een kind een belemmering heeft die het het moeilijk maakt communicatie-vaardigheden aan te leren, moeten zijn ouders en begeleiders meer weloverwogen te werk gaan - meer gespitst op wat het nu aan het doen is en wat het daarna weer moet leren. Ze moeten zich vooral bewust zijn van het soort spelletjes, de activiteiten en de situaties die hun kind aanmoedigen om te communiceren. Ze moeten overwegen hoezeer hun eigen praten, luisteren en reageren bijdragen tot het leerproces van hun kind. Er is veel om over na te denken, veel om te onthouden, maar de meeste ouders met wie we op de Macquarie-Universiteit gewerkt hebben verzekeren ons dat deze manier van denken mettertijd heel gewoon gaat worden. Zoals we hiervoor al gezegd hebben, zijn de methoden voor het aanleren van taal gebaseerd op de manieren waarop ouders met hun kinderen omgaan. Veel van wat u in de hierna volgende hoofdstukken leest, zal u zeer bekend voorkomen - het is gewoon een kwestie van gezond verstand.

Kan mijn kind leren praten?

De meeste kinderen, met inbegrip van veel kinderen met een ernstige belemmering, *kunnen* leren praten. In die paar gevallen waar het praten niet op gang komt kan in plaats daarvan een gebarentaal of een andere vorm van communicatie worden aangeleerd.

Wanneer uw kind nog een baby is hebt u nog tijd genoeg om te ontdekken of hij beter af zal zijn met een gebarentaal of een andere vorm van communicatie. De aanpak van het aanleren van de eerste beginselen van taal, zoals weergegeven in Hoofdstuk 2, biedt een goed uitgangspunt voor gebarentaal zowel als verbale communicatie.

Hoe wordt taal aangeleerd in het Macquarie Program?

Het aanleren van taal binnen het Down's Syndrome Program op de Macquarie-Universiteit, de bakermat van het Macquarie Program, is gebaseerd op *T. E. L. L. - Teach Early Language for Living ¹⁾ uit dezelfde 'stal'*. *T. E. L. L.* werd opgezet om recente theorieën op het gebied van de taalontwikkeling te vertalen in een veelomvattend en praktisch programma om tegemoet te komen aan de behoeften van jonge kinderen met een matige of ernstige belemmering. De essentiële kenmerken van *T. E. L. L.* zijn:

- vanaf hun babytijd worden de kinderen aangeemoedigd om aandacht te hebben voor anderen, beurt te nemen en een verscheidenheid aan geluiden en gebaren te imiteren;
- zelfs voordat ze beginnen met praten wordt aan de kinderen duidelijk gemaakt dat ze hun geluiden en gebaren kunnen gebruiken om aan een hele reeks behoeften te voldoen;
- zodra het kind begint te praten worden taakstellingen gekozen in verscheidene aspecten van taal tegelijk: er wordt voortgebouwd op het eerdere werk op het gebied van beurt nemen; aan het kind worden verschillende manieren om taal te gebruiken aangeleerd, evenals een reeks verschillende soorten woorden, en er vindt een geleidelijke introductie van de grondregels van de grammatica plaats;
- het taalbegrip van het kind wordt ontwikkeld aan de hand van de invullijst voor Receptieve Taal uit het Overzicht van Opeenvolgende Ontwikkelingsstappen (Boek 8));
- het leren van taal vindt plaats in natuurlijke situaties met behulp van materialen en activiteiten waar het kind belangstelling voor heeft. Degene die onderwijst streeft ernaar om het met taal bezig zijn prettig en relevant te maken voor het kind, zodat het zal willen communiceren.

In dit zowel als in de volgende hoofdstukken zullen we het hebben over de belangrijkste eigenschappen en grondbeginselen van het *T. E. L. L.-programma* en over hoe u daar in uw thuissituatie gebruik van

kunt maken. We willen u graag aanmoedigen om veel te lezen op het gebied van de taalontwikkeling en eventueel zelf *rechtstreeks* het T. E. L. L.-programma te raadplegen ²⁾.

VOORDAT U GAAT BEGINNEN

Zoals in alle gebieden van de ontwikkeling, is het nodig om het niveau van het kind te bepalen voordat u echt met het aanleren van taal kunt beginnen. Maar omdat het ons hierbij gaat om de spontane interactie van het kind met mensen en voorwerpen om hem heen, zijn formele toetsingen, waarbij het kind wordt gevraagd heel precies de opdrachten uit te voeren, hier niet geschikt.

In de volgende hoofdstukken, zult u een aantal *invullijsten* aantreffen. Deze invullijsten moeten worden ingevuld op basis van nauwkeurige observatie van uw kind gedurende gewone alledaagse activiteiten. Voor het kind dat al praat raden we u aan om een opname van de spontane taal te maken, een z. g. *taal-sample*. Dat betekent een dag lang al zijn pogingen om te communiceren opschrijven samen met de context waarin die plaatsvinden.

Bij iedere invullijst treft u aanwijzingen aan met betrekking tot waar u met het aanleren moet beginnen.

Bedenk dat u waarschijnlijk aan verschillende taakstellingen tegelijk moet werken. Loop daarom door alle invullijsten waarop uw kind positieve scores laat zien heen voordat u begint met het aanleren van taalvaardigheden.

Kijk behalve naar de invullijsten ook naar het overzicht van de normale taalontwikkeling verderop in dit hoofdstuk. Wat uw kind kan doen en wat het als volgende moet leren zijn belangrijker dan wat het gemiddelde kind kan, maar het kan handig zijn om af en toe vanuit een wat wijder perspectief te kijken en de vorderingen van uw kind te toetsen aan de hand van de mijlpalen van de normale ontwikkeling.

WAT U UW KIND LEERT

We hebben al in algemene termen gesproken over een aantal dingen die een kind moet leren teneinde effectief te kunnen communiceren. Laten we nu eens wat meer in detail naar die vaardigheden gaan kijken.

Voor het kind dat nog niet praat

Afhankelijk van de scores die uw kind op de invullijsten laat zien kunt u taakstellingen kiezen uit één of meer van de onderstaande gebieden.

Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben en spelen

Baby's kunnen al ruim voordat ze woorden kunnen gebruiken deelnemen aan 'gesprekken'. Om dit te kunnen doen moeten ze in staat zijn om aandacht te hebben voor wat andere mensen doen en ook om, samen met anderen, aandacht te hebben voor voorwerpen tijdens het spelen. Naarmate baby's ouder worden gebruiken ze hun spelvaardigheden om hun omgeving te verkennen en op die manier dingen te ontdekken waarover ze *willen* communiceren.

Beurt nemen

Conversatie is een proces in twee richtingen en omvat zowel luisteren en wachten, als spreken. De babytijd is de ideale tijd om te beginnen met het leren beurt nemen - met geluiden of handelingen of met eenvoudige spelletjes. Oudere kinderen die nog niet praten kunnen ook zeer veel baat hebben bij oefeningen in beurt nemen.

Imiteren

Imitatie speelt een belangrijke rol in het aanleren van nieuwe geluiden - geluiden die mettertijd gebruikt zullen worden om er woorden mee te vormen. De meeste baby's zijn dol op imiteren. Onderzoekers hebben waargenomen dat baby's van slechts een paar dagen oud al de gezichtsuitdrukkingen van hun moeder proberen na te doen. Imiteren hoeft niet beperkt te blijven tot het maken van geluiden - ook handelingen kunnen worden nagedaan.

Het gebruik van geluiden en gebaren voor verschillende doeleinden

Kinderen moeten leren dat de geluiden en de gebaren die ze maken het gedrag van de mensen om hen heen kunnen beïnvloeden, hen kunnen helpen enige controle over hun omgeving uit te oefenen. Zo kunnen geluiden en gebaren gebruikt worden om 'hoi' of 'dag' te zeggen, om dingen te vragen die buiten bereik zijn, hulp te vragen, informatie te delen, iets dat je niet wilt te weigeren (zoals eten, speelgoed of gebeurtenissen, enz.).

Begrijpen

Kinderen die nog niet kunnen praten leren de woorden waar mensen, voorwerpen, handelingen of gebeurtenissen om hen heen mee worden aangeduid te begrijpen.

Voor het kind dat al wel praat

Al de bovengenoemde gebieden blijven van belang voor het kind dat leert praten. Kinderen leren nu beurt

te nemen met woorden, naast handelingen en geluiden. Imitatie is een heel belangrijke manier om nieuwe woorden te leren. En het kind leert geleidelijk aan om die nieuwe woorden ook te gebruiken in plaats van geluiden of gebaren om in zijn verschillende sociale, emotionele of materiële behoeften te voorzien.

Een paar aanvullende gebieden worden in deze fase ook belangrijk.

Verskillende soorten bedoelingen uitdrukken

Een kind heeft meer nodig dan alleen een uitgebreide woordenschat. We willen natuurlijk dat het veel woorden leert, maar we moeten er wel voor zorgen dat die woorden het ook in staat stellen om over van alles en nog wat te praten. Zo kan een kind een woordenschat van 50 woorden hebben, maar wanneer die woorden allemaal namen van dingen zijn (auto, bal, huis, pappa, appel, enz.) is het niet in staat om te praten over wat die dingen allemaal aan het doen zijn, waar ze zijn of hoe ze zijn. Evenmin is het in staat om zijn woorden te combineren tot betekenisvolle zinnen. In Hoofdstuk 3 kijken we meer in detail naar al de verschillende soorten woorden die een kind moet leren.

Het gebruik van de grammatica

Tot op zekere hoogte kan een kind zijn bedoeling duidelijk maken zonder rekening te houden met de grammatica. Daarom hoeven we ons daarover nog niet druk te maken totdat het praten behoorlijk op gang komt. Maar wanneer de taal van een kind zoveel mogelijk moet klinken als die van iedereen, en wanneer het fijnere nuances in zijn bedoelingen uit wil drukken, moet het zich grammaticale vaardigheden eigen maken.

Het articuleren van woorden

Articulatie, of uitspraak, is een bron van problemen voor veel kinderen met een belemmering, ook al zijn hun overige communicatie-vaardigheden misschien behoorlijk ontwikkeld. We hebben het daar verder over op bladzijde 3-7.

Het beginnen van een gesprek en het aansluiten op anderen

Bij volledig ontwikkelde conversatie-vaardigheden is er een zeker evenwicht tussen de leiding nemen en reageren op wat anderen zeggen. Kinderen die goed kunnen beurt nemen bereiken dat evenwicht vaak zonder dat hen dat speciaal aangeleerd hoeft te worden. Maar soms ontwikkelt dat evenwicht zich niet vanzelf. Er zijn kinderen die er op los kakelen over de dingen die hen interesseren, maar niet opletten op wat

anderen zeggen. Aan de andere kant zijn er ook kinderen die alleen maar wat zeggen wanneer iemand hen aanspreekt en die slechts zelden zelf een gesprek beginnen. Geen van beide uitersten laat echte en effectieve communicatie toe. Het bereiken van evenwicht tussen zelf het initiatief nemen en reageren op anderen wordt dan een belangrijk leerdoel.

Kader 1.1 De basisprincipes van het aanleren van taal

- Geef uw kind de tijd om te reageren.
Luister.
Wacht.
- Praat tegen uw kind over dingen waar het zelf belangstelling voor heeft.
- Richt de aandacht van uw kind op precieze taakstellingen door middel van geplande activiteiten.
- Bekrachtig uw kind op een natuurlijke manier binnen de context van het gesprek.

HOE U UW KIND LEERT COMMUNICEREN

Wanneer de lijst met *wat* u allemaal aan moet leren u enigszins ontmoedigt, zal het u genoeg doen te lezen dat veel van die vaardigheden tegelijkertijd kunnen worden aangeleerd - zo lang als u zich maar bewust bent van waar u naar toe werkt.

Bovendien kan - en moet - het grootste deel van het taalonderwijs onderdeel zijn van de normale alledaagse activiteiten, als een natuurlijk verlengstuk van uw spel met en de verzorging van uw kind. Tijdens sommige stadia van de ontwikkeling van uw kind zult u het nuttig vinden om speciale momenten van de dag te reserveren voor het werken aan specifieke activiteiten en doelstellingen. Maar vanuit het gezichtspunt van uw kind hebben deze sessies dezelfde functie als spelsessies. Het geheim zit hem in de *planning*. Het is de planning - de keuze van de taakstellingen en het overwegen van de methoden die u zou kunnen gebruiken - die de meeste tijd kost. Veel ouders vinden dat het bezig zijn met het aanleren van taal iets interessants en plezierigs toevoegt aan zelfs de meest routinematige activiteiten in de huishouding en in de verzorging van het kind.

U vindt gedetailleerde informatie over hoe u specifieke vaardigheden aan kunt leren in de hoofdstukken

die volgen. We willen nu nog even met u kijken naar de basisprincipes van effectief taalonderricht.

Verwacht een reactie van uw kind

Of uw kind nu een peuter is, die moet leren om naar uw gezicht te kijken, of een kleuter, die moet leren om woorden te combineren tot zinnen, breng altijd door uw houding over dat u verwacht dat het *zal* reageren. *Geef het de tijd. Wacht* op zijn reactie, tenzij zijn aandacht werkelijk helemaal weg is.

Geef het de tijd en de gelegenheid om interacties te beginnen. Wanneer u voortdurend praat en altijd zelf het initiatief neemt, krijgt uw kind geen kans om zijn eigen rol in het communicatieproces te ontdekken.

Het is belangrijk om tegen uw kind te praten, maar streef ernaar dat te doen als een deelnemer aan een conversatie in twee richtingen, zelfs wanneer uw kind alleen maar kan reageren door te kijken en te luisteren. Pauzeer om zijn reacties te kunnen bespeuren. Wacht. Geef het de tijd. Verwacht dat het mee zal gaan doen - en dan gebeurt het ook!

Praat over dingen waar uw kind belangstelling voor heeft

Met een klein baby'tje kunt u bijna overal over praten. Voor ouders die van nature erg stil zijn en die het moeilijk vinden om tegen een ogenschijnlijk niet reagerende baby te praten (en er zijn heel veel ouders die er zo over denken) is praten over wat *u* aan het doen bent een goed begin. Tenslotte bent *u* het belangrijkste aandachtspunt van uw baby!

Vanaf het moment dat uw kind zijn aandacht begint te richten op voorwerpen en bewegingen om hem heen kunt u zich laten leiden door de richting waarin het kijkt of door de keuze van zijn speelgoed.

Wanneer het actiever wordt en meer gaat spelen zal het aantal mogelijke onderwerpen zich gestaag uitbreiden. Zijn voorkeuren geven aan over welke dingen het wil communiceren. Al voordat uw kind praat kunt u het leren de namen van de dingen die het leuk vindt te onthouden. En de dingen die het leuk vindt bieden een uitstekende bron voor de woorden die u het gaat leren zeggen.

Beperk u niet tot het praten over namen. Praat over bewegingen of handelingen en over hoe iets aanvoelt, wat voor kleur het heeft en wat voor geluid het maakt.

Help een actief kind om zijn aandacht te concentreren

Een klein kind zal vaak de neiging hebben om van het ene ding naar het andere te 'fladderen'. Wanneer u uw

kind alleen maar volgt in zijn activiteiten wordt het moeilijk om zijn aandacht te richten op de betekenis van de taal die het moet leren en op de manieren waarop taal kan worden gebruikt. Toch wilt u uw taalonderricht laten aansluiten bij zijn interesses.

U kunt dit probleem oplossen door iedere dag bepaalde momenten uit te kiezen om met uw kind te spelen in een door u voorbereide situatie waarin de hoeveelheid speelgoed of activiteiten beperkt is. Kies speelgoed en activiteiten uit waarvan u weet dat ze zijn voorkeur hebben, maar sluit afleiding gedurende een tijdje uit. U kunt een element van keuze handhaven door diverse alternatieve manieren aan te bieden om naar dezelfde taakstelling toe te werken. Wanneer u uw kind het woord 'bal' wilt leren, kunt u bijvoorbeeld in de tuin gaan zitten met een doos met ballen in verschillende kleuren en maten om daarmee te rollen, te stuiteren, te gooien, verstopspelletjes te doen, enz. Uw kind kan dan kiezen met welke bal het wil spelen en wat het daarmee doet, maar tegelijkertijd kunt u zijn aandacht gericht houden op uw taakstelling.

Bekrachtig uw kind op een natuurlijke manier, binnen de context van uw gesprek

Vermijd om: 'Goed zo' of: 'Knap gezegd' te zeggen. Niemand zegt dat tegen ons wanneer wij zelf praten. Laat het kind in plaats daarvan door uw antwoord weten dat u begrepen en geaccepteerd hebt wat het gezegd of gedaan heeft. Wanneer uw kind kirt glimlacht u en maakt u geluiden tegen hem terug. Wanneer het u een stukje speelgoed geeft (een heel communicatief gebaar), ga daar dan duidelijk op in door er even mee te spelen. Geef het waar mogelijk de dingen waar het om vraagt. En wanneer dat niet mogelijk is, maak het dan duidelijk dat u zijn verzoek wel begrepen hebt, maar dat u er niet aan kunt voldoen.

Door deze natuurlijke bekrachtiging in de context van het gesprek toont u uw kind de waarde en het effect van zijn pogingen om te communiceren. Het kan ook worden gebruikt om het te laten zien hoe het zijn taalvaardigheden op een volkomen niet-bedreigende manier *kan uitbreiden*:

Tommy:	Wil bal.
Moeder:	Jij wil de bal. Hier is-tie.
	Gooi maar met de bal.
Tommy:	Gooi bal.
Moeder:	Gooi de bal maar op. Daar gaat-ie!
Tommy:	Wil bal! Wil bal!
Moeder:	O. K. Mammie gooit de bal.

DE VOLGORDE VAN DE NORMALE TAALONTWIKKELING

Bij taal geldt (net als bij alle andere ontwikkelingsdomeinen): wat *uw* kind op dit moment doet en als volgende moet gaan leren is veel belangrijker dan wat het gemiddelde kind doet op een bepaalde leeftijd. Maar het kan nuttig zijn om het patroon van de normale ontwikkeling te kennen. Daarom geven we hier een aantal belangrijke mijlpalen uit de eerste vier levensjaren en de leeftijd waarop ze bij benadering gepasseerd worden.

Op het gebied van de taalverwerving is de spreiding die als 'normaal' beschouwd wordt erg groot. Veel kinderen beginnen pas na hun tweede verjaardag te praten terwijl ze zich op de lange termijn toch heel normaal ontwikkelen en goede praters worden. Gebruik dit overzicht van de grote lijnen dus voorzichtig - de volgorde van de ontwikkeling is belangrijker dan de genoemde leeftijdsniveaus.

0 tot 3 maanden

- De baby vocaliseert eerst alleen bij het huilen, maar begint geleidelijk aan te *vocaliseren zonder te huilen*. Je hoort dan *kirren* of *zachte keelgeluidjes*. Daarna begint hij *een klinker* te gebruiken - eerst maar één. Tegen de leeftijd van drie maanden begint hij te *lachen*.
- In dezelfde tijd dat de baby die nieuwe geluiden - anders dan huilen - leert maken, begint hij ook te reageren op het gepraat van anderen. Eerst reageert hij door *met zijn gezicht of zijn lichaam te bewegen* wanneer anderen tegen hem praten. Daarna begint hij *met zachte geluidjes te vocaliseren wanneer er tegen hem gepraat wordt*.

3 tot 6 maanden

- De baby kan nu *twee verschillende klinkers maken* en *babbelt* wanneer hij alleen is.
- Hij begint een *medeklinker* en een *klinker* met elkaar te verbinden om geluiden als 'ba' of 'da' te maken.
- Hij vocaliseert nu op verschillende manieren om verschillende gevoelens uit te drukken. Wanneer hij pruttelgeluidjes kan maken, of soortgelijke geluidjes en mondbewegingen, zal hij die *imiteren* wanneer volwassenen ze tegen hem maken. Hij zal ook *zijn best doen om 'praten' na te doen* in de geluiden die hij maakt.

6 tot 9 maanden

- Intussen kan hij tenminste *vier verschillende geluiden* maken. Verder *maakt hij herhaalde,*

tweelettergrepige patronen zoals 'dada' of 'mama'.

- Het kind is in staat *beurt te nemen met een volwassene* via geluiden of handelingen.
- Het *roept om de aandacht te trekken* en *protesteert* wanneer iemand iets doet wat het niet leuk vindt door te huilen of een hard geluid te maken.
- Het *lacht en vocaliseert wanneer het een bekende persoon begroet*.
- Het leert steeds beter imiteren; het kan *handelingen nadoen* zoals klappen en zwaaien ten afscheid. Het zal ook *geluiden imiteren* die het al kan maken wanneer iemand die tegen hem maakt.

9 tot 12 maanden

- De baby gebruikt nu *intonatiepatronen die lijken op die van de spraak van volwassenen*; een duidelijk patroon van *eisen stellen* verschijnt vaak het eerst. Hij zal ook naar iets kijken om vervolgens, al gebarend of vocaliserend, *naar een volwassene te kijken om informatie te delen* over wat hij gezien heeft. Hij *vocaliseert om een interactie met een volwassene te beginnen*.
- Hij kan *bewegingen van het gezicht imiteren* zoals hoesten, knippen of zijn tong langs zijn lippen bewegen en hij vindt het leuk om *een handeling die gekoppeld is aan een geluid te imiteren*, zoals over zijn buik wrijven en 'mmmm' zeggen.

12 tot 15 maanden

- Nu beleeft de baby plezier aan 'gesprekjes voeren' - hij *vocaliseert interactief en maakt daarbij gebruik van stembuigingen* om het gesprek op gang te houden. Hij vindt het leuk om *voorwerpen aan mensen te geven*, al dan niet vocaliserend. Tegen deze leeftijd gebruikt hij *consequent dezelfde geluiden en gebaren om te groeten bij binnenkomen en weggaan*. Hij kan *woorden bij benadering imiteren* - zoals 'boh' of 'op' voor 'kop'.
- Hij gebruikt *twee woorden consequent*, hoewel de woorden op zich nog benaderingen kunnen zijn.
- Hij *zegt een woord of een benadering daarvan in antwoord op een vraag*, zoals 'wat is dat?'
- Zijn intonatiepatronen beginnen meer op die van de volwassen spraak te lijken. Zo kunt u nu een *patroon van vragen en uitroepen horen* naast het al aanwezige intonatiepatroon van gebieden.

15 tot 18 maanden

- Het kind gebruikt nu zo'n *vier à zes woorden*, gewoonlijk namen van personen, dieren en voorwerpen, een woord waarmee het iets kan weigeren (meestal 'nee') en groetwoorden. Wanneer het de

woorden niet kent zal het *vocaliseren terwijl het gebaren maakt*, zoals wijzen, geven of zwaaien.

- Het *probeert mee te zingen met bekende liedjes*.
- Het is nu een bedreven imitator en *zegt vaak opvallende of laatst gesproken woorden* van volwassenen na.

18 maanden tot 2 jaar

- Het kind kan nu zo'n 25 *woorden zeggen*. Hierbij zijn *woorden om voorwerpen en mensen te benoemen, consequent gebruikte woorden om te groeten bij binnenkomen en weggaan*, minstens twee *woorden om handelingen mee te beschrijven*, een woord om *'meer' aan te geven* of om *'meer' te vragen*, en het *ontkenningwoord 'nee'*.
- Het kan *tweewoordenzinnen imiteren*, hoewel het ze misschien nog niet spontaan gebruikt.
- Zijn spraak is *begrijpelijk voor volwassenen die het goed kennen*, voor tenminste tweederde van de tijd.

2 tot 3 jaar

- Gedurende dit jaar leert het kind geleidelijk aan meer woorden. Met 2½ jaar heeft het een *woordenschat van tenminste 50 woorden* en met 3 jaar van *tenminste 200 woorden*.
- In het begin van dit jaar leert het om *woorden te combineren tot tweewoordenzinnen*. Tegen het eind van het jaar *gebruikt het bovendien verschillende driewoordenzinnen*.
- Het is bedreven in het *beurt nemen met anderen tijdens een gesprek*. Aan het begin van dit jaar doet het dat met name op basis van eenwoorduitingen, maar heel geleidelijk aan gaat het meer zinnetjes gebruiken tot het in staat is om een gesprek over één bepaald onderwerp te voeren en uit te breiden terwijl het twee- en driewoordenzinnen gebruikt.
- Het begint enige kennis van de grammatica te krijgen, zoals *meervouden, bezitsaanduidingen* en *voornaamwoorden* zoals 'ik', 'mij' en 'jij'.
- Het is in staat om een *kinderversje op te zeggen*, hoewel het daar waarschijnlijk nog wel fouten bij maakt.
- Het keuvelt tegen zichzelf tijdens het spelen en zijn *spraak is goed verstaanbaar*.

3 tot 4 jaar

- Naarmate het jaar vordert gebruikt het kind steeds vaker *driewoordenzinnen* totdat het gedurende 80% van de tijd zinnen gebruikt van drie of meer woorden.
- Het *stelt 'w'-vragen*, zoals: 'Waar is mijn tas?',

'Waarom blaft Fido?', 'Wie is die jongen?' of: 'Welke is van mij?'

- Het kan *vertellen over ervaringen* die het kort te voren gehad heeft.
- Het kan op verzoek *zijn volledige naam noemen*, voornaam zowel als achternaam.
- Het kan *veel vragen beantwoorden*, met inbegrip van vragen over de werking van dingen, zoals: 'Wat doen we met onze ogen?' en: 'Waar is een kachel voor?'
- Het krijgt meer controle over zijn stem en kan *fluisteren en schreeuwen*.
- Het kan minstens drie *kinderrimpjes opzeggen* en een *eenvoudig liedje zingen*.
- Op het gebied van de grammatica gebruikt het de *lidwoorden 'een' en 'de'*, *ontkenningen* zoals 'is niet' en 'kan niet' en *persoonlijke voornaamwoorden in de derde persoon* zoals 'hem', 'haar' en 'hun'.
- Het is in staat om een *zeswoordenzin te herhalen*.
- Zijn *intonatiepatronen zijn identiek aan die van de volwassenen om hem heen*.

HET KIND DAT DE AANDACHT VAN EEN SPECIALIST NODIG HEEFT

De hulp van een preverbale ('prelinguale') logopedist kan van onschatbare waarde zijn wanneer een kind problemen heeft met het produceren van één of meer van de geluiden die nodig zijn voor het volwassen taalgebruik. Hoewel er op dat gebied veel is dat ouders zelf kunnen doen om dat te verbeteren valt het buiten het kader van een boek zoals dit om in detail de procedures te beschrijven die daarbij nodig zijn.

Wanneer u zich afvraagt of de articulatie van uw kind vertraagd is, moet u bedenken dat ook veel volkomen normale kinderen op het moment dat ze naar school gaan nog niet alle klanken beheersen. Tabel 1.1 hieronder kan u behulpzaam zijn bij het maken van een eerste evaluatie van de articulatie van uw kind. Wanneer u twijfelt, raden wij u aan om het niveau te laten bepalen door een beroepskracht. De hulp van een specialist wordt ook aanbevolen wanneer uw kind duidelijk achterblijft bij de mijlpalen van de normale ontwikkeling die hierboven aangegeven werden en geen vooruitgang boekt wanneer u werkt volgens de methoden die in de deze hoofdstukken beschreven worden.

Wanneer u met uw kind naar een preverbale logopedist toegaat is het goed om het met hem of haar

Tabel 1.1

Deze tabel biedt alleen maar richtlijnen. Gebruik hem om u te helpen beslissen of een volledige niveaubepaling van de articulatie van uw kind noodzakelijk is.

<i>Leeftijd</i>	<i>Opmerkingen</i>	<i>Acceptabele vervangingen</i>
Drie jaar	Er is veel variatie in de geluidsproductie op deze leeftijd. Behalve de aangegeven vervangingen, worden soms de laatste medeklinkers van een woord weggelaten, bijvoorbeeld: 'ba' in plaats van bal 'ka' in plaats van kat	'wajig' in plaats van jarig 'moom' in plaats van boom 'hog' in plaats van hok 'top' in plaats van kop 'bomen' in plaats van komen 'kouf' in plaats van kous 'tok' in plaats van nog plus degene die hieronder staan
Vier jaar	De volgende klanken worden waarschijnlijk correct uitgesproken, waar ze ook in een woord voorkomen: b, p, d, t, k, g, m, n, ng, l de s en de z worden vaak, maar niet altijd goed uitgesproken.	'sool' in plaats van school 'sjaan' in plaats van sjaal 'jajig' in plaats van jarig 'sips' in plaats van chips 'wegen' in plaats van regen 'ban' in plaats van van 'nieuw' in plaats van leeuw plus degene die hieronder staat
Vijf jaar	Een kind op deze leeftijd behoort de meeste klanken correct uit te spreken, waar ze ook voorkomen in een woord. Vervangingen zoals de hier getoonde gaan waarschijnlijk vanzelf over en behoeven geen specifieke oefening.	'zeben' in plaats van zeven

te hebben over de taalprogramma's - zoals dit - waarvan u overweegt om ze thuis te gaan gebruiken. U of uw therapeut zou ook direct het *T. E. L. L.-programma* kunnen raadplegen voor meer informatie over deze aanpak. We verwijzen u verder naar de literatuurlijst in Boek 1, blz. 1-19, voor nadere gegevens.

SAMENVATTING

Hier volgen nog eens een aantal punten met betrekking tot taal die we willen benadrukken voordat u verder gaat met het volgende hoofdstuk.

Taal omvat meer dan praten. Taal betekent ook luisteren en begrijpen. Taal betekent verder Beurt nemen met anderen - soms begint het kind zelf met een interactie, dan weer sluit het aan op wat anderen zeggen.

Taal kan worden gebruikt om in een veelheid aan behoeften te voorzien. Het kind moet leren op welke manieren taal gebruikt kan worden. Ook moet het de

verscheidenheid aan betekenissen die door middel van taal kunnen worden uitgedrukt leren kennen.

Het aanleren van taal omvat luisteren zowel als praten. Geef uw kind altijd de tijd om te reageren. Baseer uw onderricht op de belangstelling van uw kind. U kunt van die belangstelling gebruik maken tijdens alledaagse activiteiten maar ook in speciaal geplande spelsessies.

Gebruik de natuurlijke consequenties van de taal van uw kind om het te bekrachtigen voor het communiceren.

Observeer in detail wat het op dit moment allemaal kan voordat u begint met het aanleren van taal. Begin op het niveau dat precies goed is voor hem.

Ook wanneer uw kind al praat bevelen we u toch aan om Hoofdstuk 2, *Taal leren aan een kind in het preverbaal stadium*, te lezen. Veel vaardigheden die op dat niveau worden aangeleerd blijven belangrijk nadat het praten op gang gekomen is.

We hopen dat het aanleren van taal een plezierige bezigheid zal zijn, voor uzelf zowel als voor uw kind.

Noten

¹⁾ Cairns, S. en Pieterse, M. samen met Treloar, R. en Cross, M. (1984), 'T. E. L. L. a communication program; A communication program for children who are at risk for language delay', Macquarie University, Special Education Centre, Sydney, Australië.

²⁾ In Nederland ligt dan eerst het bekijken van de bij T. E. L. L. behorende videoband voor de hand. Ook die is door de Stichting Down's Syndroom in een Nederlandstalige versie uitgebracht als: Cairns, S., Pieterse, M., Treloar, R. en Cross, M. (1991), 'T. E. L. L.' (een video van ca. 1,5 uur). Zie Boek 1, Hoofdstuk 5 voor de bestelmogelijkheden.

HOOFDSTUK 2

Taal leren aan een kind in het preverbale stadium

Een kind in het preverbale stadium is een kind dat nog niet praat. Alle kinderen leren vele non-verbale communicatie-vaardigheden voordat ze leren praten. Dat kunnen vocale vaardigheden zijn (een geluid maken) of handelingen, zoals ergens naar wijzen of reiken of een gezicht trekken. Zoals we in Hoofdstuk 1 al gezien hebben is aandacht leren hebben voor anderen en naar hen kunnen luisteren ook een onderdeel van de preverbale taalontwikkeling. Dat geldt eveneens voor het beurt nemen, dat een kind voorbereidt op het deelnemen aan een gesprek. Het belangrijkste is wel kinderen al *voordat* ze beginnen te praten leren dat communicatie veel verschillende functies of doeleinden kan hebben en dat ze hun communicatie-vaardigheden kunnen gebruiken om een groot aantal sociale, emotionele en praktische behoeften te vervullen. Ze kunnen leren om mensen te laten zien wat ze willen door te wijzen, te groeten door te wuiven, dingen te weigeren door hun hoofd te schudden, enz.

Het preverbale stadium van de communicatie is een *normale* en trouwens ook *essentiële* fase waar alle kinderen doorheen gaan. Een rijke en gevarieerde ervaring op het gebied van de communicatie met anderen in deze fase is een stevig fundament voor effectieve en bevredigende verbale communicatie later. Veel oudere kinderen die problemen hebben met het leren praten, hebben baat bij extra oefening in preverbale communicatie-vaardigheden.

Het kan zijn dat uw kind nog niet praat omdat het nog te klein is, maar het kan ook een ouder kind zijn met een vertraging in de ontwikkeling op dit punt. De procedures voor het ontwikkelen van de communicatie-vaardigheden zijn in beide gevallen vrijwel hetzelfde. De activiteiten die we in dit hoofdstuk voorstellen zijn gekozen met het oog op jonge kinderen, maar ze kunnen gemakkelijk worden aangepast aan de belangstelling van een wat ouder kind.

We zullen kijken naar vijf essentiële gebieden van de taalverwerving in het preverbale stadium, te weten:

- leren aandacht hebben voor en reageren op anderen;
- leren spelen;
- leren beurt nemen;
- leren imiteren;
- leren om communicatie-vaardigheden toe te passen in het leven van iedere dag.

Deze gebieden overlappen elkaar in sterke mate en u zult waarschijnlijk aan de uitbreiding van de vaardigheden van uw kind in twee of meer gebieden tegelijk werken. We raden u aan om over al deze gebieden te lezen en alle invullijsten waarop uw kind positieve scores laat zien af te werken voordat u bepaalt wat uw taakstellingen zullen worden.

LEREN AANDACHT HEBBEN VOOR EN REAGEREN OP ANDEREN

Wanneer u uw kind al getoetst hebt aan de hand van het 'OOO', zoals besproken in Boek 2, Hoofdstuk 1, hebt u al een nauwkeurig beeld van de vaardigheden van uw kind op het gebied van aandacht hebben en luisteren. Wanneer u taakstellingen gekozen hebt op dat gebied werkt u al aan taal! Wanneer u uw kind nog niet getoetst hebt, maar het intuïtief aanmoedigt om naar uw gezicht te kijken en op te letten wanneer u er tegen praat, om te kijken naar speelgoed of om te reageren op eenvoudige opdrachten bent u ook al met taal bezig.

Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben moeten niet worden gezien als een aparte voorwaarde voor communicatie. Ze maken deel uit van een ontwikkeling die begint wanneer het kind voor het eerst oogcontact maakt en die doorloopt totdat het al zijn behoeften en gedachten kan uitdrukken. Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben en luisteren verliezen hun betekenis niet op het moment dat het praten begint. Kinderen gaan de hele periode voor ze naar

school gaan, en ook daarna nog, door met het ontwikkelen en uitbreiden van vaardigheden op dat gebied.

Wanneer uw kind al begonnen is met naar uw gezicht te kijken en te reageren wanneer u tegen hem praat kunt u aan andere gebieden van de taalontwikkeling gaan werken, waarbij u dan geleidelijk aan zijn vaardigheden op het gebied van aandacht hebben en reageren uitbreidt door de Stappenreeks van de Receptieve Taal in Boek 6 te volgen.

Wanneer uw kind nog geen gerichte aandacht voor personen en voorwerpen heeft, moet dat in de komende tijd de hoogste prioriteit krijgen. Het kunnen richten van de aandacht is niet alleen essentieel voor de communicatie, maar ook voor alle andere ontwikkelingsdomeinen.

De Invullijsten 2.1 en 2.2 helpen u om te bepalen welke prioriteiten u moet stellen. Beantwoord alle vragen op basis van zorgvuldige observatie van uw kind. Kleine kinderen zijn zelden de hele dag door even aandachtig en bereid tot reageren. Baseer uw observaties daarom op die momenten waarop uw kind het meest alert en tevreden is.

Wanneer u 'nee' hebt ingevuld bij één van de vragen in Invullijst 2.1 moet het aanleren van vaardigheden op het gebied van aandacht hebben de hoogste prioriteit krijgen. (Dat wil niet zeggen dat u de andere ontwikkelingsdomeinen moet vergeten. Wanneer uw kind zich in dit stadium bevindt zijn uw taakstellingen op het gebied van de Grove Motoriek waarschijnlijk ook buitengewoon belangrijk.)

Wanneer u 'nee' hebt ingevuld bij één van de vragen in Invullijst 2.2, hebben vaardigheden op het gebied van aandacht hebben en reageren nog steeds een zeer hoge prioriteit. Maar uw kind kan er dan al wel aan toe zijn - of er bijna aan toe zijn - om ook iets te leren op andere gebieden van de taalontwikkeling. Kijkt u dus goed naar die andere gebieden.

Wanneer u 'ja' geantwoord hebt op alle vragen in Invullijst 2.2, beschikt uw kind over een goede basis om zijn vaardigheden op het gebied van aandacht hebben en reageren uit te breiden en om iets te leren op andere gebieden van de taalontwikkeling.

Wij raden u nu aan eerst een gedetailleerde toetsing uit te voeren aan de hand van het Overzicht van Opeenvolgende Ontwikkelingsstappen in Boek 8, te beginnen met de Stappenreeksen RT.A (Aandacht hebben en luisteren), RT.B (Reageren op gebaren en eenvoudige opdrachten) and PS.A (Socialisering en spel). De uitvoerige bespreking van deze stappenreeksen in de Boeken 6 en 7 verschaft u informatie over hoe u de betreffende vaardigheden moet toetsen en aanleren.

We zullen nu gaan kijken naar enkele basisprincipes met betrekking tot hoe kinderen geleerd kan worden om aandacht te hebben en te reageren.

Manieren om uw kind aan te moedigen aandacht te hebben en te reageren

U kunt uw kind aanmoedigen om op u te letten en te reageren bij alles wat u samen doet. De suggesties hieronder hebben voornamelijk betrekking op een baby of een wat ouder kind dat zich nog niet zelf verplaatsen kan, maar ze kunnen gemakkelijk worden aangepast om te worden gebruikt bij een kind dat motorisch actiever is.

Praat tegen uw kind over wat u doet, terwijl u bezig bent. Een paar eenvoudige zinnen met pauzes ertussen zijn even effectief als een heleboel gepraat. Zeg zijn naam en wacht totdat het kijkt voordat u doorgaat met praten.

Invullijst 2.1 Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben 1

	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>
Kijkt uw kind gedurende een ogenblik naar uw gezicht wanneer u tegen hem praat?		
Houdt uw kind op z'n minst gedurende de helft van de tijd uw ogen en uw mond in de gaten wanneer u een hele minuut lang tegen hem praat?		
Kijkt uw kind naar een voorwerp dat u op 30 cm afstand van zijn gezicht houdt?		
Toont uw kind door een verandering in de beweging van zijn lichaam dat het weet wat er komt, wanneer u aanstalten maakt om het op te pakken of het zijn fles laat zien?		

Invulijst 2.2 Vaardigheden op het gebied van aandacht hebben 2

	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>
Draait uw kind zijn ogen en zijn hoofd om u te vinden wanneer u het roept?		
Zit uw kind gedurende minstens één minuut stil wanneer het goed ondersteund wordt in een baby-stoeltje en houdt het zijn aandacht op u gericht, of op een voorwerp dat u het laat zien?		
Kijkt uw kind gedurende tenminste twee minuten <i>samen met u</i> naar een voorwerp of een plaatje - dat wil zeggen: kijkt het heen en weer tussen u en het voorwerp of het plaatje, waarmee het aangeeft dat het zich van beide bewust is?		
Reageert uw kind op eenvoudige verzoeken wanneer die vergezeld gaan van een gebaar? Geeft het u bijvoorbeeld een voorwerp wanneer u uw hand uitgestoken houdt en 'Geef' zegt?		
Zwaait uw kind bij het weggaan, klapt het in zijn handen of maakt het een ander eenvoudig gebaar wanneer u het daarom vraagt, zonder dat u dat voor hoeft te doen of uw kind hoeft te helpen?		

Laat uw praten vergezeld gaan van een glimlach en een aanraking. Dat voegt iets toe aan het plezier dat het beleeft aan uw gezicht en uw stem.

Houd uw gezicht dicht bij het zijne wanneer u tegen hem praat. Kleine baby'tjes kunnen hun ogen het beste instellen op voorwerpen op een afstand van 25 tot 30 cm van hen vandaan. Buig dicht naar hem toe terwijl u zijn luier verschoont. Zet zijn baby-stoeltje op de keukentafel zodat u gemakkelijk dicht naar hem toe kunt gaan terwijl u aan het werk bent. Leg hem op zijn buik op uw borst en ondersteun daarbij zijn schouders zodat hij naar uw gezicht kan kijken. De afstand waarop hij scherp kan zien wordt geleidelijk aan groter, houd daar dus rekening mee.

Leid zijn handen naar uw gezicht en help hem om hetgeen hij ziet aan te raken en te verkennen. Dit kan een goede manier zijn om hem er weer bij te halen wanneer zijn aandacht afgedwaald is.

Geef uw kind de tijd om te reageren. Raak niet ontmoedigd wanneer het niet meteen kijkt of lacht of uw opdracht uitvoert. Kleine kinderen hebben vaak tijd nodig om hun gedachten te organiseren. Het steeds maar weer herhalen van dezelfde opdracht, door bijvoorbeeld te zeggen: 'Kijk ... kijk ... kijk', helpt een kind zelden om zijn aandacht te concentreren. Wanneer het na twee keer proberen, met een korte wachttijd na elke keer, niet reageert kunt u beter een andere benadering proberen, zoals het aanraken of de toon van uw stem veranderen.

Schep situaties waarin uw kind verwacht wat er zo dadelijk gaat gebeuren door het te roepen wanneer u het nadert, uw armen uit te steken voordat u het optilt, het de fles of de lepel te laten zien voor u gaat voeden, enz. Op die manier helpt u het om meer alert te worden op wat er om hem heen gebeurt.

Laat uw kind merken hoe blij u bent wanneer het naar u kijkt of reageert op wat u zegt. Het moet leren dat het de moeite waard is om contact met u hebben.

Reageer op alle geluiden die het maakt hoe niet-communicatief of toevallig ze ook zijn. Begin er nu mee er een gewoonte van te maken geluiden naar hem terug te maken, waarbij u dezelfde geluiden die uw kind gemaakt heeft vaak herhaalt. Dit vormt een goede basis voor het beurt nemen later.

Gebruik dezelfde woorden voor dezelfde gebeurtenissen of handelingen. Wanneer u iedere keer wanneer u uw kind optilt 'Op' zegt of 'Schone luier!' bij iedere keer dat u zijn luier begint te verwisselen, zal het u in het begin weliswaar nog niet begrijpen, maar dit is een belangrijke manier om het te helpen zijn aandacht te richten op wat er om hem heen gebeurt. Mettertijd zal uw kind het wél begrijpen. Het zal de betekenis van belangrijke woorden beginnen te leren en daarmee is de basis gelegd voor het uitvoeren van eenvoudige opdrachten.

Betrek de hele familie in het aanmoedigen van het kind om zijn aandacht te richten en te reageren. Hierbij kunnen broers en zussen van onschatbare waarde zijn. Misschien vinden ze het leuk om liedjes te zingen of gezichten te trekken of de baby te kietelen. Help hen te zien dat hij met hen communiceert.

Geef uw kind dingen om naar te kijken wanneer uzelf niet in de buurt bent. Een grote broer of zus kan misschien een felgekleurde, eenvoudige tekening maken van een gezicht om in de wieg te hangen. Gebruik mobiles en felgekleurd speelgoed of huishoudelijke voorwerpen. Wanneer uw kind nog een klein baby'tje is met een beperkt gezichtsveld, zorg er dan voor dat er een paar voorwerpen vlakbij hem in de buurt zijn.

Besteed tijd aan het observeren van uw kind om uit te vinden naar welke dingen het kijkt, naar welke dingen zijn interesse uitgaan. Zijn er manieren waarop u deze dingen kunt gebruiken om zijn aandacht in uw richting te leiden? Dit is met name belangrijk voor het oudere kind dat zijn aandacht niet kan concentreren. Het kan zijn dat u eerst moet binnentreden in zijn wereld voordat u mag verwachten dat het aandacht heeft voor de uwe. Herkent u zijn pogingen om te communiceren?

Mik op langzame, gestadige vooruitgang. Wanneer uw taakstellingen te groot zijn zult u heel gemakkelijk ontmoedigd raken. Begin op het punt waar uw kind nu is en streef ernaar om iedere dag of iedere week net een heel klein stukje verder te komen. Het kan voor u van nut zijn om de seconden te tellen gedurende welke uw kind zijn aandacht op u gericht houdt. Een toename van 20 naar 30 seconden in het richten van de aandacht is een fikse vooruitgang, die echter vaak niet opgemerkt wordt.

Beperk de mogelijkheden tot afleiding. Wanneer de vaardigheden van uw kind op het gebied van aandacht hebben en reageren niet vooruitgaan terwijl u de hierboven beschreven methoden toepast, probeer dan iedere dag een paar korte periodes met uw kind door te brengen in een omgeving die vrij is van afleiding. Kies een rustig plekje, weg van alle hectische toestanden van de huishouding, en verwijder voorwerpen die de aandacht van uw kind van u af kunnen leiden. Zie dit als een tijdelijke maatregel. Naarmate uw kind vooruitgang boekt, moedigt u het aan om zijn nieuwe vaardigheden ook in de normale alledaagse omgeving te gebruiken.

LEREN SPELEN

Spelen is de manier waarop het kind zijn wereld verkent. In Boek 2, Hoofdstuk 5, hadden we het al over de nauwe relatie tussen spelen en leren. Die relatie is nergens zo belangrijk als bij het leren van taal.

Het kind dat plezier heeft in spelen en dat tijdens zijn spel aandacht voor anderen heeft, beschikt over een uitstekende basis om meer gevorderde communicatie-vaardigheden te leren.

Kinderen gaan het eerst praten over de dingen die hen het meest interesseren. Eerste woorden bevatten vaak de namen van de mensen die het dichtst bij het kind staan, de namen van favoriet eten of drinken en sociale woorden, zoals 'hoi' en 'dag'. Maar het grootste deel van de vroege woordenschat van een kind wordt gevormd door de namen van dingen waar het graag mee speelt en de handelingen die het daar in zijn spel mee uitvoert.

Maar spel is niet alleen maar belangrijk als een bron voor de woordenschat. Spel is een activiteit die het kind kan delen met anderen. Kinderen leren gespreksvaardigheden - met inbegrip van preverbaal vaardigheden als beurt nemen en imitatie - groten-deels in het samenspelen met anderen. Het richten van de aandacht wordt geoefend doordat het kind onderzoekt wat je met verschillende voorwerpen kunt doen en uitvindt hoe andere mensen kunnen bijdragen aan zijn spel. Spel geeft het kind motieven om te willen communiceren - om te vragen om de dingen die het hebben wil, om ongewenste bemoeienis te weigeren, om informatie over wat er gebeurt met elkaar te delen, enz.

Voor een ouder of een onderwijzer is spel een ideale situatie om nieuwe taalvaardigheden aan te moedigen. Spel biedt de ouder of onderwijzer de mogelijkheid om te zorgen dat het kind de gelegenheid krijgt en gemotiveerd wordt om op een natuurlijke en ontspannen manier te communiceren. Vergelijk de onderstaande twee scenario's:

Een kind en zijn onderwijzer zitten tegenover elkaar aan tafel. De onderwijzer houdt een speelgoedhondje omhoog.

'Dit is een hond. Zeg eens: *'Hond.'*

Een kind en zijn onderwijzer zitten op de grond met een speelgoedhondje en een klein dekontje. De onderwijzer laat het kind met het hondje spelen en praat over wat het kind aan het doen is.

Daarna verstopt de onderwijzer het hondje onder het dekontje.

‘Oh! Waar is de hond? Laten we hem roepen.’

‘Hond! Hond!’

‘Waar zou hij zijn? Nou jij roepen.’

De essentie is duidelijk en maar weinig ouders zouden erover denken om hun kind te leren praten op de eerstgenoemde gestructureerde en beperkte manier (hoewel in het verleden veel beroepskrachten zo gewerkt hebben). Structuur is uitstekend voor het aanleren van andere vaardigheden - het is zelfs vaak noodzakelijk. Maar bij het aanleren van taal heeft het slechts beperkte mogelijkheden.

Dat wil niet zeggen dat het aanleren van taal door middel van spel op toevallige wijze gebeurt. De onderwijzer of de ouder moet zich, evenzeer als bij andere vaardigheden, bewust zijn van zijn doelstellingen en van wat hij moet doen om zover te komen. Het is vaak nodig om de spelomgeving van het kind van te voren te plannen zodat bepaalde zaken daarin benadrukt worden. Onderricht geven door middel van spelen lijkt gemakkelijker dan het is. Het vraagt om flexibiliteit, snel denken en gevoeligheid voor waar de belangstelling van het kind naar uitgaat.

Wanneer uw kind nog een baby is of een lichamelijke belemmering heeft die het spelen bemoeilijkt, kunt u ernaar streven zijn spelvaardigheden geleidelijk aan uit te breiden terwijl u het andere communicatie-vaardigheden leert. Bijna alle vaardigheden in de Stappenreeksen van de Fijne Motoriek van het OOO (Boek 8) zijn erop gericht spelvaardigheden te ontwikkelen; raadpleeg ook Stappenreeks PS.A (Boek 7) en ga na in hoeverre de vroege vaardigheden op het gebied van de Receptieve Taal van pas komen bij het spelen.

Wanneer uw kind actiever is en enigszins met voorwerpen kan manipuleren, maar nog niet constructief speelt, hebt u te maken met een ander probleem. Sommige kinderen gaan door met alles te gooien en overal op te slaan, ook als de normale stadia van de babytijd, waarin dit soort gedragingen voor het eerst geleerd worden, voorbij zijn. Waarschijnlijk toont een kind dat dit doet weinig belangstelling voor de verschillende manieren waarop je met voorwerpen kunt omgaan en heeft het ook weinig reden om met anderen te communiceren over wat het aan het doen is. Veel kinderen spelen op een onhandige manier omdat ze de vaardigheden die voor constructief spel nodig zijn niet geleerd hebben - vaardigheden op het gebied van oog-hand-coördinatie, bouwen, draaien, enz. We raden u aan te beginnen met een zeer grondige toetsing van de fijn-motorische vaardigheden van uw kind aan de hand van het OOO. Vervolgens kunt u het dan leren hoe het zijn bestaande vaardigheden kan

uitbreiden, waarbij u iedere volgende stap in verband brengt met het speelgoed en de andere voorwerpen om hem heen. Wanneer het bijvoorbeeld leert om één blok bovenop een ander te zetten kunt u het laten kennismaken met stapelspelletjes met behulp van eierkartons, nestbakers, piepschuim verpakkingsmateriaal, grote dozen, enz. Wanneer het leert het deksel van een doos te halen, kan het allerlei verstop-spelletjes spelen. Naarmate uw kind andere manieren van spelen ontwikkelt kunt u het helpen met zijn gewoonte van gooien of slaan te breken door ervoor te zorgen dat alleen zijn constructieve spel beloond wordt. We bespraken deze benadering al in Boek 2, Hoofdstuk 6.

Wanneer een ouder kind niet constructief kan spelen komt dit soms niet voort uit een probleem op het gebied van de fijne motoriek, maar uit een aandachtsprobleem: het kind kan zijn aandacht niet lang genoeg op voorwerpen gericht houden om ermee te kunnen spelen. Veel van de bovengenoemde methoden onder het kopje **Leren aandacht hebben voor en reageren op anderen** kunnen worden aangepast voor het oudere, actievere kind.

Natuurlijk zijn er kinderen die goed vooruitgaan in andere domeinen van de ontwikkeling en die goed kunnen spelen, maar die een vertraagde taalontwikkeling vertonen. Wanneer dat voor uw kind geldt, hebt u misschien specifiek deze hoofdstukken over taal uitgezocht en voelt u weinig behoefte om een oefenplan te maken voor het aanleren van vaardigheden uit andere ontwikkelingsdomeinen. U kunt in dat geval beginnen om:

1. uw kind te betrekken in spelletjes *met u*;
2. speelgoed uit te kiezen waarmee *samengespeeld kan worden*;
3. het aan te moedigen om *beurt te nemen* met u, waarbij u gebruik kunt maken van speelgoed, handelingen, gezichtsuitdrukkingen en geluiden.

De spelvaardigheden van uw kind vormen uw belangrijkste hulpmiddel om het te leren communiceren. In de rest van dit hoofdstuk zullen we u nog meer ideeën aan de hand doen over hoe u daarbij te werk kunt gaan.

Sommige ouders, vooral ouders van eerste kinderen, zijn niet gewend om met baby's en kleine kinderen te spelen. Onze maatschappij biedt ons weinig gelegenheid om dergelijke vaardigheden te leren voordat we zelf kinderen krijgen. Maar ouders kunnen *leren* spelen, op dezelfde manier als hun kinderen dat leren. We hebben het uitgebreider over spelen in Boek 2, Hoofdstuk 5, en u zult specifieke spelideeën aan-

treffen later in dit hoofdstuk zowel als bij iedere vaardigheid die beschreven wordt in de Boeken 4, 5, 6 en 7. Verder zijn er veel uitstekende boeken over dit onderwerp verkrijgbaar in de boekhandel. We verwijzen u daartoe naar de literatuurlijst in Boek 1, blz. 1-19. Bovendien leert u ook van uw kind wanneer u dingen ontdekt die het aanmoedigen tot meedoen. Zijn reacties tonen u waar u kunt beginnen met de ontwikkeling van zijn spel.

LEREN BEURT NEMEN

Zoals we in het vorige hoofdstuk al gezegd hebben is beurt nemen de basis voor gesprekken. Wanneer we een gesprek met iemand voeren nemen we beurt met hem. Er is een verschil tussen 'praten' en 'een gesprek voeren'. De meesten van ons hebben wel mensen ontmoet die slecht zijn in het voeren van een gesprek ondanks het feit dat ze kunnen praten. Sommige van hen weten niet hoe ze moeten luisteren. Hoe duidelijk ze zich ook kunnen uitdrukken, ze zijn niet in staat tot het voeren van een echt gesprek. Anderen kunnen wel luisteren, maar hebben moeite zelf bij te dragen aan een gesprek - vaak vanwege gebrek aan zelfvertrouwen. Een voldoening gevend en opbouwend gesprek ontstaat wanneer er twee of meer mensen *om de beurt* een bijdrage leveren aan het gesprek en met aandacht luisteren als iemand anders zijn beurt neemt.

Een kind kan zich dit patroon van beurt nemen, dat de basis vormt van gesprekken, al goed eigen gemaakt hebben voordat het zijn eerste woordjes leert zeggen. Het kan worden onderhouden en uitgebreid naarmate zijn verbale vaardigheden zich ontwikkelen. Het is goed om te weten dat beurt nemen op zich al een voldoening gevende - en een communicatieve - activiteit is. Zelfs wanneer een kind nooit leert praten zal het kunnen beurt nemen in hoge mate bijdragen aan zijn mogelijkheden om sociale interacties te hebben. Daarbij kunt u denken aan beurt nemen door middel van gebaren of geluiden, tijdens een spel of een gezamenlijke taak.

Met behulp van Invulijst 2.3 kunt u toetsen hoe goed uw kind op dit moment al beurt kan nemen. In deze invulijst wordt een reeks activiteiten beschreven waarbij kinderen gewoonlijk beurt nemen. Misschien wilt u er andere activiteiten voor in de plaats stellen om aan te sluiten bij de belangstelling van uw kind of bij zijn leeftijdsniveau (zie blz. 3-17 voor suggesties). Wanneer u items van de invulijst vervangt door andere activiteiten, zorg er dan voor dat deze een aantal verschillende situaties omvatten.

Praat tegen uw kind over wat u aan het doen bent tijdens iedere activiteit die u uitprobeert en moedig het veel aan om mee te doen. Wanneer u andere kinderen hebt vinden die het wellicht leuk om u te helpen met deze toetsing.

Wanneer u 'ja' hebt ingevuld bij minstens één van de vragen in ieder vak van Invulijst 2.3 heeft uw kind een goed begin gemaakt met beurt nemen. Blijf uitzien naar nieuwe manieren om zijn vaardigheden op het gebied van het beurt nemen uit te breiden en moedig het vooral aan om beurt te nemen met geluiden.

Wanneer u 'ja' hebt ingevuld bij minstens drie vragen is de basis voor het beurt nemen zeker aanwezig en is het nu waarschijnlijk een goed moment om de reeks manieren waarop het beurt neemt uit te breiden. Wanneer uw kind alleen maar af en toe beurt neemt, of helemaal niet, geeft het gedeelte hierna u ideeën over hoe u het beurt nemen op gang kunt brengen.

Het aanleren van vaardigheden op het gebied van beurt nemen

Het is niet nodig apart tijd uit te trekken om beurt nemen aan te leren. Het kan gewoon een onderdeel worden van de omgang met uw kind in plaats van iets bijzonders dat alleen maar gedaan wordt op bepaalde momenten van de dag.

Beurt nemen is een manier van spelen en een manier van praten, zelfs al voordat uw kind kan reageren met woorden.

U kunt uw kind leren **beurt nemen met geluiden**, ongeacht zijn leeftijd of ontwikkelingsfase. U kunt al beginnen tijdens uw allereerste gesprekje met uw pasgeboren baby, maar het is nooit te laat om te beginnen. Pauzeer regelmatig en kijk verwachtingsvol naar uw kind, wanneer u tegen hem praat, in afwachting van een bijdrage van zijn kant. In het begin reageert u op het allerkleinste beweginkje of geluidje of verandering van gezichtsuitdrukking, hoe toevallig die ook mag lijken, alsof het een bedoelde reactie was. Naarmate uw kind meer bewuste en rijpere reacties leert mag u ook meer van hem verwachten, maar accepteer aanvankelijk dat u de meeste gesprekken zelf in scène zet. Door dat te doen helpt u uw kind om op uw gezicht en uw stem te letten en went u het, geleidelijk aan, aan het patroon van het beurt nemen. U zult ook uw eigen manier om tegen uw kind te praten ontwikkelen, wat dan tot een nuttige gewoonte wordt, zodat u al gauw niet meer hoeft na te denken over hoe u een gesprekje op gang brengt.

Invulijst 2.3 Beurt nemen

<i>Vragen die u moet beantwoorden zijn te herkennen aan het vraagteken</i>	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>
<i>In bad</i> Spat met uw hand in het badwater van uw baby. Doe dat verschillende keren en pauzeer daar tussenin even. Begint uw kind ook te spatten? Was het handje van uw baby, daarna uw eigen hand en dan weer het handje van uw baby. Praat over wat u aan het doen bent. Heeft hij in de gaten wanneer het uw beurt is door naar uw hand te kijken of te proberen die te wassen?		
<i>Tijdens de maaltijd</i> Geef uw baby een lepel en pak er zelf ook een. Tik met uw lepel op de tafel. Tikt hij ook met zijn lepel en kijkt hij naar u om te zien of u weer zal gaan tikken? Eén lepel voor de baby, nou één voor mamma, nou weer één voor de baby. Geeft hij aan dat het weer uw beurt is? (Het kan nodig zijn om hem te helpen door zijn hand om de lepel heen te houden; u voelt vanzelf wanneer hij probeert de lepel naar u toe te duwen.)		
<i>Bij het naar bed gaan</i> Knuffel de beer en geef die daarna aan uw baby. Knuffelt hij de beer ook en geeft hij die daarna aan u, hetzij spontaan, hetzij nadat u hem daarom gevraagd hebt, zodat u weer uw beurt kunt nemen? Aai een favoriet knuffelbeest. Zeg: 'Aai, aai, aai.' Probeert uw kind het ook een keertje en kijkt het naar u, in de verwachting dat u weer een keer zal aaien?		
<i>Tijdens het spelen</i> Sla op een trommel en laat daarna uw kind erop slaan. Maakt het zijn beurt af en geeft het het trommelstokje weer aan u, hetzij uit zichzelf, hetzij omdat u vraagt of u nu weer mag? Ga tegenover uw kind zitten en rol een bal naar hem toe. Rolt het de bal naar u terug? (Wanneer gericht rollen nog te moeilijk is voor uw kind mag u ook al 'ja' invullen bij een poging daartoe.)		
<i>Door de dag heen</i> Voert uw kind 'gesprekken' met u, waarbij u een geluid maakt, vervolgens uw kind een geluid, daarna u weer een ander geluid en zo maar door?		

Houd, behalve dat u af en toe pauzeert wanneer u tegen uw kind praat, van tijd tot tijd ook even helemaal op met praten om het de kans te geven zelf een gesprekje te beginnen. Wanneer u druk bezig bent met uw huishouding en uw baby babbelt (of het nu wel of

niet tegen u is), kijk dan op van uw bezigheden en lach naar hem en zeg wat terug. Daarna geeft u het weer een kans om op u te reageren.

Op een bepaald moment begint uw kind de geluiden die u tegen hem maakt direct te imiteren. Imiteren

is een bijzondere vorm van beurt nemen, en daarbij een zeer waardevolle, omdat dit het kind helpt de geluiden te leren maken die het later bij het praten nodig heeft. Om het te moedigen tot imiteren kunt u al vroeg beginnen met de geluiden die *uw kind* maakt na te doen - niet iedere keer dat u op hem reageert, maar wel vaak. We vertellen u meer over imiteren in het volgende gedeelte van dit hoofdstuk.

Naast het leren beurt nemen met geluiden kan uw kind leren om **beurt te nemen met handelingen en met speelgoed**. Deze vorm van beurt nemen speelt een belangrijke rol in de totstandkoming van het patroon dat kenmerkend is voor een gesprek. Het hoeft niet volkomen los te worden gezien van het Beurt nemen met geluiden, omdat geluiden en woorden een onderdeel kunnen zijn van elke activiteit.

Uw aanpak van het leren beurt nemen met handelingen en speelgoed hangt af van het ontwikkelingsniveau van uw kind met betrekking tot zijn fijn-motorische en speelsvaardigheden. Wanneer uw kind al eenvoudige handelingen kan uitvoeren, zoals klappen, wuiven en slaan op de tafel en/of een stuk speelgoed vast kan houden en dit bewust kan manipuleren, kunt u nu beginnen om het te leren beurt met u te nemen waarbij u gebruik maakt van die vaardigheden. In het begin moet u het spel waarschijnlijk zeer strak structureren, waarbij u zegt (bijvoorbeeld): 'Mamma's beurt ... Joris' beurt ... mamma's beurt' en het aanmoedigt om te geven of te pakken, te kijken, of wat er in het kader van het spel maar van hem verlangd wordt. Betrek er zo mogelijk nog een familielid bij: 'Mamma's beurt ... Peters beurt ... Joris' beurt.' Als het eenmaal aandacht voor het spel heeft en er plezier aan beleeft kunt u de hulp die u het geeft verminderen. Bied het de gelegenheid om vooraf te bedenken wie er als volgende aan de beurt is en om *zelf te beginnen* met het geven of nemen van een beurt. Betrek het beurt nemen bij een aantal verschillende dagelijkse activiteiten, zodat uw kind beurt nemen niet gaat verbinden met bepaalde stukken speelgoed of speciale momenten van de dag. Naarmate zijn fijn-motorische en speelsvaardigheden zich ontwikkelen, houdt u gelijke tred met hem door moeilijker beurt neem-spelletjes met hem te doen.

Wanneer uw kind zich nog in een heel vroeg stadium van de fijn-motorische ontwikkeling bevindt kunt u het leren om beurt te nemen op hetzelfde moment dat u het leert eenvoudige handelingen te doen en het manieren aanleert om met speelgoed om te gaan. De beurten die u neemt dienen dan als demonstratie van de vaardigheid die u uw kind aan wilt leren. U kunt bijvoorbeeld de beurt nemen in het schud-

den met een rammelaar, daarna uw kind helpen om ermee te schudden, daarna zelf weer een beurt nemen, enz. Voel u niet verplicht om iedere keer wanneer uw kind een nieuwe handeling uitprobeert, of een stukje speelgoed onderzoekt, zelf tussenbeide te komen om ook een beurt te nemen; kinderen hebben tijd nodig om zelf te experimenteren. Maar maak beurt nemen een regelmatig terugkerend onderdeel van uw spel met uw kind.

Het is belangrijk om beurt nemen aan te bieden als iets dat leuk is, welke ontwikkelingsfase uw kind ook bereikt heeft. Dwing een kind dat geen zin heeft niet; kijk in plaats daarvan naar een andere aanpak of naar activiteiten die het wél aanspreken. Volg zijn belangstelling en introduceer uw eigen ideeën geleidelijk. Liedjes en gebarenspeletjes kunnen erg nuttig zijn; kijk in uw boeken of bedenk ze zelf.

Hier volgen een paar suggesties voor activiteiten waarbij u kunt beurt nemen met uw kind. U zult er zelf nog veel meer verzinnen.

Voor baby's en peuters

- Op de deur kloppen.
- In de telefoon praten.
- Uit een kopje drinken (doen alsof is prima).
- Een blok in een doos laten vallen.
- Op het zand slaan.
- Het gezicht bedekken tijdens een kiekeboespeletje.
- Het haar van de pop kammen.
- Pappa kietelen.

Voor wat oudere kinderen

- Tekenen met een kleurpotlood.
- Een blok op een toren zetten.
- Piano spelen.
- Van een verhoginkje af springen.
- Zand in een emmer scheppen.
- Een steentje in het water gooien.
- De cake-mix roeren.
- Een gek gezicht trekken.

LEREN IMITEREN

Imiteren of nadoen is noodzakelijk voor de taalontwikkeling van een kind. Door middel van imitatie leert het kind eerst de geluiden te maken die we bij het spreken gebruiken en op den duur ook hele woorden en zinnen.

Hoewel het lange termijn doel de imitatie van geluiden is, vinden veel kinderen het gemakkelijker

om gezichtsuitdrukkingen of handelingen te imiteren. Het is zelfs zo dat sommige baby's al vanaf dat zij een week of vier oud zijn hun moeder kunnen imiteren wanneer zij haar wenkbrauwen optrekt of haar tong beweegt. Het imiteren van gezichtsuitdrukkingen en handelingen bereidt het kind voor op het imiteren van geluiden en later woorden.

Invullijst 2.4 helpt bij de toetsing van de imitatievaardigheden van uw kind. Toets een paar taken per keer en kies hiervoor tijdstippen van de dag dat uw kind opgewekt is en wil spelen. U kunt marionetten, poppen of favoriete knuffelbeesten gebruiken om de toetsing tot een spel te maken. Zorg ervoor dat u de *aandacht* van uw kind hebt voordat u het geluid maakt of de handeling voordoet waarvan u wilt dat uw kind hem imiteert. Er zijn maar weinig kinderen die bij iedere gelegenheid imiteren. Probeer het gewoon later opnieuw wanneer u de eerste keer geen reactie krijgt.

Wanneer u wilt kunt u de hier genoemde activiteiten vervangen door andere, maar zorg er dan wel voor dat u de essentiële eigenschappen van elk item overneemt in de vervangende activiteit.

Wanneer uw kind alle of de meeste van deze handelingen en geluiden kan imiteren is het eraan toe om te beginnen met het leren van woorden. We raden u aan de rest van dit hoofdstuk te lezen voordat u verder gaat met Hoofdstuk 3, omdat veel van het materiaal relevant blijft voor kinderen die bezig zijn met leren praten.

Wanneer uw kind wel imiteert, maar u een aantal items nog niet kunt aftekenen, kunt u Invullijst 2.4 gebruiken als een leidraad voor het uitbreiden van de imitatievaardigheden van uw kind. Merk op dat u tegelijkertijd kunt werken aan het imiteren van handelingen en gezichtsuitdrukkingen enerzijds en geluiden anderzijds. Het gedeelte hieronder geeft informatie over hoe u imitatievaardigheden kunt aanleren.

Wanneer uw kind nog helemaal niet imiteert kunt u nu beginnen met het dat aan te leren, zo lang het maar geleerd heeft op uw gezicht en uw stem te letten.

Het aanleren van vaardigheden op het gebied van imiteren

Imitatie is in wezen een speciale manier van beurt nemen. Wanneer een kind leert beurt nemen doet het er niet toe wanneer het iets niet precies nadoet. Maar behalve het te leren deelnemen aan een gesprekspatroon willen we dat het leert *nieuwe* geluiden en handelingen te maken door na te doen wat anderen doen. Sommige kinderen beginnen heel spontaan te imiteren, maar veel van hen hebben bijzondere aanmoediging nodig om na te doen wat ze zien en horen. Hier

zijn een aantal suggesties voor hoe u uw kind kunt leren imiteren.

Begin met het uitkiezen van geluiden en handelingen die uw kind al kan maken. Wacht met het introduceren van nieuwe geluiden totdat het de geluiden die het spontaan maakt kan imiteren - dat wil zeggen totdat het deze geluiden of bewegingen ook maakt in reactie op u, wanneer u ze voordoet.

Imiteer uw kind. Doe het na wanneer het een geluid of een beweging met zijn gezicht maakt, of een doelbewuste handeling uitvoert. Dat helpt mee om het imitatiepatroon op gang te brengen. Wanneer u allebei plezier beleeft aan dit spelletje kunt u de geluiden introduceren waarvan u wilt dat uw kind ze gaat maken.

Jenny maakt verschillende geluiden en neemt met plezier haar beurt, maar ze imiteert slechts zelden. Haar moeder besluit haar te leren haar favoriete geluid te imiteren, 'dada', een geluid dat ze vaak spontaan maakt maar nooit in antwoord op anderen.

Moeder: (laat Jenny op haar knie hupsen)
da da da da.

Jenny: (opgewonden)
eeeeee eeeee.

Moeder: eeeee eeeee.

Jenny: a-a-a-a-eeeeee.

Moeder: a-a-a-a da da da da.

Jenny: eeeee.

Moeder: da da da da.

Jenny: da da.

Moeder: (verheugd!)
(knuffelt Jenny eens flink en gaat weer verder met het spel).

Maak het aanleren van imitatie tot een spel waarvan u en uw kind samen genieten. U kunt het werken aan imitatievaardigheden onderbreken voor andere activiteiten om de belangstelling van uw kind vast te houden.

Geef uw kind de tijd om te reageren. Er zijn maar weinig kinderen die in de beginfase van het leren imiteren onmiddellijk nadoen wat iemand anders doet. Ga er maar vanuit dat uw kind een hoop aanmoediging nodig heeft. Maar het is gemakkelijk om u zo te verliezen in aanmoedigend gepraat dat het kind geen tijd krijgt om te reageren, of zo prima vermaakt wordt dat het geen enkele behoefte voelt om zelf ook een bijdrage te leveren!

Geef extra hulp, wanneer dat nodig is. U zult imiteren vooral aanleren door het voor te doen, maar dat is niet altijd genoeg. U kunt extra *fysieke hulp* geven om uw kind te leren handelingen te imiteren. In Boek 2, Hoofdstuk 3, wordt besproken hoe u fysieke hulp kunt geven. Fysieke hulp kan ook worden gebruikt om het kind aan te moedigen bepaalde geluiden te maken, maar houd er rekening mee dat sommige kinderen er niet van houden om op een dergelijke manier in hun gezicht te worden aangeraakt. Daarom is die aanpak niet geschikt voor ieder kind. Hier zijn een paar technieken die u kunt proberen.

- ‘aah’ - Houd uw duim op de kin van uw kind en druk die zachtjes omlaag terwijl u ‘aah’ zegt.
- ‘ooh’ - Duw de wangen van uw kind naar voren zodat zijn mond een ‘ooh’-vorm krijgt. Zeg: ‘Ooh.’
- ‘eee’ - Duw de mondhoeken van uw kind in de richting van zijn wangen en zeg daarbij: ‘Eee.’
- ‘bububub’ - Houd uw duim onder de kin van uw kind en duw met uw vinger zijn lippen uit elkaar en weer naar elkaar toe, terwijl u ‘bububub’ zegt.
- ‘mumumum’ - Houd het handje van uw kind over uw neus zo dat het de trilling kan voelen die dit geluid maakt. Werk alleen aan ‘mmm’, waarbij u de lippen van uw kind gesloten houdt. Later beweegt u zijn lippen zoals bij ‘bububub’. Dit is een aardig spelletje om tijdens de maaltijd te doen, als een soort ‘hmmm wat lekker!’

Wanneer uw kind dit soort directe fysieke hulp afwijst, of het niet nodig heeft, kunt u ook de bewegingen van uw eigen gezicht overdrijven, zoals Koen hier doet.

Koen probeert zijn baby Liza te leren ‘bububub’ te imiteren.

Koen: Bububub. Bububububub!

Liza: Aah, aah.

Koen: (lachend)

Ja, aaaaah.

Nou, kijk naar pappa!

Ik doe bububub.

Liza: (geen reactie)

Koen: Zie je mijn mond?

(vormt met zijn mond een sterk overdreven ‘b’)

Ba ...

(kijkt verwachtingsvol)

Liza: Bamumumum.

Koen: Wat een knappe meid!
(gaat door met het spel)

Verminder altijd de hoeveelheid hulp die u geeft naarmate uw kind de bedoeling begint te begrijpen.

Koppel geluiden aan handelingen. Veel kinderen, met name iets oudere, doen eerder met imitatie-spelletjes mee wanneer geluiden gepaard gaan met handelingen. ‘Mmmmm’ kan tijdens de maaltijden en theedrink-spelletjes worden gecombineerd met wrijven over de maag. Een Indianenkreet waarbij op de geopende mond geklopt wordt om een onderbroken ‘oo-oo-oo’ geluid te maken is altijd dolle pret. De taken die vermeld staan in Invullijst 2.4 moeten worden gebruikt als leidraad voor de toenemende moeilijkheidsgraad van de te imiteren geluiden, maar de mogelijkheden tot variatie zijn onbeperkt.

Koppel geluiden aan speelgoed. Ook dit kan erg nuttig zijn bij oudere kinderen. Gebruik knuffels of boerderijdieren om uw kind aan te moedigen dieren-geluiden na te doen. Op de Macquarie-Universiteit gebruiken de leidsters een lange worm van stof die ‘pitapitapita’ zegt - dat wordt net zo gemakkelijk geaccepteerd als een koe die ‘boe’ zegt! Probeer verder ‘brmmmm’ en ‘toetoetoet’ wanneer uw kind graag met autootjes speelt. Ook hier geldt weer: gebruik de invullijst als een richtlijn, maar experimenteer om te zien wat er bij uw kind werkt.

Blijf een geluid of een handeling gedurende tenminste twee weken aanbieden voordat u het opgeeft en wat anders gaat proberen. Het kan zijn dat uw kind wat tijd nodig heeft om de bedoeling te begrijpen en steeds weer veranderen kan het leren bemoeilijken. U kunt aan verschillende doelstellingen tegelijk werken, waaronder handelingen, mimiek en geluiden. U kunt ze op verschillende manieren aanbieden, zodat verveling geen probleem hoeft te zijn.

Veel ouders zeggen: ‘Mijn kind imiteert *nooit*, wat ik ook doe.’ En toch maken die kinderen nieuwe geluiden en mettertijd ook woorden. Veel kinderen die niet lijken te imiteren in de spelsituatie onthouden de opgedane ervaringen en oefenen de geluiden later, in hun bedje of in de auto, of wanneer ze alleen aan het spelen zijn. Wanneer het lijkt alsof uw kind niet imiteert, neem er dan eens de tijd voor om naar hem te luisteren tijdens dit soort oefenmomenten. Het zou best kunnen zijn dat u dan dat ‘dadadad’ hoort waar u zo uw best voor gedaan hebt.

Invulijst 2.4 Imitatie

	Ja	Nee
<i>Het imiteren van handelingen</i> Imiteert uw kind het volgende: op de tafel kloppen met de hand of met een lepel? in de handen klappen? wuiven?		
<i>Het imiteren van bewegingen met het gezicht</i> Imiteert uw kind het volgende: een 'pff' geluid? een kus-beweging maken met de lippen? 'sssst' met de vinger tegen de lippen? de tongpunt langs de lippen bewegen?		
<i>Het imiteren van geluiden</i> Imiteert uw kind het volgende: één-klinker-geluidjes --- 'aah'? 'ooh'? patronen bestaande uit een medeklinker + een klinker --- 'dadada'? 'mumumum'? 'bububub' lettergrepen bestaande uit één medeklinker + een klinker --- 'boo'? 'mee'? patronen met twee lettergrepen --- 'oo-aah'? 'pitapita'? andere hele woorden dan 'mamma' en 'pappa'? een vragende intonatie (het gaat hier om het intonatiepatroon, niet om een echt woord)?		

Een paar woorden over eerste woordjes

In het volgende hoofdstuk wordt het leren zeggen van woorden uitgebreider besproken, maar het imiteren van hele woorden vloeit zo vanzelf voort uit het imiteren van geluiden dat een korte opmerking hier op zijn plaats is.

Echte woorden spelen natuurlijk meteen vanaf het begin al een belangrijke rol in uw interactie met uw kind. Het aanbieden van geluiden moet nooit een vervanging zijn voor echt *praten* tegen het kind. Zelfs wanneer u niet verwacht dat het u na zal doen kunt u het aanmoedigen om te luisteren naar en te reageren op uw stem en het de *betekenis* leren van woorden die

belangrijk zijn in zijn leven.

Het kan zijn dat de eerste woorden van uw kind volkomen vanzelf verschijnen, maar u kunt ook besluiten dat dit het juiste moment is om het hele woorden te leren imiteren en een aantal woorden uitkiezen die u dan met nadruk tegen hem gaat zeggen. Wanneer u voor uw kind de eerste woorden om te imiteren uitkiest, kunt u zichzelf de volgende vragen stellen:

1. Heeft mijn kind dit woord *nodig*? Houd het verband met zijn belangstelling? Zal het hierover *willen* praten?

2. Begrijpt mijn kind wat dit woord betekent?

Als algemene regel geldt: begin met woorden (afgezien van mamma, pappa en andere belangrijke namen) die verband houden met voorwerpen die uw kind echt kan aanraken en onderzoeken. Die woorden biedt u dan aan als een natuurlijke uitbreiding van uw gezamenlijke spel.

Veel kinderen hebben er profijt van om door te gaan met de imitatie van geluiden, zelfs nadat ze hun eerste woorden gezegd hebben. Gebruik Invulijst 2.4 als richtlijn. Wanneer uw kind duidelijk uitvalt op imitatievaardigheden kan dat het beperken in zijn mogelijkheden om een grote verscheidenheid aan woorden te leren. Overweeg dan om het nieuwe geluiden te leren maken, terwijl u tevens doorgaat met het aanleren van meer woorden.

COMMUNICATIE-VAARDIGHEDEN LEREN TOEPASSEN IN HET DAGELIJKS LEVEN

De manier waarop we onze communicatie-vaardigheden gebruiken is bepalend voor de voldoening die we eraan beleven en de waarde die communiceren voor ons heeft.

Zelfs een kind dat over een zeer beperkt aantal geluiden en gebaren beschikt kan zijn eenvoudige reacties gebruiken om een veelheid aan sociale, praktische en emotionele behoeften uit te drukken. Ieder kind dat aandacht heeft voor anderen en op de één of andere manier bijdraagt aan de interactie met anderen, kunnen we helpen zijn communicatie-vaardigheden effectiever te gebruiken.

Kinderen in het preverbale stadium kunnen leren een verscheidenheid aan behoeften mee te delen door de intonatie van hun stem of met behulp van gebaren, zoals hoofdschudden, reiken naar een voorwerp of een persoon, het aanreiken van een voorwerp aan een persoon, wijzen, lachen, wuiven en klappen. Een andere manier van communiceren is het nadoen van echte activiteiten (zoals het sluiten van de ogen om 'slapen' aan te duiden). Het kind in het preverbale stadium kan er enorm veel profijt van hebben wanneer het leert dat het een heleboel verschillende behoeften en gevoelens kan overbrengen door middel van zulke geluiden en gebaren. Het uitbreiden van zulke vaardigheden in dit stadium legt ook de basis voor het uitdrukken van behoeften met behulp van woorden later.

Met behulp van Invulijst 2.5 kunt u bepalen op welke manieren uw kind op dit moment gebruik

maakt van zijn communicatie-vaardigheden. Baseer uw antwoorden op de nauwkeurige observatie van uw kind, bij voorkeur verspreid over een paar dagen. De vragen zijn alleen bedoeld als richtlijn; u kunt ze vervangen door situaties en/of reacties die overeenkomstig zijn met de hier genoemde, waarbij u ervoor moet zorgen dat de kern van de beschreven communicatieve reacties behouden blijft. Merk op dat om 'ja' te mogen invullen bij een taak, het kind zich bewust moet zijn van de aanwezigheid van een toehoorder - het moet met u *communiceren*.

Het aanleren van manieren waarop communicatie-vaardigheden gebruikt kunnen worden

In dit gebied zijn er twee soorten taakstellingen die u kunt kiezen voor uw kind. Uw keuze zal afhangen van wat het volgens u het hardste nodig heeft.

1. U kunt uw kind nauwkeuriger manieren leren om in zijn behoeften te voorzien. Het kan zijn dat uw kind al een aantal behoeften en bedoelingen uitdrukt door middel van zijn geluiden en gebaren en goede scores laat zien op de invulijst. Maar misschien is het afhankelijk van een paar zeer elementaire reacties; het huilt om iets te weigeren en trekt ergens aan als het iets wil en veel meer kan het niet. Uw taakstelling zou dan kunnen zijn om het meer specifieke gebaren te leren: bijvoorbeeld om zijn hoofd te schudden wanneer het iets afwijst en te wijzen wanneer het iets wil hebben. Bedenk dat alle kinderen behoorlijk lang in het preverbale stadium verkeren en zelfs de meest gevorderde praters steunen tot ver in hun tweede levensjaar, of zelfs daarna, in hoge mate op non-verbale reacties. Wat acceptabel is bij een baby van zes maanden is waarschijnlijk minder passend voor een peuter. Wanneer uw kind nieuwe geluiden leert, en nieuwe manieren om zijn handen te gebruiken, help het dan die toe te passen om behoeften uit te drukken die het voordien door middel van eenvoudiger geluiden of gebaren te kennen gaf.

Wanneer u uw kind een meer specifiek gebaar of geluid leert kunt u beginnen met het accepteren van het geluid of het gebaar dat het nu gebruikt. Tegelijkertijd doet u het geluid of gebaar dat u het wilt leren voor. Kort daarna begint u met het inlassen van een pauze na iedere demonstratie, waarbij u uw kind verwachtingsvol aankijkt om het zo de kans te geven u na te doen. Doe de nieuwe vaardigheid niet langer voor zodra u gezien hebt dat het kind die kan gebruiken. Wacht dan tot het deze zelfstandig doet. Doe alsof u het niet begrijpt wanneer het terugkeert naar

zijn eerdere methode. Dat is veel effectiever dan het te berispen, wat het zou kunnen ontmoedigen om verder nog te communiceren.

Realiseer u dat niemand van ons *altijd* even effectief communiceert en zet uw kind *op vriendelijke wijze* aan tot meer precieze en gevorderde reacties door *nadrukkelijk te verwachten dat het* communiceert en door prille of niet passende geluiden of gebaren te negeren, of te doen alsof u ze niet begrijpt.

2. U kunt uw kind nieuwe manieren aanleren om zijn communicatie-vaardigheden te gebruiken. Kijk naar de vragen op de invullijst die u met 'nee' hebt beantwoord. Ga voor uzelf na welke manieren om taal te gebruiken uw kind, gegeven zijn totale ontwikkelingsniveau, zou moeten kunnen leren. Kies dan één of twee van deze manieren uit als uw eerste taakstelling.

Hier volgen een paar suggesties voor het aanleren van specifieke manieren om taal te gebruiken.

Vragen om voorwerpen of diensten

Gewoonlijk passen kinderen hun communicatie-vaardigheden het eerst toe bij het vragen om en afwijzen van voorwerpen of diensten. Alle ouders hebben de ervaring dat hun kinderen dingen van hen verlangen! Wat we onszelf moeten afvragen is: Is mijn kind zich er daarbij van bewust dat wij er zijn om op hem te reageren?

Om uw kind aan te moedigen bewust dingen van u vragen, moet u het duidelijk maken op welke manieren u aan zijn verlangens tegemoet kan komen.

OM VOORWERPEN VRAGEN

Vraag uzelf af: Is het voor mijn kind wel echt *nodig* om te vragen om de dingen die het hebben wil? Of liggen die toch altijd binnen zijn bereik? Het is heel gemakkelijk om al van te voren te bedenken wat uw kind wil hebben en daar dan zodanig op in te spelen dat het maar heel zelden om iets hoeft te vragen.

Leg zijn favoriete speelgoed zo neer dat het dat zien kan, maar er niet bij kan. Wanneer het begint te sputteren en moeite doet om bij een stuk speelgoed te komen komt u tussenbeide en zegt: 'Wil jij de bal? Dan zal pappa die pakken.'

Wanneer het iets te eten krijgt kunt u zijn eten of zijn beker buiten zijn bereik houden totdat het naar u kijkt en een geluid of een gebaar maakt. Let erop dat u in het begin alleen kleine dingen van uw kind vraagt om verwarring of frustratie te vermijden.

Geleidelijk aan kunt u het steeds specifiekere geluiden en gebaren leren waarmee het om de voorwerpen die het hebben wil kan vragen.

OM DIENSTEN VRAGEN

Dat betekent dat uw kind u vraagt iets voor hem te doen. Om te beginnen kunt u iets dat u voor hem doet en wat het leuk vindt onderbreken - bijvoorbeeld ophouden met het te duwen op de schommel of te laten hupsen op uw knie. Vraag: 'Moet ik doorgaan?' en wacht totdat het één of ander geluid of beweging maakt voordat u doorgaat. Dat geluid of die beweging mag in het begin nog volkomen toevallig zijn, maar na een poosje zal het leren dat er een verband bestaat tussen wat het doet en wat u doet.

Vaak maakt uw kind u duidelijk dat het wil dat u iets voor hem doet door onrustig te worden of te gaan huilen. Het kan zijn dat u uit zijn manier van doen kunt afleiden dat het opgetild wil worden uit zijn wieg, maar vertelt het u dat wel echt? Om nog even bij dat huilen-in-de-wieg voorbeeld te blijven: Loop naar zijn wieg toe, begroet het en wacht dan even om het de kans te geven met huilen op te houden. Strek uw armen uit en zeg: 'Wil je OP?' Moedig het aan om zijn armen naar u op te tillen (in het begin is het kleinste gebaar al goed) en pak het dan op. Die aanpak kan de hele dag door gebruikt worden, in allerlei situaties.

Voorwerpen of diensten weigeren

Bijna alle kinderen geven meteen vanaf het begin heel duidelijk aan wanneer ze iets niet leuk vinden of niet willen. Om hun weigering echt over te kunnen brengen moeten kinderen zich ervan bewust zijn dat anderen een rol kunnen spelen bij het weghalen van de dingen die ze niet willen.

VOORWERPEN WEIGEREN

Wanneer uw kind huult of zich afwendt als u het iets aanbiedt dat het niet hebben wil, doe dan het volgende: zorg dat het naar u kijkt en doe een gebaar voor dat het misschien kan leren gebruiken, zoals zijn hoofd schudden. Zeg: 'NEE, geen blok Mamma zal het wegpakken.'

DIENSTEN WEIGEREN

Zorg ervoor dat u uw kind niet alleen diensten aanbiedt die het wel móet accepteren. U kunt het moeilijk leren om te weigeren een schone luier aan te doen, want vieze luiers móeten nu eenmaal verwisseld worden. Maar misschien doet het er niet toe wanneer het af en toe zonder schoenen loopt en verder heeft het alle recht om bezwaar te maken tegen ongewenst kietelen of hupsen! Het is belangrijk om steeds onmiddellijk te beslissen of u zijn weigering kunt accepteren of niet. U wilt dat uw kind leert dat het uw gedrag kan beïnvloeden, tenminste af en toe. Maar u *wilt niet* dat

Invulijst 2.5 De manieren waarop uw kind zijn preverbale communicatie-vaardigheden gebruikt

	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>
<i>Begroeten</i> Maakt uw kind een karakteristiek geluid of gebaar wanneer er een bekend persoon in zijn blikveld verschijnt?		
<i>Groeten bij het weggaan</i> Zwaait uw kind wanneer het afscheid van iemand neemt?		
<i>Informatie delen met een ander</i> Wanneer u samen met uw kind in een prentenboek kijkt, wijst het dan naar een plaatje, of tikt het erop, en kijkt het daarna naar u omdat het wil dat u ook kijkt? Wanneer er in de straat een grote hond op u afkomt, kijkt uw kind dan vragend naar u omdat het gerustgesteld wil worden?		
<i>Voorwerpen aanbieden</i> Geeft uw kind zijn boterham aan iemand anders aan de ontbijttafel om die uit te nodigen ook een hap te nemen? Brengt het u speelgoed of allerlei losse voorwerpen die het in huis vindt?		
<i>Diensten verlenen</i> Borstelt uw kind uw haar (of het haar van de pop) met een haarborstel (of een ander voorwerp dat dienst doet als haarborstel)? Pakt uw kind alvast een handdoek wanneer u het bad vol laat lopen of helpt het u op een andere manier?		
<i>Om voorwerpen vragen</i> Kijkt uw kind naar u om hulp te vragen wanneer het een stuk speelgoed wil pakken waar het niet bij kan? Kijkt het eerst naar uw boterham en daarna naar u, terwijl het een geluid maakt waarvan u weet dat het 'Ik wil' betekent?		
<i>Om diensten vragen</i> Zit of staat uw kind naast zijn hobbelpaard en maakt het dan geluiden tegen u totdat u het erop tilt? Trekt het aan uw benen of kleren, terwijl het daarbij naar boven kijkt, totdat u het oppakt?		
<i>Voorwerpen weigeren</i> Duwt uw kind uw hand weg wanneer u het iets aanbiedt dat het niet wil? Schudt het zijn hoofd wanneer het een stuk speelgoed wordt aangereikt dat het niet wil?		
<i>Diensten weigeren</i> Duwt het uw handen weg wanneer u het op wil tillen, terwijl het leuk aan het spelen is? Schudt het zijn hoofd en klemt het zich aan u vast wanneer u het naar bed brengt voordat het daar klaar voor is?		

	Ja	Nee
<i>Informatie weigeren</i> Schudt uw kind zijn hoofd of protesteert het wanneer u een bekend voorwerp bij een verkeerde naam noemt? Wanneer het plezier maakt in het park, protesteert het dan wanneer u het vertelt dat het tijd is om naar huis te gaan?		
<i>Experimenteren</i> Dit betekent <i>spelen</i> met geluiden. Doet uw kind met de muziek mee door geluiden te maken die op zingen lijken, wanneer het naar bekende kinderprogramma's kijkt op de TV? Maakt het een 'brmm-brmm' geluid wanneer het een autootje over de grond duwt?		
<i>Oefenen</i> Hooft u uw kind geluiden oefenen wanneer het alleen in zijn kinderbedje ligt tijdens zijn middagslaapje? Babbelt het tegen zichzelf in het autozitje tijdens een lange rit?		

het leert dat het uiteindelijk uw beslissing kan ondergraven wanneer het maar lang genoeg doorjengelt!

INFORMATIE WEIGEREN

Dit kunt u als taakstelling opnemen vanaf het moment dat uw kind voorwerpen en diensten weigert en het er blijk van gegeven heeft een behoorlijk aantal woorden te begrijpen.

Ook hier is het weer belangrijk om gelegenheden te creëren waarbij uw kind de dingen die u het vertelt kan weigeren. U kunt bijvoorbeeld afbeeldingen of speelgoed opzettelijk verkeerd benoemen. Wanneer uw kind geen bezwaar maakt tegen uw vergissing verbetert u zichzelf: 'Pappa zei: "eend". Is dit een eend? NEE, het is een poes!'

Wanneer uw kind zich in het park omdraait en wegrent nadat u gezegd heeft dat het tijd is om naar huis te gaan, houd het dan tegen, maak oogcontact en zeg: 'NEE, niet naar huis?' Zelfs al kunt u niet aan zijn wensen voldoen kunt u zijn mening over de zaak toch een plaats geven.

Groeten bij binnenkomen en weggaan

Gebruik steeds dezelfde woorden en gebaren bij het begroeten of afscheid nemen. Neem de hand van uw kind en help het te wuiven en geef het daarna de gelegenheid om dat uit zichzelf te doen. Geef het ruim de tijd om te reageren. Betrek uw kind bij zoveel moge-

lijk situaties waarin mensen elkaar ontmoeten of afscheid van elkaar nemen en met name situaties waar andere leden van de familie, met wie het een sterke band heeft, bij betrokken zijn.

Informatie delen

Grijp iedere gelegenheid die zich voordoet aan om uw kind op dingen te wijzen en ze te benoemen. Volg zijn blik om te zien voor welke dingen het belangstelling heeft, zodat u daar samen naar kunt kijken. Moedig het aan om uw hand te volgen wanneer u ergens naar wijst, waarbij u begint met voorwerpen die maar net buiten zijn bereik zijn. Wanneer uw kind naar voorwerpen begint te reiken, vertelt u het hoe die heten. Wanneer het geleerd heeft naar dingen te wijzen, geef het dan de kans om ze te benoemen, al was het maar met een eenvoudig geluid. Door het stellen van vragen als: 'Wat is dat?' of: 'Wat gebeurt er?' geeft u het kind niet alleen de kans om u iets te vertellen, maar toont u het ook hoe je om informatie vraagt - een belangrijk aspect van informatie delen.

Voorwerpen en diensten aanbieden

Iets aan iemand geven is, zelfs wanneer daar niets bij gezegd wordt, een door en door communicatief gebaar. Alle ouders zijn geroerd wanneer hun kind voor het eerst uit zichzelf iets aan hen geeft. Het is een gebeurtenis die kan worden vergeleken met dat kostbare eerste lachje.

VOORWERPEN AANBIEDEN

Dit vraagt om nogal wat fysieke handigheid. Uit de Stappenreeksen van het onderdeel Fijne Motoriek kunt u opmaken of uw kind eraan toe is om deze vaardigheid aan te leren.

Leer uw kind eerst om iets aan te geven als reactie op een verzoek. Om het te leren uit zichzelf dingen aan anderen te geven, kunt u spelletjes bedenken waarbij familieleden voorwerpen aan elkaar doorgeven. U kunt ook poppen en beren op een rij zetten en dan samen met uw kind, om de beurt, een lepel en een kopje aan elk van hen aanbieden.

DIENSTEN AANBIEDEN

Rollenspel of fantasiespelletjes kunnen geschikt zijn om uw kind te leren iets voor anderen te doen. Verzin beurt neem-spelletjes waarbij bijvoorbeeld eerst u en daarna uw kind de beer te eten geeft; of u borstelt het haar van pappa en daarna krijgt uw kind de beurt. Geef het zo nodig fysieke hulp maar verminder die naarmate het de bedoeling begrijpt. Geef het de dingen die u bij deze spelletjes gebruikt, zodat het daar ook alleen mee kan spelen, en wees er alert op of het ze (misschien) spontaan gebruikt.

Experimenteren

Doe uw kind voor hoe geluiden kunnen worden gebruikt als onderdeel van zijn spel. Zing mee met kinderliedjes op een bandje of een grammofoonplaat. Gebruik rijmpjes en liedjes terwijl u zijn schommel duwt of uw kind wast in het bad. Leer het de geluiden die verbonden zijn met verschillende soorten speelgoed - 'brmm brmm' voor auto's, 'zoemmmm' voor vliegtuigen, enz. Gebruik geluiden waarvan u denkt dat uw kind ze misschien na kan doen en haal er ook geluiden bij die uw kind graag maakt.

Oefenen

Omdat dit iets is dat uw kind zelf moet doen, is het niet gemakkelijk om de dingen zo te organiseren dat het ook inderdaad zal gaan oefenen. Wanneer uw kind oefent in de beslotenheid van zijn wieg of zijn speelhoekje, wacht en luister dan even voordat u het onderbreekt. Neem de gelegenheid te baat om te observeren aan welke geluiden uw kind op het moment plezier beleeft. Wacht tot het zelf even ophoudt voordat u zijn aandacht trekt, of begin zachtjes mee te doen terwijl u op uw kind toeloopt om het op te tillen.

SAMENVATTING

Er zijn vijf essentiële gebieden met betrekking tot de ontwikkeling van taalvaardigheden bij het kind dat nog niet praat.

- Leren aandacht hebben en reageren op anderen.
- Leren spelen.
- Leren beurt nemen.
- Leren imiteren.
- Leren communicatie-vaardigheden toe te passen in het leven van alledag.

Allereerst moet het kind de basisvaardigheden op het gebied van aandacht hebben leren. Wanneer uw kind eenmaal zijn aandacht op u gericht kan houden, kunt u zijn taalvaardigheden in twee of meer gebieden tegelijk gaan ontwikkelen.

Wanneer u de invullijsten volledig ingevuld hebt en uw taakstellingen hebt gekozen, kunnen een paar eenvoudige methoden u helpen om het werken aan deze taakstellingen tot een onderdeel van uw gewone spel en interactie met uw kind te maken.

Hier volgen nog eens de manieren van aanpak of de methoden die het belangrijkst zijn bij het aanleren van taalvaardigheden aan een kind in het preverbaal stadium.

- Geef uw kind tijd om te reageren.
- Luister ..., wacht af en laat merken dat u een reactie verwacht.
- Laat de belangstelling van uw kind uitgangspunt zijn voor wat u het aanleert.
- Neem beurt met uw kind, met handelingen, mimiek en geluiden.
- Imiteer uw kind en moedig het aan om u te imiteren.
- Vermijd om bij voorbaat dingen aan uw kind te geven waarvan u weet dat het die wil hebben. Laat het zich ervan bewust worden dat het communiceren nodig heeft.
- Laat het ervaren hoe nuttig het is om met u te communiceren en hoe waardevol - zowel praktisch als emotioneel.
- Gebruik dezelfde woorden voor dezelfde handelingen en voorwerpen om uw kind te leren gebeurtenissen te verwachten, betekenis te begrijpen en, mettertijd, de woorden te zeggen.

In dit hoofdstuk hebben we ons voornamelijk op de ouders gericht. Maar broers en zussen, grootouders en goede vrienden kunnen ook een belangrijke bijdrage leveren aan de ontwikkeling van uw kind. Het spreekt vanzelf dat communicatie een belangrijke

rol moet spelen in *alle* relaties die uw kind met anderen heeft. De mensen van wie het houdt kunnen het doen ervaren hoeveel vreugde het anderen kan geven en hoeveel voldoening de communicatie met anderen kan schenken.

HOOFDSTUK 3

Taal leren aan een kind in het verbale stadium

Een kind in het verbale stadium is een kind dat al praat. Misschien is uw kind net begonnen met praten of heeft u het gevoel dat het eraan toe is om woordjes te gaan gebruiken. Of misschien gebruikt uw kind al een flink aantal woorden en/of zinnen en wilt u het helpen zijn verbale vaardigheden optimaal te benutten. Voor elk van deze situaties worden in dit hoofdstuk een aantal doelen beschreven waar u naar toe kunt werken. Daarnaast leggen we uit hoe u uw kind kunt toetsen en hoe u een oefenplan voor taal voor hem kunt opstellen. Tenslotte reiken we een paar methoden aan waardoor het leerproces bij uw kind bevorderd wordt. Hier volgen een paar essentiële doelstellingen voor een kind in het verbale stadium.

- Het kind gaat meer woorden en zinnen gebruiken en begrijpen.
- Het kind gaat in meer en verschillende situaties taal gebruiken om al zijn sociale, emotionele en fysieke behoeften uit te drukken, terwijl het daarnaast zijn vaardigheid in het beurt nemen tijdens gesprekken uitbreidt.
- Het kind drukt een grotere verscheidenheid aan betekenissen uit door middel van zijn woorden en zinnen. Het is niet alleen in staat dingen te benoemen, maar het praat ook over wat ze doen, hoe ze eruit zien, van wie ze zijn, enz.
- Het kind gebruikt de grammatica op de juiste manier, zoals past bij zijn niveau van taalontwikkeling. De articulatie, dat wil zeggen de uitspraak van woorden, van uw kind gaat vooruit, in overeenstemming met zijn leeftijd en zijn ontwikkelingsniveau.

In dit hoofdstuk zullen we ons bezighouden met drie algemene stadia van taalontwikkeling:

- het *eenwoordstadium*, voor het kind dat nog niet in staat is om woorden met elkaar te verbinden tot zinnestjes;

- het *tweewoordenstadium*, voor het kind dat aan het leren is om twee woorden aan elkaar te koppelen en
- het *driewoordenstadium*, voor het kind dat zinnestjes van drie of meer woorden gebruikt.

Op het gebied van de *pragmatiek*, dat wil zeggen de manieren waarop het kind zijn taalvaardigheden gebruikt, onderscheiden we slechts twee niveaus: het eenwoordstadium en het stadium waarin het kind zinnen gebruikt (van twee of meer woorden). De basisprincipes van het toetsen zijn dezelfde als die van het kiezen van taakstellingen en het aanleren van taalvaardigheden, ongeacht het ontwikkelingsniveau van het kind. In ieder onderdeel van dit hoofdstuk beginnen we met het aangeven van de basisprincipes en reiken we vervolgens specifieke informatie aan over een bepaald vaardigheidsniveau.

Wees u ervan bewust dat er geen duidelijke grenzen tussen de verschillende stadia getrokken kunnen worden. Zelfs wanneer kinderen vlot in driewoordenzinnen kunnen praten blijven ze ook een- en tweewoordenuitingen gebruiken. Wanneer u erop let zal het u opvallen dat wij allemaal vele malen per dag eenwoorduitingen en eenvoudige zinnestjes gebruiken! En, zoals we in het vorige hoofdstuk al aangaven, taalvaardigheden uit het *preverbale* stadium blijven belangrijk, ook wanneer een kind al behoorlijk praat. Terwijl het uw belangrijkste doelstelling is om de taalvaardigheid van uw kind zo ver mogelijk te ontwikkelen, kan het er ook baat bij hebben wanneer u het helpt de taalvaardigheden die het in de eerdere stadia geleerd heeft steeds beter onder de knie te krijgen.

De drie belangrijkste onderwerpen van dit hoofdstuk zijn: hoe u uw kind toetst, hoe u beslist wat uw kind gaat leren en hoe u uw kind taalvaardigheden aanleert. U vindt alle invullijsten aan het einde van het hoofdstuk. Eventueel kunt u ze kopiëren voordat u ze gaat gebruiken. In Boek 8 treft u een samenvatting van deze invullijsten aan.

HOE U UW KIND TOETST

Voordat u begint met het aanleren van nieuwe vaardigheden heeft u een gedetailleerd beeld nodig van wat uw kind *op dit moment* kan. Dat geldt trouwens voor alle ontwikkelingsdomeinen met inbegrip van het gebied van de taal.

Zelfs wanneer uw kind nog maar een paar woordjes kan zeggen, die het steeds herhaalt, is het de moeite waard om goed te kijken naar *hoe* het die woorden gebruikt en welke betekenissen ze uitdrukken.

Wanneer uw kind net begint te praten en/of nog hoofdzakelijk communiceert door middel van geluiden of gebaren, volg dan zowel de toetsingsprocedures uit Hoofdstuk 2 als de hieronder genoemde.

Het taalsample

Het maken van een opname van de spontane taal, kortweg een taalsample, is binnen het T. E. L. L.-programma de belangrijkste methode om de taalvaardigheid te toetsen. Ruwweg houdt dit in dat u alles opschrijft wat uw kind zegt om dat vervolgens te analyseren!

Uw taalsample geeft u niet alleen een nauwkeurig beeld van wat uw kind kan zeggen, maar ook van de bedoelingen die achter zijn woorden schuilgaan. Bovendien, en dat is even belangrijk, krijgt u inzicht in zijn gespreksvaardigheden, zoals beurt nemen, luisteren, passende reacties geven en nieuwe onderwerpen aansnijden.

Hier volgt hoe u een taalsample kunt opnemen:

1. Kies een dag uit waarop u zich voorneemt alles wat uw kind zegt op te schrijven.
2. Ga door met uw normale dagelijkse activiteiten en zorg ervoor dat daar een paar situaties bij zijn waarvan u weet dat uw kind ze leuk vindt en waarover het graag wil praten.
3. Zorg dat u een notitieblok en een potlood bij u hebt.
4. Verdeel iedere pagina van uw notitieblok in drie kolommen. Schrijf in de rechter kolom alles wat uw kind zegt en in de linker alles wat u zelf gezegd hebt net voordat uw kind iets zei. In de middelste kolom geeft u een korte beschrijving van de situatie van dat moment.
5. Wanneer uw kind precies nazegt wat u net gezegd hebt markeert u die uitspraak met de 'I' van 'Imitatie'.
6. Wanneer uw kind nog maar weinig woorden spreekt, noteer dan ook zijn communicatieve geluiden of gebaren. Misschien wijst het op dingen die het heb-

ben wil of schudt het zijn hoofd om 'nee' aan te geven. Schrijf dat dan op.

7. Moedig uw kind op alle denkbare manieren aan om te praten, maar stuur het niet te veel. Het gaat u er juist om dat u wilt weten wat het spontaan doet in de loop van een tamelijk normale dag. Praat gewoon met hem op de manier waarop u dat altijd doet.

8. U zult vaststellen dat de gesprekjes van uw kind met anderen voor u veel gemakkelijker vast te leggen zijn. Maak daarom gebruik van de aanwezigheid van een derde persoon, hetzij door zelf te observeren en te schrijven, hetzij door de ander te vragen die rol een tijdje van u over te nemen.

9. Reserveer de avond om uw taalsample te analyseren, omdat u de gebeurtenissen van die dag dan nog fris in uw geheugen hebt. Ongetwijfeld heeft u uw toevlucht moeten nemen tot afkortingen en vreemde hiëroglyphen in uw haast om alles op te schrijven. Een onmiddellijke analyse verkleint de kans dat u uw notities verkeerd interpreteert!

In kader 3.1 treft u een voorbeeld aan van een taalsample. Misschien dat u ervoor kiest om meer afkortingen te gebruiken. Wanneer u klaar bent met het opnemen van uw taalsample kunt u uw aantekeningen gebruiken om drie belangrijke vragen te beantwoorden.

- *Waarom* praat mijn kind?
- *Waar* praat mijn kind *over*?
- Hoe gebruikt mijn kind de *grammatica*?

Waarom praat mijn kind?

Voordat we meer in het bijzonder zullen kijken naar de woorden en/of zinnen die uw kind zegt, gaan we na voor welke *doeleinden* het zijn taalvaardigheden gebruikt. Wanneer wij spreken gebruiken we woorden om informatie door te geven, om dingen te vragen, te weigeren wat we niet willen, dingen aan te geven en een groot aantal andere praktische en sociale behoeften te vervullen.

Wanneer een kind zijn taalvaardigheden niet kan gebruiken om te krijgen wat het nodig heeft, zal zelfs de grootste woordenschat ter wereld van weinig of geen nut voor hem zijn. Of, positiever gesteld, wanneer u uw kind kunt helpen om de praktische en emotionele waarde te begrijpen die het communiceren met anderen heeft en het leert hoe het de woorden die het kan zeggen op verschillende manieren kan toepassen, zal het zijn woordenschat optimaal gaan gebruiken en heeft het een stevige basis voor verdere ontwikkeling.

Kader 3.1 Peters taalsample

<i>Wat mamma zei</i>	<i>Context</i>	<i>Wat Peter zei</i>
Wakker worden! Hup, opstaan! Wil je de pop?	Wieg, ochtend	Op Pop op Op
Schone luijer aandoen! Stil liggen!	Luijer verschonon	Nee Nee Nee
Ooh, kijk eens wat pappa gemaakt heeft. Mmm, lekker brood. Wat wil je nog meer hebben? Wil je nog meer sap? Klaar met eten?	Keuken P. biedt brood aan M. biedt sap aan P. duwt sap weg	Moot Hmm hmm Pas (sap) Op Op
Schoenen aan. Mooie bruine schoenen.	Aankleden	Soen (schoen) Soen (schoen)
Pappa gaat weg. Pappa is weg.	Bij de deur; P. gaat weg Herhaalt dat steeds op de terugweg door de gang	Daaag Daaag
... Anneke naar de bus.	M. pakt sleutels Hele weg in auto	Auto Brm-brm
Daaag Anneke. A. zegt 'Tot ziens, Peter'.	Bij bushalte	Daaag
Even wachten, Peter.	M. telefoneert	Op
Wat is de beer aan het doen? Kijk de beer heeft honger.	M. laat beer springen M. geeft beer te eten	Pinge (springen) Nee
Waar is de beer naar toe? Waar is de beer? Waar is hij nu?	Peter laat de beer springen Verstopt de beer onder de stoel Beer op piano	Pinge bih (springen beer) Toe (I) Bih (I) Op

Gespreksvaardigheden

De vaardigheid van uw kind om deel te nemen aan een gesprek is nauw verbonden met de manier waarop het de woorden gebruikt die het kan zeggen.

In Hoofdstuk 2 hadden we het over *beurt nemen* als de basis voor de gespreksvaardigheden. Het kind dat al kan praten moet leren om *beurt te nemen met woorden*. Het moet in staat zijn om een gesprek te *beginnen* en het moet in staat zijn om op een passende

manier *aan te sluiten aan* of te reageren op wat andere mensen zeggen.

Hoe u het taalgebruik van uw kind kunt analyseren

Om het taalgebruik en de gespreksvaardigheden van uw kind te analyseren heeft u zijn taalsample nodig en ook Invulijst 3.1: Het taalgebruik van uw kind: eenwoordstadium (blz. 3-48) *en/of* Invulijst 3.2: Het taalgebruik van uw kind: zinnen (blz. 3-50). Wanneer uw

kind nog veel preverbale communicatieve vaardigheden gebruikt moet u Invulijst 2.5: De manieren waarop uw kind zijn preverbale communicatie-vaardigheden gebruikt (blz. 3-24), er ook bij betrekken.

Werk door uw taalsample heen door steeds één gebaar, woord of zin tegelijk te bekijken. Van nu af aan zullen we gebaren, woorden en zinnen allemaal met de verzamelterm 'uitingen' aanduiden.

Bepaal voor elke uiting op welke invulijst die thuishoort. Gebaren en geluiden moeten worden opgenomen in Invulijst 2.5, eenwoorduitingen in Invulijst 3.1 en zinnen in Invulijst 3.2.

Kijk in de betreffende invulijst en beslis dan in welke categorie een uiting thuishoort. De vragen, opmerkingen en voorbeelden in ieder vakje helpen u met de bepaling van de juiste categorie. Wanneer u deze gevonden hebt, tekent u die uiting af onder 'ja' (bij Invulijst 2.5) of in de eerste van de drie kolommen in Invulijst 3.1 of 3.2.

Voor de woorden en de zinnen moet u dan nog beslissen of uw kind ze gebruikte om een gesprek te *beginnen* of binnen een gesprek op een nieuw onderwerp over te schakelen, of *te reageren* op wat anderen zeggen. Zet een teken in de betreffende kolom. In kader 3.2 worden een paar voorbeelden gegeven om u te helpen de juiste kolom te kiezen.

Wanneer u eenmaal alle uitingen van uw taalsample op deze manier verwerkt hebt, bent u in staat om uw invulijsten te gebruiken om te beslissen aan welke taakstellingen u met uw kind wilt gaan werken. Verderop in dit hoofdstuk zullen we u laten zien hoe dat gaat.

Waar praat mijn kind over?

De tweede hoofdvraag die u met behulp van uw taalsample kunt beantwoorden heeft betrekking op de inhoud van de taaluitingen van uw kind of op de betekenissen die het uit kan drukken. Hoewel u natuurlijk wilt u dat uw kind veel woorden leert zeggen, is het net zo belangrijk dat het leert om verschillende soorten woorden te gebruiken. Hier volgt de woordenschat van twee kinderen:

De woordenschat van Wim

auto	fiets	kop	TV
bal	sap	lepel	Nana
appel	sleutels	nee	fles
lolly	brood	beer	hoi
hondje	baby	ei	daaag
koe	boek	vogel	koekie

De woordenschat van Ben

appel	bal	eten	banaan
sap	TV	blok	wassen
David	nee	slapen	kiekeboe
pop	eten	hoi	bad
boek	dag	op	auto
springen	weg	lepel	beer

Wim en Ben beschikken over een gelijk aantal woorden, maar Ben kent meer verschillende soorten woorden. Wim kan 'hoi' en 'daaag' en 'nee' zeggen, maar verder kan hij alleen de namen van een aantal dingen noemen. Ben kan ook praten over wat de dingen doen (springen, eten, wassen, slapen) en begint te praten over waar de dingen zijn (op) en wat er met ze gebeurd is (weg). Wanneer Wim en Ben volgens hetzelfde patroon doorgaan met het aanleren van nieuwe woorden zal Ben beslist in het voordeel zijn wanneer hij woorden gaat samenvoegen tot zinnen. Er zijn veel meer mogelijkheden voor tweewoordencombinaties in Bens woordenschat dan in die van Wim. Wim heeft zeker een goed begin gemaakt en zijn ouders kunnen terecht verheugd zijn over alle woorden die hij kan zeggen. Ze kunnen hem nu verder helpen door hem, behalve meer namen van personen, dieren en voorwerpen, bovendien ook **andersoortige** woorden aan te leren.

Het kunnen uitdrukken van een grote verscheidenheid aan betekenissen is eveneens belangrijk voor het kind dat al in zinnetjes praat. Vergelijk de twee onderstaande lijsten:

Lijst een

pop zitten
beer springen
mamma slapen
duw auto
Nellie eten
worst eten
auto rijden
pop vallen
beer duwen
mamma wassen

Lijst twee

beer zitten
banaan eten
hete worst
pappa weg
slapen nee
meer springen
pop daar
luier nat
dit boek
mamma's schoen

U kunt zien dat de zinnetjes in lijst twee een grotere verscheidenheid aan betekenissen omvatten dan de zinnetjes in lijst een, die allemaal bestaan uit de naam van een persoon, dier of voorwerp en een handeling. Het gaat er niet om dat het ene type zin beter is dan het andere - het gaat erom dat een kind alle soorten zinnen nodig heeft om over de dingen die in zijn leven gebeuren te kunnen praten.

Kader 3.2 Een gesprek beginnen en reageren op anderen

<i>Een gesprek beginnen:</i>	Tim loopt naar zijn moeder toe terwijl die aan het afwassen is. Tim trekt aan haar rok en zegt: 'Drinken'.
	Paula en haar vader kijken rustig in een boek. Paula wijst op een plaatje en zegt: 'Appel'.
	Jeroen en zijn grootvader spelen met speelgoed. Grootvader: Kijk, Jeroen, mijn auto rijdt hard. Jeroen (reageert): Brmmm. Grootvader: Mijn auto rijdt onder de brug door. Jeroen (reageert): Auto daar. Grootvader: Nu rijdt mijn auto over de brug. Jeroen (begint nieuw onderwerp): Wil nu naar buiten.
<i>Reageren op anderen:</i>	Kitty en haar vader zijn in de keuken. Vader: Wat wil je hebben, Kitty? Kitty: Wil sap.
	Sjors en zijn broer spelen op de schommel. Broer: Vooruit, Sjors, het is mijn beurt. Sjors: Nee!
	Grootmoeder gaat naar huis na een bezoek aan Leo's huis. Grootmoeder: Daaag, Leo, tot zondag. Leo: Daaag.

Hoe u de betekenissen die uw kind kan uitdrukken kunt analyseren

Om de betekenissen die uw kind kan uitdrukken te analyseren heeft u uw taalsample nodig en Invulijst 3.3: De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: eenwoordstadium (blz. 3-52) *en/of* Invulijst 3.4: De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen (blz. 3-54) *en/of* Invulijst 3.5: De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen (blz. 3-58).

Loop één voor één alle uitingen (woorden of zinnen) uit uw taalsample door. Betrek daarbij geen woorden of zinnen die directe imitaties zijn.

Bepaal voor iedere uiting welke invulijst u hebben moet. Dat kunt u meestal afleiden uit het aantal woorden dat een uiting telt. Zinnen van meer dan drie woorden neemt u op in de invulijst voor driewoordenzinnen. Wees u ervan bewust dat kinderen soms tweewoordencombinaties gebruiken die in feite qua betekenis gelijk zijn aan een eenwoorduiting: 'baby-pop', 'kopje thee' en 'naar toe' zijn voorbeelden van tweewoordencombinaties die vaak als eenwoorduitingen gebruikt worden en daarom ook in die invulijst

thuis horen.

Ga nu naar de betreffende invulijst. Gebruik de vragen en de voorbeelden in iedere vakje om vast te stellen tot welke categorie een uiting behoort. Kijk altijd naar de manier waarop uw kind de uiting gebruikt en niet naar de definitie ervan in het woordenboek. Wanneer uw kind bijvoorbeeld zegt 'mamma sok' kan het 'mamma's sok' of 'mamma, doe mij mijn sok aan' bedoelen. De context die u in uw taalsample beschreven hebt maakt duidelijk wat uw kind bedoeld heeft.

Soms hoort een zin in meer dan één categorie thuis. De zin 'mamma's boek hier' zou bijvoorbeeld zowel tot de categorie Bezitsaanduidingen als tot de categorie Plaatsaanduidingen gerekend kunnen worden. In zo'n geval neemt u de zin gewoon twee keer op.

Voor wat betreft de twee- en driewoorden-invulijsten adviseren we u ze zo in te vullen dat elke zin die u in een bepaalde categorie plaatst een ander kernwoord bevat. Wanneer in het taalsample van uw kind bijvoorbeeld de volgende uitingen zouden voorkomen:

meer sap
meer appel
meer banaan

neemt u slechts één van deze voorbeelden op. Heeft uw kind gezegd:

Polly eten
beer eten
mamma eten

noteert u ook slechts één van deze zinnestelsels. We raden u deze werkwijze aan omdat u wilt dat uw kind veel *verschillende soorten* zinnen leert zeggen en een rijke woordenschat opbouwt.

Wanneer u alle uitingen in uw taalsample verwerkt hebt, telt u het aantal woorden of zinnen in iedere vakje van de invullijst bij elkaar op. Vervolgens vergelijkt u uw totalen met de getallen in de middelste van de drie door u ingevulde kolommen, die het minimum aantal woorden of zinnen aangeven waar u naar streeft. Deze vergelijking zowel als de opmerkingen in de vakjes helpen u te bepalen aan welke dingen u het eerst moet gaan werken met uw kind. Verderop in dit hoofdstuk zullen we nog nader ingaan op het kiezen van taakstellingen.

Welke grammaticale vormen gebruikt mijn kind?

Een correct gebruik van de grammatica is minder essentieel voor een goede communicatie dan de aspecten van taal die hierboven besproken zijn. Maar het is wél belangrijk wanneer u wilt dat de spraak van uw kind gaat lijken op die van ieder ander. Met behulp van de grammatica kan uw kind bovendien veel fijnere nuances van betekenissen leren uitdrukken.

Aan de hand van uw taalsample en Invullijst 3.6: Grammaticale aspecten (blz. 3-62) tekent u alle grammaticale vormen (woordvolgorde, verbuigingen, enz.) die uw kind gebruikt heeft af.

HOE U BEPAALT WAT UW KIND GAAT LEREN

Nadat u uw taalsample voltooid hebt en alle invullijsten zijn ingevuld, kunt u *taakstellingen* gaan kiezen voor het oefenplan voor taal van uw kind.

Kies tenminste twee verschillende soorten taakstellingen uit op het gebied van de expressieve taal - taakstellingen die verband houden met het taalgebruik (de pragmatiek) van uw kind en taakstellingen met betrekking tot de **betekenissen** die het wil

uitdrukken (de semantiek) - en mogelijk ook *grammaticale* taakstellingen. Zoals u verderop zult zien, kunt u aan verschillende soorten taakstellingen tegelijk werken. Bovendien kan dit grotendeels gebeuren tijdens uw normale dagelijkse activiteiten.

De manieren waarop uw kind taal gebruikt

Uw algemene doelstellingen op dit gebied zijn:

- het uitbreiden van het *aantal* manieren waarop uw kind zijn taalvaardigheden gebruikt;
- het verwerven van de vaardigheid om een gesprek te *beginnen* en op anderen te reageren;
- het aanmoedigen van uw kind om zijn wensen uit te drukken op het *hoogste niveau* waartoe het in staat is - of dat nu eenwoorduitingen, tweewoordenzinnen of zinnen van drie woorden of meer zijn.

Hieronder volgen een aantal richtlijnen om taakstellingen te kiezen waardoor uw kind meer manieren leert om taal te gebruiken.

1. Kijk eerst naar de meest linkse van de drie door u ingevulde kolommen van de invullijst. Stel vast hoe de tekens die u daar neergezet hebt verdeeld zijn. In het ideale geval treft u in ieder vak meerdere tekens aan, maar er zijn maar weinig kinderen, mét of zónder belemmering, die zo'n gelijkmatig patroon vertonen.

2. Wanneer uw kind voornamelijk eenwoorduitingen gebruikt, richt u zich op de invullijst die behoort bij het eenwoordstadium. Wanneer uw kind meestal in zinnen spreekt werkt u met de invullijst voor zinnen.

3. Kies uw taakstellingen uit de lege of bijna lege vakjes.

4. Kies maar één of twee taakstellingen per keer. Veel ouders stellen vast dat ze hun kind van het begin af aan intuïtief aanmoedigen om op verschillende manieren te communiceren, zodra ze zich bewust zijn van het pragmatische aspect van de taal. Dat is prima, maar kies één of twee taakstellingen waar u in het bijzonder aandacht aan schenkt. Dat maakt het voor u gemakkelijker om vooruitgang te zien en uw kind zou in de war kunnen raken wanneer u plotseling veel meer van hem gaat verwachten.

5. Ga na of uw taakstellingen op het gebied van het taalgebruik verenigbaar zijn met uw taakstellingen op het gebied van de *betekenissen*. Begin uw kind bijvoorbeeld niet aan te leren woorden te gebruiken om iets te weigeren, voordat het geleerd heeft 'nee' te zeggen of eraan toe is om dat te leren. U zult in de praktijk maar weinig gevallen tegenkomen waarin taakstellingen uit beide gebieden niet verenigbaar zijn.

6. Geef in uw taakstellingen aan of u uw kind eenwoorduitingen, tweewoordenzinnen of zinnen van drie of meer woorden wilt laten gebruiken

7. Kijk naar de tweede en derde van de drie door u ingevulde kolommen van de invullijst, waarin u aangaf of uw kind *zelf met een gesprek of een nieuw onderwerp begon, of reageerde op een ander*. Kijk naar het patroon dat door alle categorieën heen naar voren komt. Het herstellen van een mogelijk onevenwichtige verdeling tussen zelf beginnen en reageren op anderen moet hoge prioriteit krijgen in uw taakstellingen.

Hieronder volgen een paar voorbeelden van pragmatische taakstellingen.

- Vraagt hulp, eenwoorduitingen.
- Begint met het geven van informatie, eenwoorduitingen.
- Weigert voorwerpen en hulp, tweewoordenzinnen.
- Vraagt om informatie, driewoordenzinnen.
- Reageert in een gesprek op anderen, twee- of driewoordenzinnen.

Verderop in dit hoofdstuk reiken we u methoden aan met behulp waarvan u uw kind nieuwe manieren kunt leren om zijn taalvaardigheden te gebruiken.

De betekenissen die uw kind kan uitdrukken

Uw algemene doelstellingen op dit gebied zijn:

- het vergroten van het *aantal* verschillende betekenissen dat uw kind kan uitdrukken;
- het uitbreiden van het *aantal* woorden of zinnen dat uw kind kan zeggen;
- ontwikkeling van de taalvaardigheden van uw kind van het preverbale naar het eenwoordstadium, van eenwoorduitingen naar tweewoordenzinnen, en tenslotte van tweewoordenzinnen naar zinnen met drie of meer woorden.

De manier waarop u uw taakstellingen moet kiezen verschilt een beetje al naar gelang het huidige niveau van uw kind. Daarom zullen we ieder niveau apart bekijken.

Taakstellingen kiezen op het eenwoordniveau

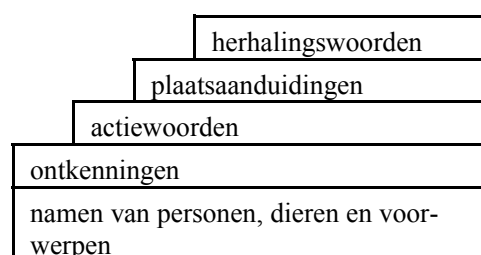
Op dit niveau kiest u vier of vijf woorden waarvan u wilt dat uw kind ze leert gebruiken. Wanneer uw kind deze woorden kan zeggen vervangt u ze door andere woorden. Maar door welke?

Denk eerst na over de soorten woorden die u uw kind wilt leren. Kijk nog eens naar de categorieën die beschreven zijn in de invullijst voor het eenwoord-

stadium (3.3). U wilt dat uw kind woorden uit al deze categorieën leert, maar waar moet u beginnen?

De invullijsten geven bij benadering de volgorde weer waarin nieuwe categorieën woorden geïntroduceerd kunnen worden. Dat betekent echter niet dat u eerst alle woorden uit één categorie aan uw kind moet leren, voordat u aan de volgende kunt beginnen. Stelt u zich de verschillende soorten woorden (of categorieën) voor als een reeks stappen, zoals in het diagram hieronder.

Het taalverwervingspatroon in het eenwoordstadium



Gewoonlijk begint de verwerving van woorden in de linker benedenhoek van deze stappenreeks. Het kind begint met het leren van een paar namen van voorwerpen en personen en de eerste ontkenning, 'nee'. Vervolgens begint het, terwijl het doorgaat met het aanleren van meer woorden uit deze beide categorieën, bovendien ook actiewoorden te gebruiken. Dat zijn woorden waarmee om de uitvoering van een bepaalde handeling gevraagd wordt, woorden die een actie beschrijven of vergezellen alsmede woorden die aangeven dat er opgelet wordt of moet worden. Een paar voorbeelden zijn **op**, **zitten**, **boem** en **kijk**. Het is dus een veel ruimer begrip dan werkwoorden. Weer iets later begint het plaatsaanduidingen te gebruiken, terwijl het tevens steeds meer woorden uit de eerste drie categorieën leert toepassen. Tenslotte worden woorden geïntroduceerd waarmee een kind om een herhaling van iets kan vragen, zoals 'nog' koek, 'weer' duwen, enz. Tegen de tijd dat het bovenaan de trap aangekomen is heeft het kind binnen elk van de vijf categorieën een verscheidenheid aan woorden aangeleerd.

In werkelijkheid zijn er maar weinig kinderen die dit patroon precies volgen. Maakt u zich geen zorgen wanneer het patroon van uw kind heel anders is. Het getrapte diagram biedt echter een bruikbare leidraad voor het kiezen van nieuwe taakstellingen. Wanneer voor uw kind al een aantal eenwoorduitingen gebruikt, werk dan aan specifieke punten waar het misschien op uitvalt alsook aan het uitbreiden van het aantal woorden in alle categorieën en in opwaartse richting door

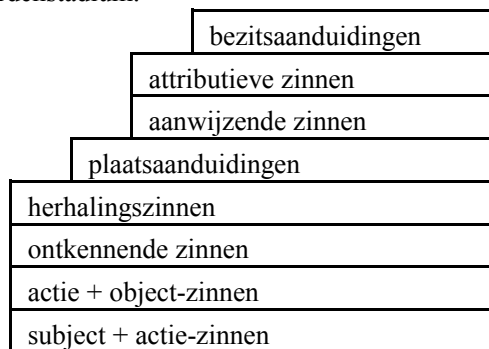
de stappenreeks. Wanneer uw kind net begint te praten, begin dan links onderaan met een paar namen van personen, dieren en voorwerpen en met 'nee' en introduceer heel geleidelijk aan meer *categorieën* zowel als meer woorden binnen iedere categorie.

Nadat u bepaald hebt welke soorten woorden u aan moet leren blijft de vraag welke woorden u moet kiezen. Dat moeten woorden zijn die uw kind *begrijpt* en *nodig heeft*. Kies woorden die uw kind ook zal *willen* gebruiken - woorden voor voorwerpen en handelingen die het leuk vindt - woorden die een onderdeel van zijn dagelijks leven kunnen worden. Met name in het begin moet u woorden kiezen voor voorwerpen of handelingen die het op een heel directe manier kan ervaren - woorden voor nabije, tastbare voorwerpen in plaats van dingen die ver weg zijn, voor handelingen die het zelf uit kan voeren in plaats van activiteiten die voorgedaan moeten worden, enz. Laat uw leiden door de belangstelling van uw kind, dan kunt u er niet ver naast zitten!

Taakstellingen kiezen op het tweewoordenniveau

Op het tweewoordenniveau ziet het patroon van de taalverwerving er uit zoals in het onderstaande diagram.

Schema van het taalverwervingspatroon in het tweewoordenstadium.



Net als in het eenwoordstadium begint het hypothetische 'gemiddelde' kind links onderaan door twee woorden die het kent samen te voegen tot eenvoudige zinnen met een handelend persoon of voorwerp (het subject) en een handeling (actie). Een voorbeeld is: 'Mamma zitten.' Of het combineert handelingen met personen of dingen die deze handeling ondergaan (het object). Een voorbeeld is: 'Duw auto.' Zo ongeveer rond dezelfde tijd begint het ontkennende zinnen (bijvoorbeeld: 'Melk nee') en zinnen waarmee het om herhaling van iets vraagt (bijvoorbeeld: 'Meer koek') te gebruiken. Een poosje later gaat het zinnen vormen waarin plaatsaanduidingen voorkomen (bijvoorbeeld:

'Kitty op'), terwijl het tegelijkertijd het aantal combinaties dat het kan maken in de eerste drie categorieën uitbreidt. En zo ontwikkelt het zich, van de ene categorie naar de volgende en binnen elke afzonderlijke categorie, totdat het al deze soorten zinnen onder de knie heeft en aan het driewoordenstadium toe is.

Met behulp van het bovenstaande diagram en Invulijst 3.4 (tweewoordenstadium) kunt u bepalen wat uw kind als eerste moet gaan leren.

Wanneer uw kind net begint om twee woorden te combineren, of een nieuw soort zin begint te gebruiken, is het nuttig om de zinnen die u het wilt leren heel precies te formuleren. Kies woorden die het vaak spontaan gebruikt op het eenwoordniveau en combineer die tot zinnetjes die over situaties gaan die het leuk vindt. U kunt bijvoorbeeld beginnen met het aanleren van de *subject + actie*-zin 'Pop springen' gevolgd door de ontkennende zin 'Melk nee.' Vanaf het moment dat het die onder de knie heeft kunt u meer voorbeelden introduceren die de dezelfde kernwoorden gebruiken, zoals hieronder wordt aangegeven:

<i>subject + actie</i>	<i>ontkenning</i>
pop springen	melk nee
beer springen	jus nee
mamma springen	bad nee
hondje springen	pindakaas nee
Peter springen	wortel nee

De volgende stap is dan het introduceren van een ruimere variatie aan zinnen van beide genoemde typen, zoals hieronder aangegeven:

<i>subject + actie</i>	<i>ontkenning</i>
pop slapen	auto stop
beer slapen	slapen nee
mamma wassen	springen nee
pop wassen	beer weg
Peter eten	pop weg

De hoeveelheid en het aantal verschillende *subject + actie*- en *ontkennende* zinnen kan geleidelijk aan worden uitgebreid, terwijl u tegelijkertijd een ander type zin introduceert, bijvoorbeeld *actie + object*.

Wanneer een kind eenmaal een hele reeks tweewoordenzinnen gebruikt is het niet langer nodig om in uw taakstellingen precies te vermelden van welke zinnen u wilt dat uw kind ze gebruikt. U hoeft dan alleen nog maar de categorie aan te geven en de voorbeelden te gebruiken die zich voordoen. Wanneer uw taakstelling bijvoorbeeld de categorie *attributieve* zinnen be-

treft (zinnen waarmee een eigenschap van een persoon, een dier of een voorwerp wordt aangeduid), kunt u in de loop van de dag gelegenheden vinden om te praten over zaken als grote lepels, kleine lepels, rode sokken, mooie bloemen, hard lopen, enz.

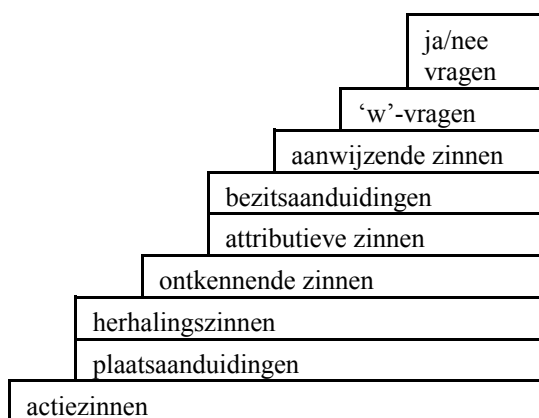
Samengevat is de werkwijze als volgt:

- wanneer uw kind net begint te leren om twee woorden samen te voegen, of net een nieuwe categorie begint te gebruiken, geeft u beide woorden van de zinnen die u het wilt leren precies aan;
- wanneer het met dit soort zinnnetjes aardig uit de voeten kan, geef dan alleen nog het kernwoord aan en gebruik een heleboel zinnnetjes waarin dat woord voorkomt;
- wanneer uw kind bedreven is in het maken van tweewoordenzinnen, kunt u zich beperken tot het aangeven van de categorie of het type zin waar u naar toe wilt werken, bijvoorbeeld herhalings- of attributieve zinnen, en verder gewoon alle voorbeelden gebruiken die uw pad kruisen.

Taakstellingen kiezen op het driewoordeniveau

Het onderstaande diagram geeft het patroon van de taalverwerving op het driewoordeniveau schematisch weer.

Schema van het taalverwervingspatroon in het driewoordenstadium



Het 'gemiddelde' kind begint in de linker benedenhoek en ontwikkelt zich naar de rechter bovenhoek, net zoals in het een- en het tweewoordenstadium.

Omdat het kind nu vlot woorden kan combineren tot tweewoordenzinnen en eraan gewend is woorden met elkaar te verbinden, is het gewoonlijk niet nodig specifieke woorden uit te kiezen bij uw taakstellingen. In uw taakstellingen hoeft u dan alleen aan te geven

aan welke categorie of type zin u wilt werken, en kunt u gebruik maken van alle situaties die de dag biedt om toepasselijke zinnnetjes te bedenken. Uw taakstellingen zouden er dan bijvoorbeeld zo uit kunnen zien:

- *attributieve* driewoordenzinnen;
- *bezitsaanduidende* driewoordenzinnen.

Wanneer uw kind er echter moeite mee heeft of u deze manier van werken te vrijblijvend vindt, geef dan in ieder geval de kernwoorden aan die u het wilt leren gebruiken. Uw taakstellingen zien er dan bijvoorbeeld zo uit:

- *herhalende* driewoordenzinnen: 'Wil meer'
- *'w'-vragen* van drie woorden: 'Waar is ... ?'

Taakstellingen kiezen op het gebied van de grammatica

De invulijst voor grammaticale aspecten (3.6) geeft voor elk stadium van de taalontwikkeling aan welke grammaticale aspecten er op dat moment gewoonlijk in de spraak van kinderen verschijnen.

Leer elke vaardigheid aan op het moment dat uw kind het betreffende stadium van de taalontwikkeling bereikt heeft en wanneer een bepaald aspect van de grammatica bij uw taakstellingen op het gebied van de *betekenissen* past.

Wanneer uw kind bijvoorbeeld gevorderd is op tweewoordeniveau *én* bezig is met de categorie *bezitsaanduidingen*, kunt u het de toevoegingen -s en 's' (apostrof s) leren die een *bezit* uitdrukken. Of wanneer uw kind halverwege het driewoordenstadium is *én* bezig met de categorie *ontkennende* zinnen, kunt u het de woordjes 'niet' en 'geen' leren gebruiken.

Het is niet nodig extra tijd uit te trekken om grammaticale aspecten aan te leren; wanneer het eraan toe is en ze gemakkelijk in passen zijn, kunt u ze gewoon introduceren als onderdeel van de meer algemene doelstellingen die u nastreeft op het gebied van de taal.

Velen van ons voelen zich overstelpt - en afgeschrikt - door alle technische details die aan het juiste gebruik van de grammatica vastzitten. Hoe begrijpelijk u de termen die gebruikt worden in de invulijst voor grammaticale aspecten zult vinden, hangt af van wat er in de mode was toen u op school zat. Bij sommigen van ons zijn die termen erin gestampt, terwijl anderen er nooit eerder van gehoord hebben. Wanneer u tot die laatste categorie behoort, ga dan af op de voorbeelden die in de invulijst genoemd worden en

laat de termen voor wat ze zijn. Verder stelt het u misschien gerust dat het aanleren van het juiste gebruik van grammatica in wezen inhoudt dat u geleidelijk aan een steeds volwassener taalgebruik van uw kind gaat verwachten, naarmate zijn taalvaardigheid zich ontwikkelt.

Een paar vragen en antwoorden over het kiezen van taakstellingen

Mijn kind begint woorden met elkaar te combineren tot tweewoordenzinnen, maar in de invullijst voor het eenwoordstadium zijn nog een heleboel punten niet afgetekend. Moet ik nog steeds op het eenwoordniveau blijven werken?

Ja. Om een grote variatie aan zinnen te kunnen maken heeft uw kind een grote variatie aan woorden nodig. U kunt tegelijkertijd aan beide niveaus werken door het nieuwe zinnetjes te leren maken met woorden die het al kan zeggen, terwijl u doorgaat met het aanbieden van nieuwe woorden.

Mijn kind heeft een heleboel gebrabbel opgepikt. Moet ik die woorden opnemen in zijn invullijst? En moet ik het nu de juiste woorden leren?

Zolang als het deze woorden consequent gebruikt en ze voor u een duidelijke betekenis hebben, mag u ze opvoeren in zijn invullijst. Wees echter voorzichtig met het opnemen van brabbeltaal; soms hebben kinderen er plezier in om het geluid van praten na te doen zonder dat het een betekenis heeft. De vorm die u kiest wanneer u het nieuwe woorden aanleert (WC of wee, alsjeblieft of blief, dank je wel of dank, hond of hondje) moet dezelfde zijn als die bij u thuis gebruikelijk is. In geval van twijfel kiest u de correcte vorm, maar het is natuurlijk weinig zinvol om uw kind 'schaap' te leren zeggen wanneer alle anderen 'mèèè-lammetje' zeggen!

Wanneer u uw kind de juiste vorm wilt aanleren van de babywoordjes die het al gebruikt, doe dat dan op een tactvolle manier. Zeg niet dat wat het zegt verkeerd is, maar gebruik de meer correcte vorm in uw antwoord. Wanneer uw kind bijvoorbeeld 'poesie' zegt, kunt u antwoorden met: 'Ja, dat is een poes.'

Ik loop vast bij het kiezen van nieuwe woorden om mijn kind aan te leren. Het vraagt om de dingen die het hebben wil (meestal eten), maar het is moeilijk om het voor nieuwe *dingen* te interesseren, laat staan voor actiewoorden of plaatsaanduidingen.

In de eerste plaats moet u zich realiseren dat het verbreden van zijn belangstelling een belangrijk deel uitmaakt van het leren van taal. Het aanleren van nieuwe speelvaardigheden staat niet los van het aanleren van taal, maar is een onderdeel van hetzelfde proces. Om te kunnen communiceren moet het iets te vertellen hebben.

In de tweede plaats moet u goed kijken naar de dingen waarvoor uw kind op dit moment belangstelling heeft en dan proberen manieren te vinden waarop u nieuwe woorden kunt introduceren die daarmee te maken hebben. Wanneer uw kind om eten vraagt, leer het dan bijvoorbeeld ook om zijn lepel te vragen. Leer het te vragen in zijn kinderstoel getild te worden. Wanneer het belangstelling heeft voor eten vindt uw kind het vast leuk om keukentje te spelen. Daar kunt u dan heel wat actiewoorden bij gebruiken (zoals roeren, snijden, rollen en gieten). Misschien vindt het ook andere tactiele spelmaterialen leuk, zoals deeg, zand en water, wat weer aanleiding kan zijn voor veel nieuwe woorden.

Uw kind moet leren dat taal nog een heleboel andere functies heeft naast het vragen om voorwerpen. Het kan zijn dat het aanvankelijk gemakkelijker vindt om deze functies uit te proberen met behulp van gebaren in plaats van met woorden. Kijk dus zowel naar de ideeën die in Hoofdstuk 2 worden aangedragen als naar de opmerkingen over het aanleren van manieren om taal te gebruiken, later in dit hoofdstuk.

De dingen die mijn kind kan zeggen volgen absoluut niet het patroon dat aangegeven wordt in uw invullijsten en diagrammen. Hoe moet ik nu taakstellingen kiezen?

U moet een evenwicht proberen te vinden tussen het uitbreiden van de vaardigheden die uw kind al heeft en het werken aan specifieke punten waar het op uitvalt. Gebruik de invullijsten en de diagrammen als richtlijn voor de volgorde waarin u nieuwe vaardigheden aan kunt leren.

Er zijn maar weinig kinderen die precies het aangegeven patroon volgen. Het is alleen maar als richtlijn bedoeld. Wanneer de belangstelling van uw kind tot een koersverandering leidt is dat ook goed!

HOE U UW KIND TAALVAARDIGHEDEN KUNT LEREN

Het aanleren van taal kan altijd en overal gebeuren. Op dat gebied nemen ouders een unieke positie in omdat ze met hun kind oneindig veel situaties en acti-

viteiten delen en omdat zij de personen zijn tegen wie het kind het liefst *wil* praten.

De voorbereiding

De meeste ouders vinden het nuttig om iedere dag een korte periode (bijvoorbeeld een kwartier) uit te trekken, waarin ze zich uitsluitend met het aanleren van taal bezighouden. Daarvoor kunnen ze dan speciale spelletjes of activiteiten plannen en ervoor zorgen dat er geen dingen zijn die hun kind kunnen afleiden, zodat ze zijn vooruitgang gemakkelijker in het oog kunnen houden. Er kunnen ook andere leden van het gezin bij deze sessies betrokken worden. Zij kunnen een uitstekend voorbeeld vormen voor uw kind met een belemmering. Voorkom dat deze speciale spelmomenten altijd in hetzelfde speciale hoekje plaats vinden, maar maak juist gebruik van de verschillende mogelijkheden die uw huis of uw buurt te bieden hebben.

Of u nu speciale sessies plant of niet, het aanleren van taal zal toch voor het grootste deel plaatsvinden tijdens normale alledaagse huis-, tuin- en keuken- en spelactiviteiten. Alle methoden die hieronder genoemd worden kunnen even goed gebruikt worden in speciale sessies als tijdens uw gewone interacties met uw kind.

Wat u moet doen

Veel van onze suggesties lijken een kwestie van gezond verstand. Dat komt omdat ze weergeven wat ouders van nature doen. Zoals al eerder gezegd, hebben taaltheoretici juist door het observeren van ouders die tegen hun kinderen praten veel geleerd over hoe taal aangeleerd moet worden.

Terwijl we dus vermoedelijk helemaal geen vreemde, nieuwe methoden introduceren, is het toch belangrijk de tijd te nemen om in gedachten een stapje achteruit te doen en naar uzelf te kijken. Zo kunt u voor uzelf vaststellen of alles wat we hieronder beschrijven *ook inderdaad gebeurt*. Het kan zijn dat u meer weloverwogen te werk moet gaan en deze methoden consequenter en preciezer moet toepassen dan toen u uw andere kinderen hielp met het leren praten.

1. Praat tegen uw kind over wat het aan het doen is door zijn handelingen zowel als de materialen die het gebruikt te beschrijven.

2. Zeg uw kind de aan te leren woorden en zinnen duidelijk en voor en houd het eenvoudig, met bijzondere nadruk op de taakstellingen die u voor hem gekozen hebt.

3. Neem beurt met uw kind, zowel verbaal als non-verbaal. Neem niet al het praten van hem over. Zelfs wanneer het nog geen enkel woord kan zeggen, moet u zijn geluiden en gebaren accepteren als zijn beurt in het gesprek.

4. Verwacht dat uw kind een antwoord zal geven en wacht ook tot het dat doet. Wanneer u het moeilijk vindt om te wachten kunt u zichzelf daarin oefenen door in gedachten langzaam tot vijf te tellen. Begin niet zelf te praten voordat echt duidelijk is dat er geen antwoord komt.

5. Gebruik de eigen geluiden, gebaren en woorden van uw kind als uitgangspunt, waarbij u geleidelijk aan de woorden of de zinnen die u het aan wilt leren introduceert.

6. Laat u zoveel mogelijk leiden door de belangstelling van uw kind. Kinderen praten alleen over dingen waar ze over willen praten. Wanneer de spannende activiteit die u heeft voorbereid genegeerd of geweigerd wordt, zult u uw teleurstelling moeten verbergen en uw plan opzij moeten leggen om het een andere dag nog eens te proberen. In plaats daarvan sluit u zich aan bij het spel dat uw kind zelf heeft uitgekozen.

7. Reageer op een natuurlijke manier op de gebaren, geluiden, woorden en zinnen van uw kind, binnen de context van het gesprek. Wanneer u 'Knappe jongen' of 'Wat kan jij goed praten' zegt, leert dat hem niets over het voeren van een gewoon gesprek. Hij zal het net zo fijn vinden en zich net zo aangemoedigd voelen, wanneer u op een natuurlijke manier reageert op wat het gezegd heeft, bijvoorbeeld zo:

Kind: Daar.

Ouder: Oh, daar is de beer.

Kind: Vis.

Ouder: Ja, de vis zwemt.

Kind: Wil boterham.

Ouder: Ik zal een boterham met pindakaas voor je maken.

Kind: Grote hond komen.

Ouder: Ja, het is een grote hond met vlekken!

Materialen uitkiezen

Zoek tijdens de gewone dagelijkse bezigheden naar mogelijkheden waardoor u de taakstellingen van uw

kind kunt betrekken bij alles wat u doet. Sommige woorden duiken overal op en dan hoeft u niet na te denken over materialen. Voor andere is echter meer planning nodig. Wanneer uw taakstelling bijvoorbeeld 'bal' is kunt u één bal tussen het badspeelgoed leggen, een andere bal buiten bij de waslijn en misschien nog een zachte bal in zijn bedje. Is uw taakstelling daarentegen 'beer' dan kan het zijn dat u de favoriete beer gedurende een paar dagen bij u moet dragen en hem 'mee laat eten' tijdens de maaltijden en 'mee laat luisteren' naar het verhaaltje voor het slapen gaan.

Uw speciale spelsessies bieden u de gelegenheid om doelbewust variatie in te bouwen. Het is belangrijk dat uw kind leert dat een 'kop' niet alleen een rood ding met twee oren is en dat het zinnetje 'pop in' van toepassing is wanneer de pop in bad zit, of in een doos, een koektrommel of een emmer of in het poppenhuis!

Zet een doos neer met allerlei spullen die van pas kunnen komen bij het werken aan uw taakstellingen van dat moment en verander de inhoud als uw taakstellingen veranderen.

Tot dusverre hebben we de rol van de ouder of pedagogisch werker die het kind taal aanleert in vrij algemene zin besproken. We zullen nu een aantal meer specifieke methoden gaan bekijken, eerst voor het aanleren van *manieren* om taal te gebruiken en daarna voor het aanleren van *woorden en zinnen*.

HET AANLEREN VAN MANIEREN OM TAAL TE GEBRUIKEN

We zullen hier de drie algemene doelstellingen, die genoemd werden op blz. 3-34, één voor één bespreken.

Het uitbreiden van het aantal manieren waarop uw kind zijn taalvaardigheden gebruikt

We zullen ons hier concentreren op het aanleren van nieuwe manieren om eenwoorduitingen te gebruiken. Daarna zullen we de overgang naar zinnen bespreken.

Wanneer uw kind zijn taalvaardigheden nog niet gebruikt op al de manieren die beschreven zijn in de invullijst voor het eenwoordstadium (3.1), heeft u waarschijnlijk één of meerdere hiervan als taakstelling gekozen.

Ga eerst na of uw kind preverbale communicatieve vaardigheden (zoals geluiden of gebaren) gebruikt in plaats van de woorden die u het wilt leren gebruiken. Invullijst 2.5 helpt u daarbij. Wanneer het echter zijn verbale of non-verbale communicatievaardigheden voor een bepaald doel niet gebruikt, begin

dan met het geschikte woorden aan te leren samen met een bijpassend gebaar. Wanneer het bijvoorbeeld geen 'dag' zegt tegen iemand die weggaat, met woorden dan wel met gebaren, moedig het dan aan om te zwaaien en benadruk het woord 'daag'. Het kan zijn dat uw kind het gebaar gemakkelijker oppikt dan het woord. Zodra het een gebaar gebruikt kan daar een woord aan worden toegevoegd dat mettertijd dat gebaar gaat vervangen.

Kan uw kind zijn preverbale communicatievaardigheden eenmaal voor een bepaald doel gebruiken, dan kunt u het in de volgende fasen leren om in plaats daarvan woorden te gebruiken.

1. Accepteer de gebaren van uw kind en noem daar de woorden bij. Laten we zeggen dat uw taakstelling is dat uw kind om voorwerpen gaat vragen door middel van eenwoorduitingen. Wanneer het om een voorwerp vraagt door ernaar te wijzen, pakt u dat voor hem, terwijl u tegelijkertijd de naam ervan noemt.

2. Bied uw kind de gelegenheid om woorden te imiteren. Wacht even nadat u het woord gezegd hebt waarvan u wilt dat uw kind het gaat gebruiken. Kijk het verwachtingsvol aan in de hoop dat het dat woord nazegt. In het geval dat uw kind om iets vraagt, kunt u zijn vraag negeren, tenzij het u imiteert, vooropgesteld dat het een woord is dat het kan zeggen. Let er echter op dat de *manier* waarop uw kind met u communiceert niet belangrijker wordt dan het feit *dat* het communiceert. Breng de positieve verwachting dat het kan antwoorden op hem over, in plaats van uw teleurstelling of frustratie wanneer het dat niet doet.

3. Geef uw kind gelegenheid om woorden spontaan te gebruiken. Wanneer u er volkomen zeker van bent dat het een bepaald woord kan zeggen kunt u ophouden met het voor te zeggen. Wanneer het een gebaar gebruikt in plaats van een woord kunt u het gebaar negeren, of doen alsof u het niet begrijpt, of met een vragende blik naar uw kind kijken. Geef het pas een hint over wat u van hem verwacht nadat het de kans gehad heeft om zelf na te denken.

Zolang u uw taakstellingen maar duidelijk in uw hoofd hebt, zult u ontelbare manieren vinden waarop u uw kind aan kunt moedigen om zijn taalvaardigheden op nieuwe manieren en voor nieuwe doeleinden te gebruiken. Op de Macquarie-Universiteit vinden de leidsters het praktisch om voor ieder kind zijn taakstellingen op het gebied van taal aan de muur van het klaslokaal te hangen. In uw geval kan het handig zijn om ze op de deur van de ijskast te bevestigen of op

het prikbord in de gang. Een eenvoudige verwijzing, zoals ‘Jantje kan zélf vragen om de dingen die hij hebben wil’, kan enorm schelen!

Het aanleren van gespreksvaardigheden

Wanneer het taalsample van uw kind een duidelijke onevenwichtigheid vertoont tussen het *beginnen* van een gesprek en *het reageren op anderen*, moet het corrigeren van die onevenwichtigheid één van uw taakstellingen worden. De onderstaande punten kunnen u daarbij helpen.

Het kind dat zelden een gesprek begint

Zorg ervoor dat er tussen u en uw kind genoeg stiltes vallen om het de gelegenheid te geven een gesprek te beginnen. Wanneer er bij u thuis altijd veel gepraat wordt (hoe leuk dat ook kan zijn) zal het maar zelden de behoefte voelen om zelf een gesprek te starten.

Wanneer u samen met uw kind een nieuwe situatie of nieuw speelgoed tegenkomt, kijk het dan verwachtingsvol aan en wacht af totdat het de eerste opmerking maakt.

Help het ook gesprekken met anderen aan te knopen door het te vragen hen een boodschap over te brengen of hun iets te laten zien. Het kan zijn dat u het in het begin de hele weg moet aanmoedigen, maar blijf zoveel mogelijk op de achtergrond. Het is aan de persoon die de boodschap ontvangt om uw kind het gevoel te geven dat zijn initiatief gewaardeerd wordt.

Voor een wat ouder kind dat zich uit verlegenheid een beetje afwachtend opstelt, kunnen poppenkastpoppen en rollenspelen zeer nuttig zijn. Zo’n ‘vermomming’ kan een veilige, beschermende barrière vormen tussen het verlegen kind en de persoon met wie het wil praten. Het kan doen alsof het niet zelf degene is die praat, maar bijvoorbeeld Koekiemonster!

Het kind dat maar zelden reageert op anderen

Gewoonlijk is dit een actief, prikkelbaar kind dat op zijn vriendjes afstormt, iets tegen ze roept en dan weer wegrent, zonder op een antwoord te wachten. Wanneer uw kind zo is, zult u zijn belangstelling moeten volgen en zijn spelletjes met hem mee moeten spelen. Die vormt u dan geleidelijk aan om tot beurt neemspelletjes waarin *uw* beurt en *uw* opmerkingen een essentiële rol spelen. U kunt ook proberen de dagelijkse routine van uw kind te veranderen, zodat zijn rustigste momenten gereserveerd worden voor taalactiviteiten. Maar geef het niet de indruk dat luisteren alleen op die momenten van hem verlangd wordt.

Sommige kinderen gebruiken hun taalvaardigheden alleen om te vragen om speelgoed of eten en

reageren alleen op de vraag ‘Wat wil je?’ Zulke kinderen hebben er baat bij wanneer u tijd besteedt aan het uitbreiden van hun belangstelling. Hierdoor leren ze dat praten, en interactie in het algemeen, naast het krijgen van de dingen die ze willen hebben ook tot andere prettige gevolgen kan leiden. Ook hier is het belangrijk om aan te sluiten bij de belangstelling van uw kind op dit moment. Wanneer eten zijn meest geliefde bezigheid is kunt u beurt met hem nemen tijdens de maaltijden, het u mee laten helpen wanneer u het eten klaar maakt en doen-alsof-spelletjes met hem spelen waarbij gegeten wordt - zoals theedrinken met de poppen. Wanneer uw kind eenmaal inziet dat het zijn eten krijgt, en bovendien ook nog plezier met u kan maken, kunt u het laten zien dat er ook andere manieren van plezier maken zijn, waarbij eten geen rol speelt. Dan zult u veel meer dingen hebben om samen over te praten. Naarmate uw kind meer belangstelling krijgt voor uw bijdragen aan zijn activiteiten zal het beter beginnen te luisteren en te reageren op wat u zegt.

Uw kind helpen optimaal gebruik te maken van zijn taalvaardigheden

Zodra uw kind begint te leren om twee woorden met elkaar te combineren tot zinnen kunt u het helpen dit nieuwe niveau van taalvaardigheid te gebruiken om alle behoeften te vervullen die het hiervoor via eenwoorduitingen te kennen gaf.

Waar het tot dan toe één woord gebruikte (zoals ‘Sap’) om te vragen naar iets dat het wilde hebben kan het nu leren twee woorden te gebruiken (‘Wil sap’). Waar het één woord gebruikte (‘Nee’) om iets te weigeren dat het niet wilde kan het nu een zin gebruiken (‘Bad nee’). Het kan leren om ‘Daaag pappa’ te zeggen in plaats van ‘Daaag’ wanneer het afscheid neemt en ‘Deur open’ in plaats van ‘Deur’ wanneer het wil dat er iets voor hem gedaan wordt. De stappen om dit aan te leren zijn vrijwel dezelfde als de stappen voor het aanleren van nieuwe manieren om eenwoorduitingen te gebruiken (zie bladzijde 3-40 en verder).

1. Accepteer een eenwoorduiting, maar zeg de zin wel voor.
2. Geef het de gelegenheid om de zin na te zeggen.
3. Geef het de gelegenheid om de zin spontaan te gebruiken.

Deze zelfde stappen kunnen worden genomen om een kind te leren driewoordenzinnen te gebruiken voor het uiten van behoeften die het voordien met tweewoordenzinnen te kennen gaf.

BETEKENISSEN AANLEREN; WOORDEN EN ZINNEN

Bij het aanleren van taal is het, net als bij het aanleren van vaardigheden op andere gebieden, de bedoeling om precies zoveel hulp te geven als het kind nodig heeft en niet meer.

Hieronder volgen enkele methoden om uw kind te helpen bij het aanleren van nieuwe woorden en zinnen. De methoden aan het einde van de lijst (niveau 3) bieden de meeste hulp en die aan het begin (niveau 1) geven minder hulp. Als algemene regel gebruikt u methoden van niveau 1 wanneer uw kind het woord (of de zin) eenmaal *kan* zeggen en methoden van niveau 2 of 3 wanneer het woord (of de zin) nog nieuw voor hem is.

Niveau 1

1. Stel vragen.

Door vragen te stellen vertelt u uw kind dat er een antwoord wordt verwacht zonder het te vertellen wat dat antwoord moet zijn. Probeer vragen die met 'ja' of 'nee' beantwoord moeten worden te vermijden; stel in plaats daarvan *open vragen*, zoals:

- 'Wat is dat?'
- 'Wat ben je aan het doen?'
- 'Wat gebeurt er?'
- 'Waar is ... ?'

Probeer *afwisselende* vragen te stellen - we hebben kinderen meegemaakt die denken dat praten iets is dat je alleen doet wanneer iemand 'Wat is dat?' vraagt.

2. Gebruik niet-afgemaakte zinnen

Door het weglaten van een laatste woord of zin maakt u uw kind duidelijk dat er iets van hem verwacht wordt. Uw houding en dat wat u zegt zullen het aanmoedigen om te praten. Bijvoorbeeld:

- 'Dit is een ... (bal).'
- 'Jij hebt een ... (pop).'
- 'De auto rijdt ... (naar boven).'
- 'Ik heb een kleine auto en jij hebt een ... (grote auto).'
- 'Waar is de pop? ... Ze is ... (in het bad).'

3. Gebruik beweringen

Beweringen zijn zinnen waarin het doelwoord of -zinnetje voorkomt, maar dan tussen andere woorden in. Daarbij wordt dit woord of het zinnetje dus niet rechtstreeks aan het kind voorgezegd om te imiteren. Bijvoorbeeld:

- 'De auto gaat de berg op.' (Taakstelling: op)
- 'Pop wil meer sap.' (Taakstelling: meer)
- 'Daar zie ik de rode bal.' (Taakstelling: rode bal)
- 'De beer eet koek en het konijntje eet koek.' (Taakstelling: subject + actie + object)

Niveau 2

4. Vorm geluidloos het woord of het zinnetje met uw mond of geef de beginklank of het beginwoord.

Deze aanpak kan goed werken wanneer het kind een bepaald woord of zinnetje in zijn geheugen probeert op te roepen en u aankijkt voor hulp. Probeer dit wanneer uw kind uw vraag niet beantwoordt of niet reageert op uw niet-afgemaakte zin. Wanneer het reageert op de hint die u hem geeft, herhaal dan uw oorspronkelijke vraag om het de kans te geven het woord of zinnetje ook zonder hulp te gebruiken. Bijvoorbeeld:

- 'Wat heb ik hier?..' (vorm geluidloos het woord 'pop')
- 'Kijk, hier staat een ... ' (vorm geluidloos het woord 'bloem')
- 'Het is een kleine ... mmm' (Taakstelling: muis)
- 'Wat gebeurt er? ... Pop ... ' (Taakstelling: pop zit)

Niveau 3

5. Zeg het woord of de zin voor.

Zeg het woord of de zin gewoon voor, zodat uw kind het kan nazeggen. Wanneer het u goed nazegt, kunt u doorgaan met een vraag of een niet-afgemaakte zin om het de kans te geven om het ook uit zichzelf te zeggen. Bedenk dat sommige kinderen tijd nodig hebben om een woord of zin te verwerken voordat ze het nazeggen. *Wacht* dus even voordat u het opnieuw voorzeft. Wanneer uw kind net begint te praten zal het vaak voorkomen dat het, wanneer u het een woord hebt voorgezegd, reageert met stilzwijgen of met geluiden die nogal afwijken van wat u bedoelt. Wissel het voorzeggen van woorden dan af met een heleboel spelletjes die verband houden met uw taakstelling. Zo kunt u de belangstelling van uw kind vasthouden en het aanmoedigen om het woord te zeggen.

6. Geef een beetje fysieke hulp.

In het vorige hoofdstuk beschreven we hoe u met behulp van uw vingers de mondstand van uw kind kunt aanpassen voor het maken van een bepaalde klank. Dit kan ook gedaan worden met woorden, maar alleen als het dat accepteert. Wanneer uw kind het niet prettig vindt om op deze manier te worden aangeraakt zal het ook geen zin hebben om het woord te zeggen.

7. Leer het woord samen met een handeling aan.

Deze aanpak is bijzonder goed te gebruiken wanneer een kind net begint te praten. Hierdoor kan de kloof tussen het preverbaal en het verbale stadium van communicatie gemakkelijker overbrugd worden. Zoek naar een gebaar dat het woord uitbeeldt. Het woord 'kopje' kan bijvoorbeeld uitgebeeld worden door een (echt of gefantaseerd) kopje naar uw mond te brengen. Reageer in het begin al enthousiast wanneer uw kind alleen het gebaar gebruikt. Wanneer dat gebaar eenmaal 'zit' reageert u alleen nog wanneer het bij het gebaar een geluid maakt - in het begin is daarbij ieder geluid goed. Vervolgens maakt u het duidelijk dat zijn geluid precies op het uwe moet lijken; geleidelijk aan leert het om steeds dezelfde, herkenbare benadering van het nieuwe woord te gebruiken.

Op alle niveaus

Bekrachtig uw kind altijd op een natuurlijke manier, binnen de context van het gesprek, wanneer het tegen u praat. Het moet weten dat u het begrepen hebt en dat u geïnteresseerd bent in wat het te zeggen heeft. Het moet ontdekken dat wat het zegt positieve gevolgen voor hem kan hebben - praktisch of emotioneel. U kunt uw bekrachtiging ook gebruiken om de taalvaardigheden van uw kind uit te breiden, door het te leren hoe het zijn bedoelingen op een meer precieze en rijpere manier kan uitdrukken. Hier is nog een voorbeeld:

Liesje: Poes.

Vader: Ja, het is een witte poes!

Liesje: Miauw.

Vader: 'Miauw' zegt de poes. Miauw.

Liesje: Poes!

Vader: Een mooie poes. Wat doet-ie?

Liesje: Melk.

Vader: De poes wil melk, denk je niet?

Liesje: Wil melk.

Vader: Oké, laten we de poes wat melk geven.

EEN PAAR VOORBEELDEN

Laten we nu een paar voorbeelden van taalsessies bekijken. We ontleen onze voorbeelden aan de 'case studies' van drie kinderen met heel verschillende niveaus van verbale vaardigheid. Belinda begint net te communiceren met woorden. David leert om woorden tot tweewoordenzinnen te combineren. Carla gaat goed vooruit op het driewoordenniveau en is bovendien aan het leren de correcte grammaticale vormen te

gebruiken in wat ze zegt. Alle drie de kinderen zijn bezig de *manieren waarop ze taal gebruiken*, evenals de *betekenissen* die ze kunnen uitdrukken, verder uit te breiden.

Belinda

Belinda's ouders maakten een taalsample van haar en stelden vast dat ze 'nee' en acht namen van personen, dieren en voorwerpen gebruikte, naast 'mamma' en 'pappa'. Ze besloten om haar nog drie namen te leren zeggen - 'sap', 'auto' en (omdat ze zo graag naar de cassette-recorder luistert) 'muziek' alsook het actiewoord 'springen'.

Aan de hand van haar *invullijst voor taalgebruik* stelden ze verder vast dat ze nog steeds een gebaar gebruikte, samen met het voor-alles-dienende woordje 'da' (dat), om te vragen om dingen die ze wilde hebben. Daarom voegden ze aan haar taakstellingen toe dat ze, wanneer ze een bepaald woord kende, dit ook moest gaan gebruiken om te *vragen* naar gewenste voorwerpen. Hier volgen een paar gedeelten uit de taalsessies van Belinda.

Taakstelling: 'Sap'

Situatie: Theetijd 's middags

Voortgang tot nu toe: Belinda heeft dit woord tijdens verscheidene eerdere oefensessies nagezegd.

Moeder: Het is tijd voor een beetje sap.
Wat wil je?

Belinda: Da. (wijst op de ijskast)

Moeder: Wat heb ik in de ijskast?

Belinda: IJs!

Moeder: (lachend)
Ja er zit ijs in en ...
(wijst op de fles met sap)

Belinda: (zegt niets)

Moeder: Kijk hier is het sap.
Ik schenk het in.
Wat wil je hebben?

Belinda: Da.

Moeder: Ja, je wilt sap. Kijk eens naar mij.
(zorgt dat B. haar aankijkt)
Sap.

Belinda: Ap.

Moeder: Daar is jouw sap.
Lekker ananassap!

In het voorgaande voorbeeld zal u opgevallen zijn hoe het woord ('sap') en de manier om taal te gebruiken (vragen om voorwerpen) tegelijkertijd worden aangeleerd. Merk op hoe Belinda's moeder haar zon-

der directe hulp de gelegenheid geeft om aan haar taakstellingen te voldoen (door zinnen met het doelwoord, vragen en niet-afgemaakte zinnen te gebruiken), voordat ze van haar kant het woord voorzegt. Uit eerdere oefensessies weet ze dat Belinda in staat is om het woord te zeggen. Tijdens de volgende sessie richt Belinda's moeder zich voor de eerste keer op haar nieuwe taakstelling: 'springen'.

Taakstelling: 'Springen'

Situatie: De plek waar Belinda altijd speelt. Veel poppen en zacht speelgoed binnen handbereik.

Voortgang tot nu toe: Dit is een nieuwe taakstelling voor Belinda.

Moeder: Kijk eens wat de beer kan.
Springen. Springen. Springen. (laat de beer springen op het tapijt)

Belinda: Beer.

Moeder: Knappe beer.
Kijk eens hoe hij springen kan.

Belinda: (reageert niet)

Moeder: Laat jij de beer eens springen.

Belinda: (laat de beer springen)

Moeder: Oh, jij kunt goed springen, beer.
Springen, springen.
(pauzeert, in afwachting van een reactie)

Belinda: (gooit de beer weg)
Pop.

Moeder: (verheugd dat Belinda een woord gebruikt heeft om naar een voorwerp te vragen)
Hier is de pop !
Kan de pop ook springen?

Belinda: (laat de pop springen)
Pingmingming

Moeder: Oh, dat is hele slimme pop.
Oeoeoei springen!

In dit geval doet Belinda's moeder meteen vanaf het begin voor wat ze bedoelt. Ze zorgt ervoor dat ze Belinda actief betrokken houdt bij het spel en volgt haar initiatieven. Naarmate het gemakkelijker wordt voor Belinda om 'springen' te zeggen, zal haar moeder haar de gelegenheid gaan geven het woord met minder hulp te zeggen, net zoals ze dat hiervoor deed bij 'sap'.

David

Davids taalsample liet zien dat hij meer dan 50 eenwoorduitingen gebruikte, waarmee hij een grote verscheidenheid aan betekenissen kon uitdrukken. Hij

gebruikte één enkele tweewoordenzin: 'Bad nee!'

Davids ouders besloten om hem ook voor het weigeren van een aantal andere voorwerpen en diensten 'nee +'-zinnen te leren gebruiken en verder om hem *actie + object*-zinnen te leren. Omdat hij erg graag met auto's, vrachtwagens en treinen speelde kozen ze om te beginnen de zin 'Auto duwen' en spraken af om daarna door te gaan met andere '... + duwen'-zinnen. Hieronder volgen een paar gedeeltes uit taalsessies met David.

Taakstelling: 'Auto duwen.'

Situatie: In de zandbak.

Voortgang tot nu toe: Dit is een nieuwe taakstelling voor David.

Vader: Ik maak een autoweg.

David: Weg.

Vader: Oh, dat is een mooie weg.
Hier is mijn auto.
Auto duwen.

David: Brmmm, brm, brmmmm.

Vader: Brmmmmmm doet de auto.
Kijk, ik ga de auto duwen.

David: Auto.

Vader: Ja, jij kunt jouw auto duwen.
Duwen ... auto duwen.

David: Duwen. Brmmmmmm.

Vader: Brmmmmmm. Auto duwen.

David: Duwen.

Vader: Kijk naar mij, Davidje.
Auto duwen.

David: Auto duwen.

Vader: Auto tegen de berg op duwen.

Davids vader deed tijdens deze sessie veel voor omdat de zin nieuw was voor David. Omdat David meer vertrouwd is met 'nee + ...'-constructies gebruiken zijn ouders een minder sturende methode tijdens de nu volgende sessie.

Taakstelling: Weigert voorwerpen en hulp door 'nee +' te zeggen.'

Situatie: Tijdens de maaltijd.

Voortgang tot nu toe: David heeft in andere situaties een paar 'nee +'-zinnen gezegd.

Moeder: Wat wil je hebben, David? Worstjes?

David: Mmmm. Ta. Worstje!

Moeder: Jij houdt van worstjes, hè?
(zorgt voor de andere leden van het gezin)

Vader: Wil je wat bonen, Daaf?
 David: Nee.
 Vader: Oké, je wilt dus geen bonen.
 Dan zeg je : Bonen ...
 David: Nee.
 Vader: Bonen nee. Geen bonen voor David.
 Wat wil jij Paul?
 Moeder: Hier is een beetje jus. Wil jij wat jus,
 David?
 David: Nee. Saus.
 Moeder: Prima. Dan zeg je: Jus ...
 David: Jus nee. Saus.
 Moeder: Tomatensaus, komt eraan!

Carla

Carla gebruikte een groot aantal eenwoorduitingen en tweewoordenzinnnetjes en ook nog heel wat driewoordenzinnen. Haar moeder besloot op basis van haar invullijst dat Carla meer driewoordenzinnen met *plaatsaanduidingen* moest gaan gebruiken en dat ze eraan toe was het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden 'hij', 'zij' (enkelvoud) en 'zij' (meervoud) te leren.

Carla's moeder wilde ook graag dat ze driewoordenzinnen zou gaan gebruiken om informatie te delen tijdens het samenspelen. In het bijzonder wilde ze dat Carla zelf *nieuwe onderwerpen* zou *aansnijden* in de gesprekjes die ze dan hadden. Hier volgt een fragment uit een taalsessie met Carla.

Taakstellingen: Driewoordenzinnen met plaatsaanduidingen.

Persoonlijke voornaamwoorden 'hij', 'zij' (enkelvoud) en 'zij' (meervoud).
 Beginnen tijdens gesprekken.

Situatie: Het poppenhuis met daarin een gezin met kleine poppetjes

Voortgang tot nu toe: Carla heeft al eerder een paar driewoordenzinnen met plaatsaanduidingen gebruikt.

Moeder: Hier is de pappa-pop. Hij gaat hier zitten.
 Carla: Nee. Mamma zitten.
 Moeder: Oh? Waar moet die zitten?
 Carla: Hier.
 Moeder: Oké, zij gaat hier zitten en hij gaat daar zitten.
 (wacht, om Carla de kans te geven om te beginnen)
 Carla: Ik wil baby.
 Moeder: Waar is zij?
 Carla: Daar is zij.

Moeder: Oh, ik snap het. Zij zit in de doos.
 Waar wil je haar hebben?
 Carla: Baby moe.
 Moeder: Leg haar in bed. Daar.
 Waar is ze nu?
 Carla: Bed.
 Moeder: Zij is ...
 Carla: Zij in bed.
 Moeder: Slaap lekker, baby.
 Slaap in bed
 (wacht weer)
 Carla: Baby huilen.
 Moeder: Zij wil dat mamma komt.
 Waar is mamma?
 Carla: Daar is mamma.
 Moeder: Waar?
 Carla: Zij op stoel.
 Moeder: Daar is ze!
 Vertel de baby maar waar haar mamma is.
 Carla: Mamma op stoel, baby.
 Moeder: Zij zit op de stoel.
 Hoe gaat het nu met de baby?
 Carla: Goed.
 Moeder: Nu gaat het goed met haar.
 Dat is mooi.

Carla's moeder slaagde erin om tijdens deze ene sessie aan alle taakstellingen van Carla te werken. Omdat ze zich goed bewust was van wat Carla moest leren was ze in staat Carla de leiding te laten nemen en het spel andere wendingen te geven om de zinnen en grammaticale aspecten waar ze op uit was te benadrukken. Ze gebruikte een combinatie van vragen, niet-afgemaakte zinnen en voorzeggen om Carla te helpen nieuwe zinnen met plaatsaanduidingen te maken en de persoonlijke voornaamwoorden te gebruiken. En, wat net zo belangrijk is: ze *wachtte* van tijd tot tijd om haar dochter de kans te geven met een nieuw onderwerp te beginnen.

NAARMATE UW KIND VOORUIT GAAT

Naarmate uw kind de woorden en zinnen, de grammaticale aspecten en de manieren om taal te gebruiken die u het leert onder de knie krijgt, voert u ze op in zijn invullijsten. Overtuig u ervan dat het zijn nieuwe vaardigheden geheel zelfstandig kan gebruiken, en dus niet alleen wanneer het u nadoet, voordat u besluit dat u aan uw taakstelling hebt voldaan. Het is een

goed idee om naast iedere nieuwe vermelding in uw invullijst de datum te schrijven, zodat u de voortgang van uw kind in het oog kunt houden. Wanneer u aan een taakstelling voldaan hebt kunt u in plaats daarvan een nieuwe kiezen waarbij u uw up-to-date invullijsten als richtsnoer gebruikt.

We raden u aan iedere paar maanden een nieuw taalsample te maken om opnieuw een beeld te krijgen van de vooruitgang van uw kind. Wanneer het eenmaal praat zal het waarschijnlijk woorden en zinnen en manieren om taal te gebruiken oppikken die u het niet rechtstreeks geleerd hebt. Door regelmatig een taalsample te maken kunt u bovendien nagaan of uw kind de vaardigheden, die het in de weken of maanden daarvoor geleerd heeft, ook blijft gebruiken.

Misschien vindt u het nuttig om af en toe van nieuwe invullijsten uit te gaan, met name wanneer u net een taalsample opgenomen hebt. Voelt u zich vrij om de bijgaande invullijsten te fotokopiëren voordat u ze gebruikt, zodat u over net zoveel kopieën beschikt als u nodig heeft.

SAMENVATTING

Hier volgen nogmaals een paar van de belangrijkste uitgangspunten voor het aanleren van taal aan een kind in het verbale stadium.

- Toets uw kind met behulp van een taalsample en de invullijsten.

- Kies uit uw invullijsten taakstellingen voor uw kind die een afspiegeling zijn van zijn behoeften en belangstelling. Die taakstellingen moeten leiden tot een uitbreiding van de manieren waarop uw kind taal gebruikt, de betekenissen die het kan uitdrukken en, wanneer het daaraan toe is, de grammaticale regels die het kan toepassen.
- Leer uw kind praten in natuurlijke situaties, zowel als in speciaal hiervoor georganiseerde spelsessies.
- Neem beurt met uw kind tijdens uw gesprekjes samen en verwacht een antwoord van hem.
- Geef het precies zoveel hulp als het nodig heeft en niet meer.
- Reageer op een natuurlijke manier, binnen de context van het gesprek, wanneer uw kind tegen u praat en maak het met uw antwoord duidelijk hoe het zijn vaardigheden verder kan uitbreiden.
- Gebruik uw invullijsten om de vooruitgang van uw kind vast te leggen en om nieuwe taakstellingen te kiezen wanneer aan de oude is voldaan.
- Tracht hulp te krijgen van een specialist wanneer uw kind problemen heeft met de articulatie of wanneer het niet vooruit gaat met behulp van de hier beschreven methoden.
- Help uw kind plezier te beleven aan de gesprekken die u samen heeft. Dat lukt het beste door het te laten merken dat *ú* die gesprekjes met hem erg leuk vindt! Wanneer u weet waar u naar toewerkt en vooruitgang waarneemt, hoe gering die misschien ook is, zult u nog meer van uw gesprekjes samen kunnen genieten.

Invulijst 3.1 Het taalgebruik van uw kind: eenwoordstadium

Toelichting: Zet voor ieder woord uit uw taalsample twee V's op deze invulijst.

De eerste V komt in de eerste kolom naast de beschrijving die het beste bij het woord past.

De tweede V komt onder *Begint* wanneer uw kind met de betreffende interactie begon, dan wel onder *Reageert op anderen* wanneer uw kind op iemand anders reageerde.

	<i>Zet een V voor elk woord dat zo wordt gebruikt</i>	<i>Begint</i>	<i>Reageert op anderen</i>
<i>Groet bij komen en gaan</i> Gebruikt uw kind woorden om mensen (of speelgoed) te begroeten als ze binnenkomen en afscheid van ze te nemen wanneer ze weggaan?			
<i>Vraagt om voorwerpen</i> Gebruikt uw kind woorden om te vragen om de dingen die het hebben wil? Wijst het bijvoorbeeld op de fruitschaal en zegt het dan: 'ba-naan'?			
<i>Vraagt om diensten</i> Gebruikt uw kind woorden om u te vragen iets voor hem te doen? Trekt het bijvoorbeeld aan uw kleren en zegt het daarbij: 'op' omdat het opgepakt wil worden?			
<i>Vraagt om informatie</i> Gebruikt uw kind woorden om u te vragen hem iets te vertellen? Houdt het bijvoorbeeld een onbekend voorwerp omhoog en zegt het daarbij 'dat' in de zin van: 'Wat is dat?'			
<i>Weigert voorwerpen</i> Gebruikt uw kind woorden om u te laten weten, dat het iets niet wil? Zegt het bijvoorbeeld 'nee' wanneer u het ongevraagd iets te drinken aanbiedt?			
<i>Weigert diensten</i> Gebruikt uw kind woorden om u te laten weten, dat het niet wil dat u iets voor hem doet? Maakt het zich bijvoorbeeld los en zegt het daarbij 'nee' wanneer u voorstelt om met hem mee naar de WC te gaan?			
<i>Weigert informatie</i> Gebruikt uw kind woorden om u te vertellen dat het iets wat u gezegd hebt niet leuk vindt of wanneer het het niet met u eens is? Schudt het bijvoorbeeld zijn hoofd en zegt het 'huis' wanneer u zegt dat u wilt gaan winkelen? Of verbetert het u wanneer u op een plaatje van een kat wijst en zegt dat het een muis is?			

Invullijst 3.1 Het taalgebruik van uw kind: eenwoordstadium (vervolg)

	<i>Zet een V voor elk woord dat zo wordt gebruikt</i>	<i>Begint</i>	<i>Reageert op anderen</i>
<i>Geeft voorwerpen</i> Gebruikt uw kind woorden terwijl het iets aan iemand anders aanbiedt of geeft, als onderdeel van de handeling van het geven? Geeft het bijvoorbeeld een koekje aan een vriendje en zegt het daarbij 'jij'?			
<i>Biedt diensten aan</i> Gebruikt uw kind woorden als onderdeel van iets dat het voor u doet? Brengt het u bijvoorbeeld een handdoek terwijl u de baby wast en zegt het daarbij 'baby'?			
<i>Geeft informatie</i> Gebruikt uw kind woorden om u iets te vertellen dat er gebeurt is? Zegt het bijvoorbeeld 'pappa' wanneer het een auto voor de deur hoort stoppen?			
<i>Experimenteert</i> Gebruikt uw kind zijn taalvaardigheden als onderdeel van zijn spel? Zingt het bijvoorbeeld 'baa baa baa' mee met zijn favoriete kinderliedje? Of gebruikt het een voorwerp net alsof het iets anders is? (Merk op, dat woorden die deel uitmaken van deze categorie vaak ook tot andere categorieën kunnen behoren.)		n. v. t.	n. v. t.
<i>Oefent</i> Oefent uw kind woorden door tegen zichzelf te praten wanneer het niet met iemand anders communiceert?		n. v. t.	n. v. t.

Invulijst 3.2 Het taalgebruik van uw kind: zinnen

Toelichting: Zet voor iedere zin uit uw taalsample twee V's op deze invulijst.

De eerste V komt in de eerste kolom naast de beschrijving die het beste bij de zin past.

De tweede V komt onder *Begint* wanneer uw kind met de betreffende interactie begon, dan wel onder *Reageert op anderen* wanneer uw kind op iemand anders reageerde.

	<i>Zet een V voor elk woord dat zo wordt gebruikt</i>	<i>Begint</i>	<i>Reageert op anderen</i>
<i>Groet bij komen en gaan</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om mensen (of speelgoed) te begroeten als ze binnenkomen en afscheid van ze te nemen wanneer ze weggaan?			
<i>Vraagt om voorwerpen</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om te vragen om de dingen die het hebben wil? Wijst het bijvoorbeeld op de fruitschaal en zegt het dan: 'Ik wil banaan'?			
<i>Vraagt om diensten</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u te vragen iets voor hem te doen? Trekt het bijvoorbeeld aan uw kleren en zegt het daarbij: '..... (naam) optillen'?			
<i>Vraagt om informatie</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u te vragen het iets te vertellen? Houdt het bijvoorbeeld een onbekend voorwerp omhoog en zegt het daarbij: 'Wat is dat?'			
<i>Weigert voorwerpen</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u te laten weten dat het iets niet wil? Zegt het bijvoorbeeld: 'Niet melk' wanneer u het ongevraagd iets te drinken aanbiedt?			
<i>Weigert diensten</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u te laten weten, dat het niet wil dat u iets voor hem doet? Zegt het bijvoorbeeld: 'Niet WC' wanneer u voorstelt om naar de WC te gaan?			
<i>Weigert informatie</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u te vertellen dat het iets wat u gezegd hebt niet leuk vindt of wanneer het het niet met u eens is? Zegt het bijvoorbeeld: 'Hier blijven' wanneer u zegt dat het tijd is om te gaan winkelen? Of zegt het: 'Niet muis, kat' wanneer u op een plaatje van een kat wijst en zegt dat het een muis is?			

Invullijst 3.2 Het taalgebruik van uw kind: zinnen (vervolg)

	<i>Zet een V voor elk woord dat zo wordt gebruikt</i>	<i>Begint</i>	<i>Reageert op anderen</i>
<i>Geeft voorwerpen</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes terwijl het iets aan iemand anders aanbiedt of geeft, als onderdeel van de handeling van het geven? Geeft het bijvoorbeeld een koekje aan een vriendje en zegt het daarbij: 'Dit eten'?			
<i>Biedt diensten aan</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes als onderdeel van iets dat het voor u doet? Brengt het u bijvoorbeeld een handdoek terwijl u de baby wast en zegt het daarbij: 'Baby afdrogen'?			
<i>Geeft gedeelde informatie</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u iets te vertellen dat u allebei al weet? Wijst het bijvoorbeeld op een plaatje en zegt het daarbij: 'Kijk een vrachtauto', wanneer u samen in een boek kijkt?			
<i>Geeft nieuwe informatie</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes om u iets te vertellen dat u misschien nog niet wist? Vertelt het u bijvoorbeeld over dingen die op school gebeurd zijn of komt het naar binnen rennen om u te vertellen dat de 'Post komt'?			
<i>Experimenteert</i> Gebruikt uw kind zinnnetjes tijdens het spelen? Vindt het bijvoorbeeld een stok en zegt het: 'Kijk een boot' of klimt het op uw rug en zegt het: 'Jij zijn olifant'? (Merk op, dat zinnnetjes die deel uitmaken van deze categorie vaak ook tot andere categorieën kunnen behoren.)			
<i>Geeft commentaar</i> Het kind kan doorgaan met oefenen door in bed of in het autozitje tegen zichzelf te praten. Gebruikt het daarnaast (of in plaats daarvan) zinnnetjes om <i>tegen zichzelf</i> te vertellen wat het meemaakt?		n. v. t.	n. v. t.

Invulijst 3.3 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: eenwoordstadium

	Minimum aantal woorden om naar te streven	Aantal woorden dat het kind gebruikt
<i>Namen van personen, dieren en voorwerpen</i> Gebruikt uw kind eenwoorduitingen waarmee <i>personen, dieren en voorwerpen</i> worden aangeduid? Bijvoorbeeld: 'auto', 'mamma', 'banaan', 'vogel'. (Woorden als 'boe' voor koe, 'toet-toet' voor auto, enz., horen ook in deze categorie thuis.)	30	
<i>Actiewoorden</i> Gebruikt uw kind eenwoorduitingen om <i>handelingen</i> aan te geven? Bijvoorbeeld: 'springen', 'drinken', 'zitten', 'gaan'. (Woorden als 'op' en 'af', die eigenlijk plaatsaanduidingen zijn, worden door kinderen vaak gebruikt om handelingen mee te beschrijven. Let altijd goed op wat uw kind bedoelt in plaats van op de letterlijke betekenis van het woord.)	17	
<i>Ontkenningen</i> Gebruikt uw kind eenwoorduitingen - om dingen te <i>weigeren</i>? - Zegt uw kind 'nee'? - om aan te geven dat er iets <i>verdwenen</i> is? - Bijvoorbeeld: 'weg', 'op' (bij een leeg bord). - om aan te geven dat iets is <i>opgehouden</i>? - Bijvoorbeeld: 'stop', 'uit', 'klaar'.	3 (één van ieder type)	
<i>Plaatsaanduidingen</i> Gebruikt uw kind eenwoorduitingen waarmee het kan aangeven <i>waar iets is</i> of <i>waar iets gebeurt</i>? Bijvoorbeeld: 'in', 'daar', 'onder'. (Woorden als 'bed', 'stoel', 'bad', die eigenlijk namen (van personen, dieren en voorwerpen) zijn, worden vaak gebruikt om aan te geven waar iets is. Neem woorden die op die manier worden gebruikt hier op.)	6	
<i>Herhalingswoorden</i> Gebruikt uw kind eenwoorduitingen zoals '<i>meer</i>', '<i>nog</i>', '<i>keer</i>' of '<i>weer</i>'? (Bedenk dat deze woorden vaak al heel vroeg spontaan in de taal verschijnen. Wanneer u de keus hebt raden wij u aan ze achterwege te laten tot uw kind zo'n 20 à 30 andere woorden kent. Een woordje als '<i>meer</i>' wordt namelijk vaak door kinderen gebruikt om alle dingen waar ze om vragen mee aan te duiden in plaats van de dingen bij de naam te noemen.)	2	

Invullijst 3.3 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: eenwoordstadium (vervolg)

Lijst van gebruikte woorden

Invulijst 3.4 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen

	<i>Minimum aantal zinnen om naar te streven</i>	<i>Aantal zinnen dat het kind gebruikt</i>
<i>Subject + actie-zinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen waarin een subject (een handelend persoon, dier of voorwerp) en een handeling, in die volgorde, gecombineerd worden? Bijvoorbeeld: 'Mamma zitten'; 'Auto rijden'; 'Pop slapen'; 'Clown springen.' (Iedere hier opgetekende zin moet een ander actiewoord bevatten.)	15	
<i>Actie + object-zinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen waarin een handeling gecombineerd wordt met een object (een persoon, dier of voorwerp dat een handeling ondergaat)? Bijvoorbeeld: 'Duwen auto'; 'Banaan eten'; 'Knie wassen.' (Iedere hier opgetekende zin moet een ander actiewoord bevatten, hoewel deze actiewoorden dezelfde mogen zijn als degenen die gebruikt worden voor de subject + actie-zinnen.)	15	
<i>Ontkennende zinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen die ontkennende woorden bevatten (van elke type één)? Noteer alle zinnen naast het type waar- toe ze behoren. <i>Weigering</i> Bijvoorbeeld: 'Melk nee'; 'Niet bad.' <i>Verdwijning</i> Bijvoorbeeld: 'Auto weg'; 'Eten op.' <i>Beëindiging</i> Bijvoorbeeld: 'Muziek stop.'	3 (één van ieder type)	
<i>Herhalingszinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen die herhalingswoorden bevatten, zoals 'meer', 'nog een', 'weer'? Bijvoorbeeld: 'Meer taart'; 'Nog een worst'; 'Weer duwen.' (Neem niet meer dan twee zinnen op met hetzelfde herhalingswoord - bijvoorbeeld niet meer dan twee 'meer' zinnen.)	3	

Invullijst 3.4 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen (vervolg)

Lijst van gebruikte zinnen

Invulijst 3.4 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen (vervolg)

	<i>Minimum aantal zinnen om naar te streven</i>	<i>Aantal zinnen dat het kind gebruikt</i>
<i>Plaatsaanduidingen (zinnen)</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen waarin beschreven wordt waar iets is of waar iets gebeurt? Bijvoorbeeld: 'Kitty op'; 'In doos'; 'Op klimmen.' (Merk op dat sommige namen van personen, dieren en voorwerpen soms ook als plaatsaanduidingen kunnen worden gebruikt. Bijvoorbeeld: 'Bed slapen'; 'Stoel zitten'; 'Vogel boom.' Dit soort voorbeelden behoren hier ook genoteerd te worden, omdat de <i>bedoeling</i> van het kind <i>betrekking heeft op de plaats</i>. Iedere opgetekende zin moet een ander plaatsaanduidend woord bevatten.)	10	
<i>Aanwijzende zinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen met daarin de woorden 'deze', 'die', 'dit', 'dat', 'de', 'het' of 'een'? Bijvoorbeeld: 'Deze boterham'; 'Dat boek'; 'De koe'; 'Een potlood.' (Neem niet meer dan twee zinnen met hetzelfde aanwijzende woord op - bijvoorbeeld niet meer dan twee zinnen met 'dit'.)	4	
<i>Attributieve zinnen</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen die beschrijven hoe een voorwerp of een handeling is? Bijvoorbeeld: 'Rode bal'; 'Heet bad'; 'Hard lopen'; 'Spring hoog.' (Iedere opgetekende zin moet een ander attributief woord bevatten.)	5	
<i>Bezitsaanduidingen (zinnen)</i> Gebruikt uw kind tweewoordenzinnen die aangeven van wie iets is? (Merk op dat grammaticale aspecten, zoals 's (apostrof s) en bezittelijke voornaamwoorden niet aanwezig hoeven te zijn. Het gaat in de eerste plaats om de <i>bedoeling</i> van het kind.) Bijvoorbeeld: 'Pappa auto' (in de betekenis: 'Pappa's auto'); 'Susannes fiets'; 'Mijn beer'; 'Mijn appel'; 'Dat mij.' (Iedere genoteerde zin moet een ander bezitswoord bevatten.)	4	

Invulijst 3.4 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: tweewoordenzinnen (vervolg)

Lijst van gebruikte zinnen

Invulijst 3.5 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen

	Minimum aantal zinnen om naar te streven	Aantal zinnen dat het kind gebruikt
<i>Subject + actie + object-zinnen</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen waarin iemand (of iets) iets met iemand (of iets) doet? Bijvoorbeeld: 'Mamma duwen schommel'; 'Beer banaan eten'; 'Ik zie regenboog'; 'Jongen hond pakken.' (Woorden die met emoties te maken hebben, zoals 'vind lief', 'vind lekker' evenals vormen van het werkwoord 'zijn', zoals 'ben' en 'is', kunnen hier ook onder begrepen worden. Bijvoorbeeld: 'Ik vind koek lekker'; 'Beer is stout'.) (Iedere opgetekende zin moet een ander actiewoord bevatten.)	9	
<i>Plaatsaanduidingen (zinnen)</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen waarin beschreven wordt waar iets is of waar iets gebeurt? Bijvoorbeeld: 'Tommy in bad'; 'Gaan onder brug'; 'Ik klim op'; 'Nu buiten spelen.' (Iedere opgetekende zin moet een ander plaatsaanduidend woord bevatten.)	6	
<i>Herhalingszinnen</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen die herhalingswoorden bevatten, zoals 'meer', 'nóg een', 'weer'? Bijvoorbeeld: 'Wil meer sap'; 'Duw me weer'; 'Nog een koekje.' (Meer dan drie zinnen met hetzelfde herhalingswoord hoeft u niet te noteren - bijvoorbeeld niet meer dan drie zinnen met 'weer'.)	6	
<i>Ontkennende zinnen</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen die ontkennende woorden bevatten? (Noteer alle zinnen naast het type waartoe ze behoren.) <i>Weigering</i> Bijvoorbeeld: 'Wil geen wortel'; 'Wil niet tanden poetsen.' <i>Verdwijning</i> Bijvoorbeeld: 'Mijn bal is weg'; 'Niet meer lolly's.' <i>Beëindiging</i> Bijvoorbeeld: 'Hard lawaai stop'; 'Bad nu klaar.'	6 (één van ieder type)	

Invulijst 3.5 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen (vervolg)

Lijst van gebruikte zinnen

Invulijst 3.5 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen (vervolg)

	<i>Minimum aantal zinnen om naar te streven</i>	<i>Aantal zinnen dat het kind gebruikt</i>
<i>Attributieve zinnen</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen die beschrijven hoe een voorwerp of een handeling is? Bijvoorbeeld: ‘Pappa hard lopen’; ‘Wil grote pop’; ‘Teken gek gezicht’; ‘Ruik lekkere bloem.’ (Iedere opgetekende zin moet een ander attributief woord bevatten.)	6	
<i>Bezitsaanduidingen (zinnen)</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen die aangeven van wie iets is? (Merk op dat grammaticale aspecten, zoals ‘s (apostrof s) en bezittelijke voornaamwoorden niet aanwezig hoeven te zijn. Het gaat in de eerste plaats om de <i>bedoeling</i> van het kind.) Bijvoorbeeld: ‘Mijn fiets wassen’; ‘Dat school Susan’ (in de betekenis: ‘Susannes school’); ‘Jouw sap knoei’; ‘Kitty’s pop huilen.’ (Iedere genoteerde zin moet een ander bezitswoord bevatten.)	6	
<i>Aanwijzende zinnen</i> Gebruikt uw kind driewoordenzinnen met daarin de aanwijzende woorden ‘deze’, ‘die’, ‘dit’, ‘dat’, ‘de’, ‘het’ of ‘een’? Bijvoorbeeld: ‘Wil een koekje’; ‘Gooi dat daar’; ‘Deze fiets rijden’; ‘Het paard zien.’ (Neem niet meer dan twee zinnen met hetzelfde aanwijzende woord op - bijvoorbeeld niet meer dan twee zinnen met ‘dit’.)	6	
<i>‘W’ vragen</i> Stelt uw kind driewoordenvragen die beginnen met ‘w’-woorden, zoals ‘waar’, ‘wanneer’, ‘wie’, ‘wat’, ‘waarom’? Bijvoorbeeld: ‘Waar is mamma?’ ‘Wanneer pappa komen?’ ‘Wie op deur kloppen?’ ‘Wat doe jij?’ ‘Waarom Linda huilen?’ (Noteer niet meer dan twee vragen die met hetzelfde ‘w’ woord beginnen - bijvoorbeeld niet meer dan twee ‘waar’ vragen.)	6	
<i>Ja/Nee vragen</i> Stelt uw kind driewoordenvragen die met ‘ja’ of ‘nee’ beantwoord kunnen worden? Bijvoorbeeld: ‘Is eten klaar?’ ‘Nu naar huis gaan?’ ‘Mag ik hebben?’ ‘Is dit van mij?’	3	

Invulijst 3.5 De betekenissen die uw kind kan uitdrukken: drie- of meerwoordenzinnen (vervolg)

Lijst van gebruikte zinnen

Invulijst 3.6 Grammaticale aspecten

Opmerking: In de meest rechtse kolom vindt u het stadium van de taalontwikkeling waarin de betreffende grammaticale aspecten gewoonlijk verschijnen of kunnen worden aangeleerd.

	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>	<i>Stadium</i>
<i>Voorzetsels</i> Gebruikt uw kind voorzetsels om aan te geven waar iets is of waar het gebeurt? Bijvoorbeeld: in; op; onder; uit.			Einde eenwoordstadium
<i>Regelmatische meervoudsuitgang -en</i> Gebruikt uw kind de meervoudsuitgang -en wanneer het meer dan één voorwerp bedoelt? Bijvoorbeeld: poppen; katten; fietsen			Einde eenwoordstadium
<i>Bezittelijke voornaamwoorden mijn, van mij</i> Zegt uw kind 'mijn' of 'van mij' om aan te geven dat iets van hem is?			Einde tweewoordenstadium
<i>Bezitsaanduidingen met behulp van de tweede naamval</i> Gebruikt uw kind -s of 's (apostrof s) om aan te geven dat iets van hem is? Bijvoorbeeld: 'Peters schoen'; 'Dat mamma's.'			Einde tweewoordenstadium
<i>Persoonlijke voornaamwoorden ik, jij</i> Gebruikt uw kind de persoonlijke voornaamwoorden 'ik' en 'jij'?			Einde tweewoordenstadium
<i>Persoonlijke voornaamwoorden hem, haar, mij</i> Gebruikt uw kind de persoonlijke voornaamwoorden 'hem', 'haar' en 'mij'?			Begin driewoordenstadium
<i>Niet</i> Gebruikt uw kind het woord 'niet'? Bijvoorbeeld: 'Mamma niet hier'; 'Ik niet naar bed.'			Midden driewoordenstadium
<i>Persoonlijke voornaamwoorden hij, zij (enkelvoud), zij (meervoud)</i> Gebruikt uw kind de persoonlijke voornaamwoorden 'hij', 'zij' (enkelvoud) en 'zij' (meervoud) om het onderwerp van een zin aan te geven? Bijvoorbeeld: 'Hij een jongen'; 'Zij komen gauw.'			Midden driewoordenstadium
<i>Onregelmatige meervouden</i> Gebruikt uw kind de meervoudsuitgang -es en 's (apostrof s) en andere onregelmatige manieren om een meervoud aan te geven op de juiste wijze? Bijvoorbeeld: appels; kindjes; auto's			Midden driewoordenstadium
<i>Bezittelijke voornaamwoord hun, jouw, van hun, van jou</i> Gebruikt uw kind 'hun' of 'jouw' om aan te geven dat iets van iemand anders is?			Midden driewoordenstadium

Invullijst 3.6 Grammaticale aspecten (vervolg)

	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>	<i>Stadium</i>
<i>Lidwoorden, de, het en een</i> Gebruikt uw kind de lidwoorden ‘de’, ‘het’ en ‘een’ in verbinding met een zelfstandig naamwoord? Bijvoorbeeld: ‘Daar komt een auto’; ‘Doe de deur open.’			Midden driewoordenstadium
<i>Toekomende tijd</i> Gebruikt uw kind de juiste vorm om gebeurtenissen die in de toekomst plaatsvinden aan te duiden? Bijvoorbeeld: ‘Mamma zal gauw komen’; ‘We gaan zwemmen.’			Einde driewoordenstadium
<i>Koppelwerkwoord zijn</i> Gebruikt uw kind de verbuigingen van het koppelwerkwoord zijn: ‘ben’, ‘is’ en ‘zijn’, samen met een woord of een zin om een eigenschap, een plaats of een voorwerp aan te geven? Bijvoorbeeld: ‘Ik ben knap’; ‘Het is daar’; ‘Hij is een jongen’; ‘Ze zijn heet.’			Einde driewoordenstadium
<i>Hulpwerkwoord ben, is, zijn</i> Gebruikt uw kind de hulpwerkwoorden ‘ben’, ‘is’ en ‘zijn’ samen met een subject (het onderwerp van de zin) en een actiewoord? Bijvoorbeeld: ‘Peter is gaan zitten.’ ‘Ik ben aan het spelen.’			Einde driewoordenstadium
<i>Verleden tijd (zwakke werkwoorden)</i> Voegt uw kind -te, -ten, -de of -den toe aan de stam van een werkwoord om de verleden tijd aan te geven? Bijvoorbeeld: ‘Ik lachte’; ‘Zij fietsten naar huis’; ‘Jan rende’; ‘Wij veegden de vloer.’			Einde driewoordenstadium
<i>Verleden tijd (sterke werkwoorden)</i> Gebruikt uw kind de verleden tijdvorm van sterke werkwoorden? Bijvoorbeeld: ‘Ik sprong’; ‘Zij liep naar huis.’			Einde driewoordenstadium
<i>En</i> Gebruikt uw kind het voegwoord ‘en’ om twee ideeën binnen één zin met elkaar te verbinden? Bijvoorbeeld: ‘Ik wil sap en banaan’; ‘Kom zitten en spelen.’			Einde driewoordenstadium
<i>Werkwoordsverbuigingen</i> Gebruikt uw kind zinnen waarin het onderwerp (subject) en de persoonsvorm met elkaar overeen stemmen? Bijvoorbeeld: ‘Ik spring’; ‘Jij springt’; ‘Zij springt’; ‘Ik ben aan het springen’; ‘Zij is aan het springen.’			Einde driewoordenstadium

Kleine Stapjes is een early intervention-programma ('vroeghulp') voor kleine kinderen met een ontwikkelingsachterstand. Het volledige programma bestaat uit acht boeken en een apart aan te schaffen videoband.

Boek 1: Inleiding bij Kleine Stapjes

In dit boek vindt u de achtergrondinformatie over Kleine Stapjes en worden manieren aangegeven waarop u het programma kunt gebruiken.

Boek 2: Het oefenplan van uw kind

In dit boek wordt uitgelegd hoe u taakstellingen moet kiezen voor een individueel kind en hoe u het kind kunt helpen die doelstellingen te bereiken binnen de gezinssituatie.

Boek 3: Communicatie

Dit boek gaat over het aanleren van taal, in het preverbale (als het kind nog geen woordjes zegt) zowel als in het verbale stadium (als het kind begint te praten). Taal wordt hier gepresenteerd in het kader van sociale interacties en de diverse vaardigheden worden aangeleerd via spel en 'alledaagse' activiteiten.

Boek 4: Grote Motoriek

Dit boek behandelt de vaardigheden waarbij gebruik gemaakt wordt van de grote spieren van het lichaam. Deze vaardigheden stellen een kind in staat om te zitten, te kruipen, te lopen, te klimmen, een bal te vangen, te fietsen, enz. Het is samengesteld door fysiotherapeuten die veel ervaring hebben in het werken met kleine kinderen met een belemmering.

Boek 5: Fijne Motoriek

Bij de fijn-motorische vaardigheden wordt gebruik gemaakt van de kleine spieren van de handen en de ogen. Deze vaardigheden bestrijken de gehele ontwikkeling vanaf het eerste grijpen van een baby naar ingewikkelde vaardigheden zoals tekenen en knippen. In dit boek komen tevens de vaardigheden op het gebied van het oplossen van problemen aan de orde evenals de ontwikkeling van begrippen als kleur, vorm en grootte.

Boek 6: Receptieve Taal

Bij receptieve taal gaat het om het begrijpen van de taal van anderen. Vaardigheden op dit gebied stellen een kind in staat om te luisteren naar wat anderen zeggen, opdrachten uit te voeren en, het allerbelangrijkste, zelf taal te gebruiken.

Boek 7: Persoonlijke en Sociale Vaardigheden

In dit boek gaat het om vaardigheden in de relaties met anderen, in het samenspelen en in het zelfstandig worden op het gebied van eten, aan- en uitkleden, naar de wc gaan en lichaamsverzorging.

Boek 8: Overzicht van Opeenvolgende Ontwikkelingsstappen

In het OOO komen de verschillende delen van Kleine Stapjes bij elkaar. Het is een verzameling invullijsten aan de hand waarvan een kind kan worden getoetst en die kan worden gebruikt als richtlijn bij het kiezen van taakstellingen.